

АЗƏРБАЈЧАН ДИЛИ
ВƏ ƏДƏБИЈЈАТ
тəғриси

АЗƏРБАЈЧАН
МƏКТƏБИ

БАКЫ-1977

4

Бүтүн өлкэлэрни пролетарлары, бирлэшин!

1954-чү илдән нәшр олунур.

АЗƏРБАЈЧАН ДИЛИ
ВƏ
ƏДƏБИЈЈАТ ТƏДРИСИ
(Методик мəчмүə)

№ 4 (96)

Октјабр—декабр

„Азəрбајчан мəктəби,,

журналына əлавə

Бақы—1977

© «Азəрбајчан дили вə əдəбијјат тəдриси», № 4, 1977.

МҮНДӘРИЧАТ

Методика вә тәчрүбә

И. Бачыјев—Мүәллим тә'лим ишини нечә планлашдыр-малыдыр	3
З. Самәдов — Инша јазылар һаггында бә'зи гејдләр	9
З. Ибраһимов — Азәрбајчан дили үзрә нәзәри биликләрин верилмәсиндә тә'лимни техники васитәләриндән истифадә һаггында	14
Н. Мәммәдова — Шакирдләрә әдәбијјатдан өз биликләрини мүстәгил артырмаг бачарыгыны нечә ашылајырам	19
Е'тимад Мәммәд гызы — Чалышмалар вә өјрәдичи јазылар заманы мүстәгил иши нечә тәшкил едирәм	27
Х. Мәммәдов—Өјрәдичи јазылар васитәсилә шакирдләрин өз биликләрини мүстәгил артырмасы јоллары	30
К. Вејсәлов — Бәдни әдәбијјат анлајышыны шакирдләрә нечә мәнимсәдирәм	36
М. Агајев — Әдәбијјатын тәдриси процесиндә шакирдләрин һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси	40
Ә. Әлијев — Синтаксисдән тәкрара даир бир дәрс	46
Ч. Әһмәдов — Харичи өлкәләрдә әдәбијјат тәдриси	51
Бәдни әсәрләрин дили	
У. Нәсирова—М. Мүшфиг дилинин мүасирлијини шакирдләрә өјрәтмәк тәчрүбәсиндән	58
Дидактик материаллар	
Б. Балыјев — Шаблонла әкс-әләгә јарадылмасына даир дидактик материаллар	65
Нәзәри гејдләр	
А. Пашајев — Көмәкчи адлар һаггында	72
Рә'јләр вә хуләсәләр	
Ш. Микајылов — IV сениф үчүн әдәбијјатдан програм вә дәрслијини тәкмилләшдирилмәси мәсәләләри	76
Н. Әһмәдов — Әдәбијјатдан V сениф програм вә дәрслијини тәкмилләшдирилмәсинә даир	82
Бизим иш јолдашларымыз	
Р. Мустафајева — Јүксәлиш јолларында	88
Консултасија	
Әдәбијјатдан програм материалларынын планлашдырылмасы	91
Рус мәктәпләриндә Азәрбајчан дилиндән програм материалларынын планлашдырылмасы	99
Сизин китаб рәфиниз	
«VI сенифдә Азәрбајчан дили дәрсләри»	102
«Әдәби әсәрләрин сәнәткарлыг хүсусијјәтләринин өјрәдилмәси методикасы»	103
«Сејид Әзим Ширванинин јарадычылыг јолу»	104
Сизин унутмуруг	
Әли Аббас оглу Фәрәчов	106
Дурсун Јәһја оглу Мәммәдов	107
1977-чи илдә «Азәрбајчан дили вә әдәбијјат тәдриси» мәчмуәсиндә дәрч едилмиш материаллар	109

Методика вә тәчрүбә

МҮӘЛЛИМ ТӘ'ЛИМ ИШИНИ НЕЧӘ ПЛАНЛАШДЫРМАЛЫДЫР

Ибраһим БАЧЫЈЕВ

Азәрбајчан ССР әмәкдар мәктәб мүәллими

Мүәллимин кечдији дәрсләри кәјфијјәти тә'лим ишинин дүшүнүләрәк дәгиг планлашдырылмасындан чох асылыдыр. Мәктәб тәчрүбәсиндә тә'лим ишинин планлашдырылмасы график, тематик вә чари (хүнцәлик) план формаларында һәјәтә кечирилир.

График планлашдырма, фәннә һәнд бүтүн тәдрис програмы материалларынын (мөвзу вә бөлмәләринин) дәрс или вә ја рүб мүддәтинә синифләр үзрә (ајры-ајрылыгда) планлашдырылмасы демәкдир. Буна **график план** дејилир.

График планда мәгсәд, мүәллим вә шакирдләрин иш системини мүјјәләшдирмәдән, шакирдләрин програм материалларыны өјрәнмәси процесиндә ән мүнһәм тә'лим-тәрбијә мәсәләләринин һәлли үчүн һәһәм олан тә'лим вахтларындан мәгсәдәјөнәлмиш сурәтдә сәһәрәли истифадә олунамасыны тә'мин етмәкдән ибарәтдир.

График планын гурулушу ашағыдакы графалардан ибарәт олур:

1-чи графада—синифләр; 2-чи графада—ајры-ајрылыгда мөвзулар вә бөлмәләр; 3-чү графада—мөвзу вә бөлмәләрә ајрылмыш саатларын сајы; 4-чү графада мөвзуларын вә бөлмәләрин кечирилмәси вә гуртармасы вахтлары гејд едиллир; 5-чи графада исә мувафиг әдәбијјат кәстәриллир.

Планда практик ишләр, нүмајиш етдириләчәк кинофилмләр, диафилмләр, кечириләчәк экскурсијалар, һәбелә апары-

лачаг контрол ишләр, үмумиләшдиричи-тәкрат дәрсләри дә мөвзу вә бөлмәләрлә әлагәдар олараг јазылыр.

График планын үстүнлүју ондан ибарәтдир ки, о, әввәлән, аналитик гурулуша маликдир; икинчиси, тәлим просесинин ајры-ајры саһәләринин гаршылыгы әлагәсини изләмәјә имкан верир, шакирдләрин билик, бачарыг вә вәрдишләринин кејфијјәтинә мүсбәт тәсир кәстәрир, үчүнчүсү, бүтүн програм материалларынын мүәјјән вахтларда өјрәнилмәсини тәмин едир, дәрсләрин еффектливлијинә вә кејфијјәтинә көмәк кәстәрән мүхтәлиф әјани вә техники васитәләрини тәтбиғини нәзәрдә тутур; дөрдүнчүсү, программын јеринә јетирилмәсини тәлимин сәмәрәли гурулмасыны вә үсулларын тәтбиғини данм изләмәк үчүн һәм мүәллимләр, һәм дә онларын педагожи әмәк фәалијјәтинә нәзәрәт едәнләрә имкан верир.

График пландан бу истигамәтдә истифадә едилмәсинә һәләлик чох аз мәктәбдә (Москва шәһәриндәки 661 вә 639 нөмрәли мәктәбдә) тәтбиғ олунамасына тәсадүф едиллир.

График план IV—X синифләрдә дәрс кечән мүәллимләрин мәктәбдахли, мәктәбләрарасы вә ја рајондахли методик бирләшмә ичласларында коллектив сурәтдә тәртиб едиллир. График план тематик планлашдырмаларла һәјата кечириллир; һәмин тематик планлашдырмалар да методик бирләшмәләрдә коллектив сурәтдә ишләниб һазырланыр.

Тематик планлашдырма, график планын јалныз бир мөвзу (вә ја бөлмәси) үзрә бүтүн материалын ајры-ајры дәрсләрә бөлүшдүрүлмәси демәкдир. Буна тематик план дејиллир.

Тематик планда һәр бир дәрсин мөвзусу вә бунула әлагәдар олараг програмда мүәјјән едилмиш мүвафиг практик иш, контрол иш, нүмајиш етдириләчәк кинофилм вә диафилм, экскурсија вә саир гејд олунар; тәғвим (тарих) кәстәрилмир, буну мүәллим күндәлик дәрс планында гејд едир.

Тематик план һәр бир јени мөвзунун өјрәнилмәсинә башланан заман тәртиб едиллир вә ашағыдакы гурулушда олар: планын сол тәрәфиндәки графада дәрсләрин сырасы (1-чи дәрс, 2-чи дәрс вә и. а.), сағ тәрәфдәки графада исә ајры-ајры дәрсләрин мөвзулары вә програм тәләбләри јазылыр; ахырынчы графада истифадә едилән әдәбијјәтин сијаһысы кәстәриллир. Планын гурулушу фәнини хүсусијјәтиндән вә мүәллимин иш системиндән асылыдыр. Тематик плана аид бир мисал.

Орта мәктәбин әдәбијјат програмы үзрә IX синифдә «Гасым бәј Закир» мөвзусунун¹ тематик планлашдырлмасы (мөвзунун тәдриси үчүн 8 саат вахт ајрылмышдыр):

Дәрс сырасы	ДӘРСИН МӨВЗУСУ	ӘДӘБИЈЈАТ ²
1-чи дәрс	Г. Закирин тәрчүмеји-һалы һағында мүәллимин мүһазирәси	1) Дәрслик
2-чи дәрс	Г. Закирин Јарадычылығы һағында мүәллимин мүһазирәси	2) Закир Г. Әсәрләри. Азәрб. ССР ЕА нәшри, 1964.
3-чү дәрс	Г. Закирин «Дурналар» гошмасынын охунмасы вә тәһлили	3) Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи, II чилд. Азәрб. ССР ЕА нәшри, 1960, сәһ. 99—123
4-чү дәрс	Г. Закирин «Кечди нөвбәти-Зимистан» кәрајлысынын охунмасы вә тәһлили.	4) Гасымзадә Ф. XIX әср Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи. «Маариф» нәшријјаты, 1974, сәһ. 206—235.
5-чи дәрс	Г. Закирин сатира Јаралычылығы вә мөвзу мәктублары һағында мәлумат	5) Бабајев А. IX синифдә әдәбијјат дәрсләри, «Маариф» нәшријјаты, 1976, сәһ. 31—48
6-чы дәрс	Г. Закирин «Хәбәр алсан бу виланын әһвалын» гошмасынын охунмасы.	6) Мөммәдов К. Гасым бәј Закир, Азәрбајчан ССР ЕА нәшри, 1957
7-чи дәрс	Гошманын тәһлили	
8-чи дәрс	Г. Закирин тәмсилләри вә мөвзу һекајәләри һағында мәлумат	

Тематик планлары мөвзулар (бөлмәләр) үзрә силсиләви сурәтдә бир үмуми дәфтәрдә јазыб сахламаг мәсләһәт көрүлүр. Онлардан әкәр мөвзуларда дәјишиклик едилмирсә, сонракы дәрс илиндә дә истифадә етмәк олар. Тематик план чари (күндәлик) планлашдырмаларла һәјата кечириллир.

Чари планлашдырма тематик планын јалныз бир дәрс

¹ Бах: А. Бабајев, IX синифдә әдәбијјат дәрсләри, «Маариф» нәшријјаты, 1976, сәһ. 31—32.

² Јенә орада, сәһ. 48.

мөвзусунун ишләнмәси демәкдир. Буна күндәлик дәрс планы дежилр.

Күндәлик дәрс планыны тәртиб едәркән, тематик пландакы бу вә ја дикәр дәрсин мөвзуну вә тәшкили үзәриндә диггәтли дүшүнмәк лазым кәлир. Бунун үчүн тәхминән ашағыдакы һазырлыг ишләри көрүлмәлидир: 1) дәрслик вә башга вәсантин мұвафиг материаллары илә таныш олмаг; дәрсин мөвзунуну мұәјјәнләшдирмәк; 2) дәрсин мәрһәләләри вә һәр бир мәрһәләдә тәтбиг едиләчәк үсул вә пријомлар һаггында әтрафлы фикирләшмәк, онлары мұәјјән етмәк; 3) әјани вә техники вәситәләри сечмәк, онларын јарарлы олдуғуну јохламаг; 4) чалышмалар үчүн материаллар ајырмаг; 5) дәрседә биләкләри јохланылачаг шакирдләри мұәјјәнләшдирмәк.

Белә һазырлыгдан сонра мұәллимин тәртиб етдији план, она дәрси инамла, мөвзунлу кечмәјә, дәрс вахтындан (45 дәгигәдән) сәмәрәли истифадә етмәјә имкан верәр. Дәрс планы фәннин хүсусијјәтиндән асылы олараг мұхтәлиф форма вә гурулушда тәртиб олуна биләр. Бир мисал.

Јухарыда көстәрилмиш тематик пландан 3-чү дәрсин мөвзусу үзрә күндәлик дәрс планы ашағыдакы форма вә гурулушда ола биләр:

— Дәрсин кечилмә тарихи (көстәрилр)

— Синиф:

— Дәрсин мөвзусу: «Дурналар» гошмасынын охунмасы вә тәһлили.

Дәрсин кедиши:

- 1) Ев тапшырығынын јохланылмасы.
- 2) «Дурналар» гошмасынын охунмасы.
- 3) Гошманын тәһлили.
- 4) Ев тапшырыг: гошманын тәһлилинә аид мәлуматы, һәмни гошманын М. П. Вагиф вә М. В. Видадинни гошмалары илә мұгајисәли тәһлилинни өјрәнмәк вә ону әзбәрләмәк (әдәбијјат: дәрсликдән сәһ. 38)¹.

Күндәлик дәрс планында бәзи һалларда, әкәр дәрсин мөвзусу онун мөгсәдини ајдын көстәрирсә, онда мөгсәд гејд едилмир. Дәрсин кедиши дә елә гыса вә јыгчам јазылмалы.

¹ Вах: А. Бабајев, IX синифдә әдәбијјат дәрсләри, «Маариф» нәшријјаты, 1976, сәһ. 32.

дыр ки, орада ишин ардычыллыгы, дәрсин мәрһәләләри, гәдрис үсулу, мұстәгил иш, ев тапшырыгы ајдын көрүнсүн.

Дәрс планынын—конспектинин әтрафлы тәртибинни кәнч мұәллимләр үчүн төвсијә етмәк олар. Һәр бир мұәллимин күндәлик дәрс планы олмасы мәчбуридир. Плансыз кечилән дәрседә мұәллим лүзүмсүз әгли кәркинлик һисс едир; бу да ки, јүксәк јорғунлуға сәбәб олур, дәрсин кејфијјәтинни дә ашағы салыр.

Күндәлик дәрс планыны тәртиб едәркән, һәр бир дәрсин мөвзу үзрә дәрсләрин системиндә нә кими мөвге тутдуғуну, башга сөзлә, дәрсин типини вә гурулушуну јахшы билмәк лазымдыр. Ахы һәр дәрсин өзүнәмәхсус хүсусијјәтләри вардыр: бу хүсусијјәтләр һәм тәлим материалларынын мөвзуку илә, һәм дә тәһсил-тәрбијә мөгсәдилә мұәјјәнләшдирәлир. Буну нәзәрә алмамаг олмаз.

Мәлум олдуғу кими, дәрседә тәлим просесинин бир сыра әсас вәсиләләри (гаврама, дәркетмә, мөһкәмләндирмә, тәтбиг) бирләшир, узлашыр. Һәмни вәсиләләр дәрсин мөвзусуну өјрәнмәк, мәннмсәмәк үчүн чох вачибдир. Лакин нәзәрә алынмалыдыр ки, тәлим просесинин бүтүн вәсиләләри бир дәрседә һәјата кечирилмир; онлардан бири дәрседә үстүлүк тәшкил едир, дикәрләри ја һеч иштирак етмир, ја да гисмән һәјата кечирилр.

Бунун әсасында габагчыл мұәллимләрин иш тәчрүбәси үмумиләшдириләрәк ашағыдакы әсас дәрс типләри мұәјјәнләшдирилмишдир:

- 1) Қомбинә едилмиш (бирләшдирилмиш вә ја гарышыг) дәрс (тәлим просесиниң бүтүн әсас вәсиләләринни әһатә едир); 2) јени билијин илк өјрәнилмәси дәрси; 3) практик дәрс (вә ја билијин мөһкәмләндирилмәси вә тәтбиг едилмәси дәрси); 4) контрол-учот дәрси; 5) тәқрар-үмумиләшдирмә дәрси.

Педагожи әдәбијјатда дәрс типләри тәлим методлары үзрә дә ајрылыр: мәсәлән, мұһазирә-дәрс; мұсаһибә-дәрс; кино-дәрс; проблем-ситуасијјалы дәрс вә с. Лакин һәмни дәрсләрдән һәр биринин гурулушу тәлим методларынын тәтбигиндән дејил, онун һансы вәсиләдә истифадә едилмәсиндән асылдыр.

Мұхтәлиф дәрс типләринин фәргләнмәси факты онларын дәјишилмәз гурулуша малик олмағыны көстәрир. Она көрә дә һәр бир дәрс онун гаршысында дуран тәһсил-тәрбијә

мәгсәдинин ирәли сүрдүү тәләбләрә чаваб вермәли вә дәгиг гурулуша малик олмалыдыр.

Бу бахымдан јухарыда көстәрдијимиз әсас дәрс типләрини ажры-ажрылыгыда нәзәрден кечирәк.

Комбинә едилмиш дәрсдә јени материал өјрәнилдир вә мөһкәмләндирилдир, билдик јохланылыр, ев тапшырыглары изаһ едилдир; бир сөзлә бүтүн вәсиләләр һәјата кечирилдир.

Комбинә едилмиш дәрсин гурулушу, адәтән, ашағыдакы схемдән ибарәт олур: 1) шакирдләрдин кечилән дәрс үзрә сорушулмасы (башлыча олараг дәрсдә јени материал өјрәдиләркән нәјә әсасланмаг лазым кәлдијини, һәмнин материал мәзмунунун маһијјәти нә илә әлагәдар олдуғуну чанландырыр, тәсәввүрә кәтирилдир); 2) јени мөвзунун гојулушу, өјрәнилән материал үчүн мүнһүм вә типик олаң конкрет мәлуматларын нәзәрден кечирилмәси вә үмумиләшдирмәләр апарылмасы; 3) өјрәнилән материалын шакирдләр тәрәфиндән мәннимсәнилдијини вә дәрк едилдијини јохламаг: а) јени билији суалларла јенидән һасил етмә (тәзәләмә) вә ја рабитәли тәкрат етмә јолу илә; б) јени билијин мүхтәлиф мисалларда, мәсәләләрдә, иншаларда вә сәирәдә тәтбигинә даир чалышмалары (мүәллимлә бирликдә вә мүстәгил) ичра етмә јолу илә; 4) мәннимсәнилмиш билији мөһкәмләндирирмәк, Јачарыг вә вәрдишләрди тәшәккүл етдирмәк мәгсәдини күдән тапшырыгларын шакирдләр тәрәфиндән јеринә јетирилмәси (тапшырыглар һәм синифдә, һәм дә евдә ишләмәк үчүн верилдир).

Јени билијин илк өјрәнилмәси дәрси, әсасән, јени материалын гавранылмасына вә дәрк едилмәсинә вә тапшырыгларын изаһ олунмасына һәср едилдир. Һәмнин дәрс башлыча олараг јухары синифләрдә тәтбиг олунур. Чүнки һәмнин синифләрдә јени материалын әтрафлы ишыгландырылмасы зәруријјәти артыр. Јени билијин өјрәнилмәси дәрсләриндә мүһазирәдән, кинофилмләрдән кениш истифадә едилдир.

Практик дәрс, әсасән, билијин мөһкәмләндирилмәсинә, бачарыг вә вәрдишләрдин формалашмасына јөнәлдилдир. Һәмнин дәрсләрдә мүхтәлиф чалышмалар—шифаһи, јазылы, график, әмәли ишләр кечирилдир. Практик дәрсләрдин гурулушу вә материаллары чох вахт јекрәнк олур, ләкин онлар шакирдләрдин биликләрини дәринләшдирмәјә вә идрәкы марәгләрини инкишаф етдирмәјә көмәк едән фәалијјәтләрдин чох мүхтәлиф гәјдаларына малик ола билдириләр.

Контрол-учот дәрси шифаһи соргу, контрол иш формаларында һәјата кечирилдир.

Тәкрат-үмумиләшдирмә дәрси програмын бөјүк мөвзусу вә ја бөлмәси өјрәнилдикдән сонра кечирилдир. Шакирдләрдин һәмнин дәрси јахшы һазырлаша билмәси үчүн онлара, адәтән, габагчадан суаллар верилдир вә әввәлки биликләри тәкрат етмәјә дағ- материаллар да көстәрилдир. Шакирдләр суаллара һазырлашараг, онларын чаваблары дәрсдә мүзакирә олундуғдан сонра мүәллим чаваблары дәрсдә јекунлашдырыр вә шакирдләрдин билијини гијмәтләндирир.

Һәр бир дәрс онун типиндән асылы олмајараг ашағыдакы үмуми тәләбләрә чаваб вермәлидир:

1) Һәр бир дәрсин мүәјјән тәһсил-тәрбијә мәгсәди олмалыдыр; 2) Һәр бир дәрс мәнтиги, психоложи вә тәшкилати вәһдәтә малик олмалыдыр; 3) дәрс елә гурулмалы вә кечилмәлидир ки, тәлим материалынын шакирдләр тәрәфиндән мәннимсәнилмәси, онларын бачарыг вә вәрдишләрә јијәләnmәси дәрсдә тәлим олунсун, 4) дәрс елә тәшкил олунмалыдыр ки, бүтүн 45 дәгигәлик вахтдан там сәмәрәли истифадә едилсин.

Бүтүн јухарыда гејд едиләнләр дәрсләрдин кејфијјәтини јүксәлтмәк үчүн тәминат рәһнидир.

ИНША ЈАЗЫЛАР ҺАГГЫНДА БӘЗИ ГЕЈДЛӘР

Зәрбәли СӘМӘДОВ

Сосналист Әмәји Гәһрәманы, республиканын әмәкдар мүәллими

Бу бир һәгигәтдир ки, үмумтәһсил орта мәктәбләриндә инша тәлими ибтидаи синифләрдән башланыр, X синфә гәдәр давам етдирилдир. Бурағылыш имтаһанларында, али вә орта ихтисас мәктәбләринә дағил оларкән дә, гәбул имтаһанларында да шакирдләр, абитуриентләр инша јазырлар. Бу бахымдан инша јазырларын әһәмијјәти вә шакирдләрдин фәалијјәтинәкә ролу чох бөјүкдир.

Иншаларын кечирилмәси, јохланылыб гијмәтләндирилмәсинә даир истәф методик әдәбијјәтда, истәрсә дә Азәрбај-

чан ССР Маариф Назирлијинин эвр вэ сэрэнчамларында кифајэт гэдэр магернал топламаг мүмкүндүр.

Кечэн дэрс илиндэ Азэрбајчан ССР Маариф Назирлији коллекијасынын республика мәктэблэринин X синифлэриндэ апарылмыш имтаһан јазы ишлэринэ даир гэрары бу саһэдэ көрүлэн ишимиз үчүн чох хејирлидир.

Инкаредилмэз белэ бир факты кестэрмэлијик ки, истэр өјрэдичи, истэрсэ дэ јохлама инша јазы мөвзулары мүвөф-фэгијјэтин ачарыдыр. Һэмин мөвзулар програмын тэлэблэринэ, шакирдлэрин билік вэ јаш сәвијјэсинэ там ујғун ол-малыдыр.

Республиканын үмүмтәһсил орта мәктэблэриндэ инша тәлиминэ даир чох зәнкин тэчрүбэ элдэ едилмишдир. Га-багчыл мүәллимләримизин бу саһэдэки тэчрүбэсини өјрән-мәк вэ үмүмиләшдириб лазыми тэдгигат иши апармаға, биз-чэ, хејли еһтијач вардыр.

Биз тэчрүбэ мүбадилэси мәгсэдилэ Бакыдакы бир мәк-тәбин — Гырмызы Әмәк Бајрағы орденли 190 нөмрәли мәктәбин VIII—X синифлэриндэ әдәбијјатдан јаздырылмыш инша мөвзулары илә охучулары таныш етмәк истәјирик. Әлбәттэ, бу бир ресепт, бир мејар ола билмэз. Әдәбијјат мүәллимлэри һэмин јазы ишлэринин мөвзуларындан јери кәлдикчэ истифадэ дэ едэ билэрлэр, јахуд бунлара тәнгиди јанаша билэрлэр. Иш тэчрүбэсиндэ өзүнү доғрултмуш, ша-кирдлэрин билік сәвијјэсинэ ујғун олан даһа марағлы мөв-зулар тәклиф етмәк һүгугуна маликдирлэр.

Бу, икинчи мәгаләмиздэ дикәр бир мәктәбдэ сәрбәст мөвзуларда апарылмыш инша мөвзуларыны кестэрәчөк вэ бу һагда мүлаһизэләримизни сөјләјәчөјик. Беләликлэ, X синифлэрин бурахылыш имтаһанлары, еләчэ дэ али вэ орта ихтисас мәктәблэринэ гәбул имтаһанлары заманы шакирд-лэрә тәклиф олуна инша мөвзуларыны сырф әмәли ишимизлэ әлағәлэндирмәк мәсәләсинэ даир фикир јүрүтмәк истәјирик.

Орта үмүмтәһсил мәктәблэринин VIII—X синифлэриндэ әдәбијјатдан инша јазылар үчүн тәхмини мөвзулар:

VIII СИНИФ

1. Низами Кәнчәвинин әсәрлэриндэ әмәкчи инсан сурәт-лэри.
2. Низами Кәнчәвинин әсәрлэриндэ мүсбәт гадын сурәт-лэри.

3. Низами Кәнчәвинин «Хосров вэ Ширин» әсәриндэ Хосров вэ Фәрһад сурәтлэринин мүгајисәли тәһлили.

4. М. Фүзулинин «Лејли вэ Мәчнун» әсәриндэ XVI әср Азэрбајчан гадынларынын һүгугсуз вәзијјэтинин тәсвири.

5. М. П. Вагифин «Күр гырағы» гошмасынын тәһлили.

6. М. П. Вагифин «Көрмәдим» мүхәммәсиндэ дөврүнә мүнасибәти.

7. А. С. Пушкинин «Јевкени Онекин» әсәриндэ Онекин сурәтинин сәчијјәси.

8. Ә. Фирдовсинин «Шаһнамэ» әсәриндэ Рүстәм вэ Сә-јавуш сурәтлэринэ мәним мүнасибәтим. (Синифдэ охунмуш парчалар үзрә)

IX СИНИФ

1. Г. Б. Закирин сатираларында тәнгид һәдәфлэри.

2. М. Ф. Ахундовун «Пушкинин өлүмү һаггында - Шәрг поемасы»нда даһи рус шаиринэ һәдсиз мәһәббәтин ифадәси.

3. М. Ф. Ахундовун «Һачы Гара» комедијасында хәсис-лијин ифшасы.

4. М. Ф. Ахундовун «Һачы Гара» әсәриндэ һејдәр бәј вэ Сона ханын сурәтлэринин сәчијјәси.

5. М. Ф. Ахундовун «Алданмыш кәвакиб» әсәриндэ Шаһ Аббас вэ Јусиф Сәррач сурәтлэринин мүгајисәли тәһлили.

6. М. Ф. Ахундовун «Алданмыш кәвакиб» әсәриндэ Шаһ Аббас вэ сарај әјанларынын ифшасы.

7. М. Ф. Ахундовун «Алданмыш кәвакиб» әсәриндэ әдә-ләтли һөкмдар идејасы.

8. С. Әзим Ширванинин «Гафгаз мүсәлманларына хи-таб» әсәриндэ маарифчилик идејаларынын тәрәннүмү.

9. С. Әзим Ширванинин әсәрлэриндэ мөвһумат вэ чәһә-ләтнин тәнгиди.

10. Н. Б. Вәзировун «Мүсибәти-Фәхрәддин» фачнәсиндэ гап интигамынын күнаһсыз турбанлары.

11. Н. Б. Вәзировун «Мүсибәти-Фәхрәддин» әсәриндэ Фәхрәддин сурәтинин мүсбәт вэ мәһдуд чәһәтлэри.

12. Н. Б. Вәзировун «Мүсибәти-Фәхрәддин» әсәриндэ көһнәликлэ јенлијин мүбаризәсинин тәсвири.

13. Н. В. Гоголун «Мүфәттиш» әсәриндэ чар мә'мурла-рынын тәнгиди вэ ифшасы.

14. Ашыг Әләскәр јарадычылығында вәтәһпәрвәрлик («Дағлар» вэ башга гошмалары үзрә).

15. Ашыг Әләскәр јарадычылығында ичтиман мотивли

ше'рләр («Чыхыбды» вә башга әсәрләри үзрә).

16. Ч. Мәммәдгулузадәнин «Данабаш кәндинин әһвал-латлары» әсәриндә ингилабдан әввәлки Азәрбајчан кәнди-нин тәсвири.

17. Ч. Мәммәдгулузадәнин «Өлүләр» әсәриндә дини мөв-һуматын тәнгиди.

18. Ч. Мәммәдгулузадәнин «Өлүләр» әсәриндә Шејх Нәсруллаһ вә Искәндәр сурәтләринин мүгајисәли тәһлили.

19. Ч. Мәммәдгулузадәнин «Өлүләр» әсәриндә Искәндәр сурәтинин сәчијјәси.

20. Ч. Мәммәдгулузадәнин «Данабаш кәндинин әһвал-латлары» әсәриндә Азәрбајчан гадынларынын вәзијјәтинин тәсвири.

21. М. Ә. Сабир әсәрләриндә фәһлә вә кәндли һәјатынын тәсвири.

22. Н. Нәримановун «Надир шаһ» фачиәсиндә Надир шаһ сурәтинин сәчијјәси.

23. Н. Нәримановун «Надир шаһ» әсәриндә сарај ча-кишмәләринин тәсвири.

24. Ә. Һагвердијевин «Дағылан тифаг» әсәриндә мүлка-дарлығын ифласынын тәсвири.

Х СИНИФ

1. Ч. Чаббарлынын «Алмаз» әсәриндә коллективләшмә-нин илк илләриндә кәнддә кедән синфи мүбаризәнин тәсви-ри. Алмаз вә Һачы Әһмәд сурәтләринин сәчијјәси.

2. Ч. Чаббарлынын «Алмаз» әсәриндә кәнч совет мүәл-лими сурәтинин сәчијјәси.

3. Ч. Чаббарлынын «1905-чи илдә» әсәриндә халглар достлуғунун тәрәннүмү.

4. Ч. Чаббарлынын «1905-чи илдә» әсәриндә чаризмин милли ғыргын сijasәтинин ифшасы.

5. Ч. Чаббарлынын «1905-чи илдә» әсәриндә ингилабчы фәһлә сурәтләри.

6. С. Рүстәмин «Ана вә почталјон» әсәриндә ана вә поч-талјон сурәтләри.

7. С. Рүстәм јарадычылығында Иран Азәрбајчаны мөв-зусу («Тәбриз» ше'ри үзрә).

8. М. С. Ордубади «Думанлы Тәбриз» романында Иран зәһмәткешләринин азадлығ уғрунда мүбаризәсинин тәсвири.

9. А. Шаигин «Араз» романында Бақы пролетариаты-

нын јерли буржуазијаја вә чаризмә гаршы апардығы инги-лаби мүбаризәнин тәсвири.

10. С. Вурғунун «Вагиф» әсәриндә Вагиф вә Аға Мәһәм-мәд шаһ Гачар сурәтләринин мүгајисәли тәһлили.

11. С. Вурғунун «Вагиф» пјесиндә јерли ханлара вә јад-җелли ишғалчылара гаршы апарылан азадлығ мүбаризәси-нин тәсвири.

12. С. Вурғунун «Вагиф» әсәриндә вәтәнә мәһәббәт вә дүшмәнә нифрәт һиссләринин тәрәннүмү.

13. С. Вурғунун «Вагиф» әсәриндә Вагиф сурәтинин сә-чијјәси.

14. С. Вурғунун «Муған» поемасында әмәкчи инсан су-рәтләри.

15. С. Вурғунун «Зәпчинин арзулары» поемасында Америка империалистләринин ирги ајры-сечкилик сijasәти-нин ифшасы.

16. С. Вурғунун «Зәпчинин арзулары» әсәриндә зәпчи-рәссам сурәтинин сәчијјәси.

17. С. Рәһимовун «Мейман» повестиндә совет ганунла-рынын кешијиндә дуран кәнч һүғуғшүнас сурәти.

18. М. Раһимин «Ленинград көјләриндә» поемасында халглар достлуғунун тәрәннүмү.

19. Һ. Мейдинин «Абшерон» романында кәнч нефтчи су-рәтләри.

20. Һ. Мейдинин «Абшерон» романында Бақы нефтчилә-ринин фәдакар әмәјинин тәрәннүмү.

21. Һ. Мейдинин «Абшерон» романында уста Рамазан сурәтинин сәчијјәси.

22. Р. Рзанын «Ленин» поемасында даһи рәһбәрә үмум-халг мәһәббәтинин ифадәси.

23. М. Ибраһимовун «Бөјүк дајағ» романында Рүстәм сурәтинин сәчијјәси.

24. М. Ибраһимовун «Бөјүк дајағ» романында колхоз-чуларымызын фәдакар әмәјинин тәрәннүмү.

25. М. Горкинин «Ана» романында чаризмә вә капита-лизмә гаршы апарылан ингилаби мүбаризәнин тәрәннүмү.

АЗƏРБАЈЧАН ДИЛИ ҮЗРƏ НƏЗƏРИ БИЛИКЛƏРИН БЕРИЛМƏСИНДƏ ТƏЛИМИН ТЕХНИКИ ВАСИТƏЛƏ РИНДƏН ИСТИФАДƏ ҺАГГЫНДА

Заһид ИБРАҺИМОВ

Бақы, 51 нөмрәли мәктәбиң мұәллими

Һәлә классик педагогикадан мөлүмдүр ки, бу вә ја дикәр билији ашыламаздан әввал онун нә үчүн лазым олдуғуну, һарада тәтбиғ едиләчәғини шакирдләрә баша салмағ лазымдыр. Тәчрүбә көстәрир ки, тәлимин техникаи вәсәнтләри бу мөгсәди даһа әлдершли шәкилдә һәјата кечирмәк үчүн мүүјјән дидактик вә психоложи имканлар јарадыр.

4-чү синифдә фәнни тәдрисинә «Ирадәнин кәдәри» вә «Рәнкли карандашлар» адлы мәтнләрин ики вариантда ејни ифадәдә сәсләндирилмәси илә башламағын фәјдалы олдуғуну мұшаһидә етмәкшик. Ики вариантда сәсләндирилмиш мәтн дедикдә чанлы данышығ дили илә әдәби дилин фәргләрини нүмајин етдирмәк мөгсәдилә ичра едилмиш сәсли јазылар нәзәрдә тутулур. Ушағ тәбиәтинин әјанилијә мејлини нәзәрә аларағ көстәрүк, лазымдыр ки, бу јолла апарылан һазырлағ иши нәтијәсиндә «Ирадәнин кәдәри» мәтнини гаршысына гојулан мәтәдин (шакирдләри Азәрбајчан дили фәннини өјрәнмәјә һазырламағ) тәсирини хејли артыр, шакирдләр чанлы данышығ дилинә даһа һәссас олмаға илк күндән чалышырлар.

Электроакустика (мәсәлән, магнитофон) ән'әнәви јолла апарылан тәлим просесинә мудахилә едән кими, һәм тәлимни тәшкилат формасы дәјишир, һәм дә емоционал тәсир күчләннр. Ән'әнәви јолдан истифадә едәрәк Ирадәнин кәдәрини артыран сәһвләрин радиода нечә сәсләндијини, дикторун ушағлара нечә мұрачнәт етдијини шакирдләр өз тәсәвүрләриндә јаратмалы олурларса, электроакустик вәсәнти тәтбиғ етмәклә онлар буну синифә кәтирилмиш ситуатив шәраитдә мұшаһидә едирләр; тәбни анлашма вәзијјәтинә јахынлашырлар, өзләри шифаһи нитғи тәһис етмәјә чалышырлар. Дәрк етмәјин бу чүр фәаллығы шәраитиндә шакирдләр Ирадәнин кәдәринин мұшаһидәчиси олмағдан даһа чох, иштиракчысы олурлар. Дүзкүн чаваблар вермәјән шакирдләр өзләри Ирадәнин вәзијјәтинә дүшүр, диггәтли вә фәал олмаға чалышырлар.

Һаггында данышылан вәзијјәти өјрәнмәк үчүн әввәлчә интуитив формада мәтн һазырланды вә сынағдан кечирилди. Лакин бизим истифадә етдијимиз интуитсија диалектик интуитсија иди — мүүллимләрин вә шәхси иш тәчрүбәмизини нәтичәләринә, шүүрун мәнтигинә әсасландығы үчүн арзу етдијимиз нәтичәни јарадылмыш ситуатив шәраитдә әлдә едә билдик. Әлбәттә, сонрағы сынағ дәрсләриндә биз биринчи дәрсдә мұшаһидә едилән гүсурлары ислаһ етмәк мөгсәдилә бир сыра коррективләрлә сәс јазыларыны тәзәләмәли олур. Мөлүм олду ки, шакирдләр мәтнин һәр ики вариантда бир дәфә дејил, бир нечә дәфә динләдикдә тәһриф едилмиш һаллары тез мејдана чыхара билирләр. Дикәр тәрәфдән, синифдә шакирдләрдән чаваб алмағ үчүн сәрф едилән вахт онлара дүшүнмәк үчүн верилән вахтдан хејли аз олур. Буну һесабына тәқрар охуну тәшкил етмәк даһа фәјдалыдыр. Беләликлә дә тәқрар оху әслиндә гаршыја гојулан мөгсәдә наил олмағ үчүн сәрф едилән вахты артырмыр, әксинә, онун сәмәрәли маһијјәти, психоложи әсасы мәнз бунларла мүүјјәнләшир.

Көрүндүјү кими, башғасынын нитғи динләнилдикчә шакирдләрин кечирдији психоложи һаллары мұшаһидә етмәк асанлашыр; чүнки бу просес тәсәвүрләр үзәриндә дејил, фактик чанлы дил материалы үзәриндә апарылан иш шәклиндә давам едир.

Бу чүр дидактик имканы бир заман ана дили мүүллими анчағ арзу едә биләрди. Башғасынын чанлы нитғини синифә кәтирмәк, ону консервләшдирмәк, узун заман сахламағ, мәсәлән, дәрс илнини сонунда ондан јенидән истифадә етмәк вә ја 4-чү синифдә јазылмыш сәс јазысыны 8-чи вә 10-чү синифдә тәқрар сәсләндирә билмәк бир заман анчағ нағылларда ола биләрди. Инди елми-техники тәрәгги бу арзуну һәгигәтә чевирмишди.

Электроакустика анлајышына дахил олан тәкчә магнитофон дејил, республика вә јерли радио (мәктәбин радио говшағы нәзәрдә тутулур) верилишләрни, електрофондан истифадә дә ејни мөгсәдә хидмәт едир, ејни дидактик маһијјәт дашыјыр. Бу мәсәлә К. Бағырованын һәмизәдлик диссертасијасында кениш шәрһ едилмишдир (К. Бағырова, «Азәрбајчан дили дәрсләриндә техникаи вәсәнтләрин тәтбиғи илә шакирдләрин нитғини инкишаф етдирмәк јоллары», Автореферат, Бақы, 1975). Лакин гејд етмәк олар ки, магнитофонун

көрдүжү ејни иши бир гэдэр дэ тэбии шэраитдэ мэктэбдэ радио говшагы ичра едэ билэр. Буну биз елэ тэшкил етдик ки, нэтичэ «Ирадэнин кэдэри» мэтинин тэбии шэраитдэ ичрасына кэтириб чыхарды. Нэзэрдэ тутулан хэмин тэбии шэраитин тэсвирини ашагыдакы шэкилдэ верэ билэрлик.

Мэктэб радио говшагында хазырланмыш тапмачалара чаваблар охунур. Сонра јери кэлдикчэ Ирадэнин кэдэри хаггында дэрслијин сәһифэлэриндэ верилмиш мэзун шакирдлэрин нэзэринэ чатдырылыр. Дикторун ушаглара мүрачати башга сэслэ охунур, бир нөв, мэти сәһнэлэшдирилмиш һекајэ кими синифэ транслјасија едилир. Синифдэ бу гајда илэ јаранан тэбии вэзијјэт сонракы ишин даһа чанлы кечмэсинэ сәбэб олур. Сонракы иш тәһриф олунмуш мэти үзэриндэ тәһһиллэр апармагдан ибарэт олур.

Электрофон васитэсилэ сәслэнэн јазылар бир гэдэр стандарт форма алыр, сабит галыр, методик эмэлијјат апармаг үчүн јарамыр; лakin биз Азэрбајчан әдәбијјаты үзрә хазырланмыш фонохрестоматијадан бу мэгсәдлэ истифадэ етмишик, бүтүн һалларда шакирдлэрин дәрсдә һәвәслә ишләдиклэринин шаһиди олмушур.

Шәкилчилэрин нөвлэри; онларын фонетик вариантлары хаггында нэзэри биликлэри вә һәмин биликлэр эсасында ашыланан бачарыглары дэриндэн мэнимсәтмәк үчүн дәрликдэ нэзэрдэ тутулмуш иши електроакустик јазыларла чанландырмаг да шакирдлэрин дәркетмә имканларыны кеншлэндирир; биринчи нөвбәдэ, фәаллығы артырыр.

Чап-график материалларла мүгајисәдэ електроакустик вәсантин бир сыра дидактик үстүнлүклэри вардыр. Белә ки, бу вәсантдэн истифадэ просесиндэ шакирдлэрин шифаһинитг үзэриндэ тәһһил-тәркиб эмэлијјаты апармаг бачарыглары тәкмилләшир; онлар тез эмэлијјат апармаг бачарыгы элдэ едилрлэр. Дикәр тәрәфдэн, шакирдлэр синифдэ сүр'әтлэ ишләјир, мэнтиги нэтичәјэ мүстәһил кәлиб чыхырлар. Бүтүн һалларда ишин нэтичәси мүәллим тәрәфиндэн јохланылдыгындан ајры-ајры шакирдлэрин ишиндәки бөјүк вә ја кичик хәталар ислаһ едилир. Демәли, мүәллимин иши, бир нөв, бүтүн тәһһим просесинин нэтичәси кими диггәти чәлб едилр. Тәһһимин эсас ағырлығы шакирдлэрин үзэринэ дүшүр.

Бир һалда ки мүәллим електроакустик вәсанти әвәз едә билэр (белә чалышмалары өзү сәслэндирә билэр), о заман

электроакустикаја мүрачят етмәјин һансы дидактик маһијјәтиндэн данышмаг олар?

Электроакустиканын «мүәллим әвәз етмәсинин» фәјдасыны ашагыдакыларла изаһ етмәк олар.

1) Мүәллим физики чәһәтдэн јорулмур. Мэтин бир нечә дәфә охујур, шакирдлэр исә сонра иши ичра едилрлэр. Елэ мэти вар ки, шакирдлэрин еһтијачына көрә тәкрар-тәкрар охунур. Әлбәттә, бу вәзијјэт мүәллимин физики чәһәтдэн јорулмасына сәбэб олур. Нэзэрә алмаг лазымдыр ки, бир дәрсдә ејни мэгсәдлэ бә'зән 5—6 чалышманын мэтин һәмин јолла сәслэндирилмәли олур.

2) Электроакустик јолла ишләјән мүәллим хејли вахта гәнаәт едилр. Бу исә чалышмалар үзэриндэ шакирдлэрин даһа интенсив ишләмәсинә имкан јарадыр. Белә ки, електроакустиканын тәтбиг едилдији дәрсдә онлар азы үч дәфә артыг чалышма үзэриндэ ишләјә билрлэр.

Көстәриләнләрә бир чәһәти дэ әләвә етмәк олар: шакирдлэр синифдэ мүәллимин сәсиндэн башга сәс ешитдикдә онларын динләниләнә лагәјдлији азалыр, јорулмаларынын гаршысы мүәјјән гэдәр алыныр, иш габилитјәтлэри азалмыр. Она көрә дэ чалышмаг лазымдыр ки, Азэрбајчан дили дәрслэриндэ електроакустика тез-тез сәсләнсин.

Бүтүн бунлар ајдын шәкилдэ көстәрир ки, шакирдләрә нэзэри биликлэрин верилмәсиндэ електроакустикадан истифадэ дәрслэрин тәшкилиндэ кетдикчә зәрури тәләбләрдән биринэ чеврилир.

Азэрбајчан дили тәһһиминдэ електроакустикадан истифадэ өз спесификасынын маһијјәтинә көрә һәмин вәсантдән башга фәнлэрин тәдрисиндэ истифадәдән фәргләнир. Дилин бир сыра хүсусијјәтлэри анчаг сәсләнмә јолу илэ әјаниләшдирилир. Бу заман електроакустика иллүстратив материаллар функцијасыны кәсб едилр.

Дил хаггында үмуми мә'лумат бөлмәси илэ әлагәдар дилин әмәлэ кәлмәси, инкишафы, ичтиман әһәмијјәти, физиоложи хүсусијјәтлэри вә с. мәсәләләр хаггында верилән биликлэр үчүн техники вәсантдән ики мэгсәдлэ истифадэ етмәк олар: а) әләвә информасија мәнбәји кими, б) иллүстратив материаллар кими. һәр икиси бирликдә вә һәр бири ајры-ајрылыгыда мүәллимин дил хаггында верәчәји информасијаны тамамлајыр.

Сухумидәки «Мејмунлар горуғу» адлы сәнәдли филм, 2. «Азэрбајчан дили вә әдәбијјат тәдриси», № 4. 17

еләчә дә «Рабинзон Крузонун һәҗаты вә маңәралары» адлы филмләрин фрагментләри информасија мәнбәҗи ролу оҗна-
җыр, шакирдләрә дил һаггында элавә зәнкин мә'лумат вермәк
үчүн синфә кәтирилир. Белә филмләрин бир нечә дәгигәдә
вердиҗи мә'луматы мүүллим бир нечә саат мүддәтиндә вер-
бал јолла верә билмәз. Она көрә дә дил вә дилшүнаслыг
һаггында шакирдләрә верилән мә'луматы имкан дахилиндә
динамик экран вәсаити илә мүшаҗиәт етмәк лазымдыр. Јери
кәлмишкән гејд едәк ки, белә материалларын аннотасијасы
каталогуну һазырлаҗыб мүүллимин истифадәсинә вермәк вах-
ты чохдан чатыб. Индики шәрантдә мүүллимләр бу чүр
мәнбәләри күнләрлә ахтармалы олурлар.

Дилин ичтиман һәҗатдакы ролуну вә даими инкишафда
олмасыны шакирдләрә изаһ едәркән мәзмуну һаггында гыса
мә'лумат верилән диқәр филмләр вә кино-һәлгәләр иллүст-
ратив материал хасијјәти дашыҗыр вә әјани вәсаит кими тәт-
биғ едилир. Лакин бунларда олан өјрәтмәк имканларынын
кенишлиҗи мүүллимин нәзәриндән гачмамалыдыр. Бунлары
шакирдләрин мүшаһидәсинә вермәклә кифәјәтләнмәк доғру
олмазды. Мүүллим бу чүр иллүстратив материалларын бир
гисминдән проблем ситуасијалар јаратмағ мәгсәдилә исти-
фадә едә биләр.

[О], [у], [е] сайтләринин тәләффүзүнү акустик-визуал
јолла нүмаҗиш етдирмәк үчүн кино-һәлгәләр һазырланмыш-
дыр. Белә экран вәсаити информасија вермәкдән чох, һәгиги
вәзијјәти шакирдләрин көзү гаршысында нүмаҗиш етдирмә-
јә хидмәт едир. Мәсәлән, [е] сайтини тәләффүз едән шәх-
син өз данышыг органларыны нечә фәалијјәтә кәтирдиҗи
шакирдин көзү гаршысындан кәлиб кечир. Бунлар кино-һәл-
гә олдуғундан ејни вәзијјәти шакирдләр истәдиқләри гәдәр
мүшаһидә едә биләрләр. Ајдындыр ки, бу чүр динамик әјани
вәсаити бүтүн габарыглыгы илә мүүллим вербал јолла гәтиј-
јән изаһ едә билмәз. Бурада экранын нүфуз етдиҗи дәринлик-
ләр, микроаләмләр шакирдин чанлы мүшаһидәсинә верилир.

Сәһбәт бунларын дидактик маһијјәтиндән кедирсә, бир
чәһәти дә хатырлатмағ лазымдыр. Тәлимин техники вәсаи-
тинин информасија мәнбәҗи кими истифадә едилән нөвү илә
иллүстрасија материалы кими истифадә едилән нөвү арасында
«Чин сәдди» чәкмәк доғру олмазды. Бунлардан һәр бири
о бириндә олан чәһәти бу вә ја башга дәрәчәдә әкс етдирир.
Мәсәлән, иллүстратив техники дидактик вәсаит аз-чох ин-

формасија да верир, информасија мәнбәҗи кими тәтбиғ еди-
лән техники дидактик вәсаитдән исә, мүәјјән мә'нада, иллүст-
ратив материал кими дә истифадә едилир (бу онун кемәкчи
функцијасы олур).

МЕРК—77

ШАКИРДЛӘРӘ ЭДӘБИЈАТДАН ӨЗ БИЛИҚЛӘРИНИ МҮСТӘГИЛ АРТЫРМАГ БАЧАРЫҒЫНЫ НЕЧӘ АШЫЛАҒЫРАМ

Нәчибә МӘММӘДОВА

Бакы, 18 нөмрәли мәктәбин мүүллими

Сов.ИКП XXV гурултаҗы кәнч нәсли мүасир билиқләрә
дәриндән јијәләндирмәҗи, марксизм-ленинизм нәзәријјәси
илә силаһландырмағы мәктәбләрин вә халг мүүллимләринин
гаршысында мүһүн вәзифә кими гоҗмушдур. Бу тәләбат, һәр
шејдән әввәл, она көрә вачибдир ки, социализм идеолокија-
сына гаршы кениш һүчума кечмиш олан империализм чәб-
һәси совет адамларынын идеја тәрбијәсинә мәнфи тә'сир көс-
тәрә билмәсин. Совет кәнчләри елә тәрбијә олунмалыдырлар
ки, социализм вә коммунизмин ичтиман-сијаси маһијјәтини,
онун үстүнлүкләрини шуулу сурәтдә дәрк едә билсинләр,
сағлам идеолокија илә силаһлансынлар.

Сов.ИКП МК-нын Баш катиби Л. И. Брежнев јолдаш
тәләбәләрин үмумиттифағ мүшавирәсиндәки нитгиндә де-
мишдир: «Идеолокијин һаггында данышаркән биз, һәр шеј-
дән әввәл, кәнчләримизин тәрбијәсинә һаггында дүшүнүрүк.
Бу, бөјүк үмумиттија, үмумдөвләт ишидир. Әслиндә бу
бизим чәмијјәтимизин кәләчәҗи мәсәлидир».

Јени нәслин идеја-чә формалашмасында ичтиман-ијәт, ху-
сусилә, мәктәб әсас рол оҗнаҗыр. Мәктәбдә кәнчләрә идеја
тәрбијәси ашыламағ саһәсиндә гуманитар фәнләрин, хусу-
силә әдәбијатын имканы даһа бөјүкдур. Она көрә дә мән өз
дәрсләримдә бу мәсәләҗә хусуси фикир верир вә һәр чүр им-
кандан истифадә етмәҗә чалышырам.

Шакирдләрин идеја-сијаси тәрбијәси мәсәләләриндә

марксизм-ленинизм нэээријјэсинин эсас принциплэрини: буржуа идеолокијасынын тэнгиди, соснализм ичтиман гурулушунун үстүнлүклэри, халга, партијаја сэдэгэт, вэтэпэрвэрлик, бейнэлмилэлчилик, халглар достлуғу, гуманизм, јолдашыг вэ с. нэээрдэ тутурам.

Бу мэгсэд үчүн илк нөвбэдэ шакирдлэри фэаллашдырмаг, тэдрис олунан мөвзуларын хүсусијјэтиндэн асылы оларга онлары мүстэгил мөвзулар вэ тапшырыглар үзэриндэ ишлэтмэк, кечилэнлэри шүүрлу сурэтдэ дэрк етмэк габилијјэтини инкишаф етдирмэк лазымдыр.

Одур ки, мэн шакирдлэри мүстэгил мүнакимэ јүрүтмөјө вадар едэн вэ дэрсликдэ изаһы верилмөјөн суаллар этрафында ишлэдирэм.

Шакирдлэрин мүстэгил ишини һәм дэрсдэ алдылары нэээри билликлэрин эсасында, һәм дэ синифдэнхарич көрүлэн тэдбирлэрин: јэни мүхтэлиф јерлэрэ экскурсијалар, кинофилм вэ театр тамашаларына коллектив бахыш, эдэбијјат дэрнэклэриндэ дэрсдэнкэнар мүталиэнин ташкили, охунмуш бэдин эсэрлэрин тэһлили вэ с. эсасында апарырам. Мэсэлэн, шакирдлэрин тикинти јерлэринэ экскурсијадан алдылары тээсүратла элагэдар јаздыглары иншалардан бириндэ А. јазыр: «Халгын рифаһыны даһа да јажшылашдырмаг партијамызын али мэгсэдиدير. Сон иллэрдэ өлкэмизин зэхмэткешлэринин күзэраныны јажшылашдырмаг үчүн хејли иш көрүлмүшдүр. Доғгузунчу бешилликдэ 56 милјон адамын мэнзил шэранти јажшылашмышдыр. Онунчу бешилликдэ исэ бу рэгэм даһа да артачагдыр. Бүтүн өлкэмиздэ, о чүмлэдэн Совет Азэрбајчанында сэнајэ вэ кэнд тэсэррүфатынын инкишафында бөјүк наилијјэтлэр газанылмышдыр. Сов.ИКП МК Сијаси Бүросу үзвлүјүнэ намизэд, Азэрбајчан КП МК-нын биринчи катиби Н. Ә. Әлијев јолдаш демишдир: «Там инамла демэк олар ки, 10-чу бешиллик зэхмэткешлэрин һэјат сэвијјэсинин даһа сүр'этлэ артырылмасы дөврүнэ чебрилэчэкдир».

Көрүндүјү ки, шакирд XXV гурултај материалларын дан кэтирдији ситатла өз фикрини эсасландырыр.

Ленин музејинэ экскурсијадан сонра јаздырдығым «Биз Иличин нэвэлэријик» адлы иншада И. јазыр: «Доғма Иличин һэјатыны өјрэнмэк һэр мәктэбли үчүн вачибдир. Одур ки, онун һэјатыны экс етдирэн һэр бир шэкил бизи марагандырыр. Хүсусилэ рэссам Соколовун чэкдији «Ленин имэчиликдэ» таблосу мэним хошума кэлди. Доғрудан да Ле-

нин, М. Горкинин дедији ки, «Һэгигэт ки, садэди». Биз дэ Ленин ки, охујаг, ишлэјэк вэ вэтэнимизэ хидмэт едэк».

Шәһаримизин көркәмли јерлэринэ кэзинтидэн сонра «Бакы республикамызын пајтахтыдыр» мөвзусунда јаздырдығым иншада К. јазыр: «Фәһлэ сэдэгэтли, алим һикмэтли, Низами, Фүзули гүдрэтли, Вургун илһамлы, Мейди мәтанэтли шәһарим! Мәнэ елә кәлир ки, сән дүнјада ән кәзәл шәһәрсән. Әзәмәтли абидәләри, мөһтәшәм биналары, кәзәл парклары, Хәзәр ки, ајнасы, зәһмәткеш, чошгун тәбиәтли халгы олан бир шәһәрсән. М. Горки демишдир: «Мән елә билдирдим ки, Неапол дүнјанын ән кәзәл шәһәридир, лакин Бақыда олдугдан сонра көрдүм ки, бу шәһәр Неаполдан да кәзәлдир».

Дејирләр ки, кәзәлләр ичәрисиндә јашамаг өмрү уздыр. Сән исэ кәзәлләр мәскәнисән. Елә исэ бүтүн гәлбимлә дејирәм: «Өмрүн даһа да узун олсун, Бакы!»

Истәр классик, истәрсә дэ мүасир јазычыларымызын эсэрлэриндә кәнч нәслә нүмунә ола биләчәк эдәби гәһрәманлар чохдур. Онлардакы мүбаризлик, ирадәлилик, вәтән вә халг јолунда һәр чүр чәтинлијә мәрдликлэ дөзмәк вэ с. ки, вачиб инсани хүсусијјәтлэри шакирдлэрин шүүруна јеритмәк, онлары бу эдәби гәһрәманларын тәсири алтына салмаг, онларын бүтүн идеја-сијаси мәтинлијини, кәзәл әхлаги кејфијјәтлэрини кәнчлэрин гәлбинэ дамла-дамла ахыда билмәк мүәллимдән бачарыг вэ усталыг тәләб едир.

Тәчрүбә көстәрир ки, индики һәјаты, гајда-ганунларымызы, ичтиман гурулушумузун үстүнлүклэрини шакирдләрә шүүрлу сурәтдә баша салмаг үчүн халгымызын кечмиш һәјаты илә мүгајисәли сурәтдә изаһ едәндә шакирдләрдә кечмишә нифрәт, соснализм чәмијјәтинә рәғбәт һисси тәрбијә етмәк асан олур. Классик эдәбијјатла мүасир эдәбијјатымызын мүгајисәсиндә бу фәрги даһа ајдын көрүрүк. Кечмишә нэээр салмадан индики үстүнлүкләримизн һеч чүр шакирдләрә изаһ едә билмәрик. Шакирдлэрин диггәтини бу фәргә чәлб етмәк, әлбәттә, һәр чүр тәблиғатдан даһа тәсири вә инандырычыдыр. Чүнки һәр бир дөврүн хүсусијјәтлэри бэдин эсэрләрдә даһа ајдын шәкилдә өз әксини тапыр. Мэсәлән, мән VIII синифдә «Лејли вэ Мәчнун»у кечәркән феодализм дөврүндә инсан һүгүсүзлуғундан, инсан һејсијјәтинин тапдаланмасындан, азад мөһәббәтин дустаг олмасындан вэ с. ичтиман әдаләтсизликләрдән данышанда бу вәзијјәти мү-

асир дөврүмүзлө мүгајисә едирәм. Вә јахуд Ч. Чаббарлынын «Алмаз» әсәриндә Алмаздан данышаркән ону Лејли илә мүгајисә едирәм. Мүсаһибәни бу күнкү дөврүмүзә кәтирәрәк Азәрбајчан гызларынын нечә харигәләр јаратдығыны (әмәк гәһрәманларынын адларыны чәкмәклә) кениш гејд едирәм, шакирдләрнин фикрини бир анлыға кечмишин дәһшәтли күнләринә вә бу күнүн фираван, хошбәхт һәјатына чәлб етмәклә Совет дәвләтинин зәһмәт адамларына нечә јүксәк гијмәт вердијини онларын нәзәриндә чанландырырам; шакирдләрдә бүтүн бу сәадәти инсанлыға бәхш едән партијамыза сонсуз мәнәббәт вә сәдагәт һиссинин јаранмасына наил олурам. Кечиләнләрни мөһкәмләндирмәк мөгсәдилә «Гадын кечмишдә белә идәрә олунурду» таблосу әсасында вә «Вәтәнимиз кечмишдә вә инди» мөвзулары үзрә мүстәгил олараг ев иншасы јазмағы тапшырырам. Инша јазыја һазырлыг үчүн шәкил үзрә мүсаһибә апарырам.

Беләликлә, кечдијим һәр бир мөвзуну вә нәзәри билији практик һәјатла әлагәләндирирәм. Бунун нәтичәсиндә шакирдләр һәр шеји шүүрлу сурәтдә дәрк едир вә өзләри нәтичә чыхарырлар. Шакирдләрни мүстәгил ишләтмәк үчүн кечилән бәдин әсәрләрин гәһрәманлары һаггында характеристика јазмағы (һәр кәс өз рәјини јазыр) тапшырырам. Синифдә бу рәјләрни охујурам. Јахшы јазанлара үстүнлүк верирәм, лазыми фикирләрни әлавә етмәк мөгсәдилә синифә суал верирәм: Јолдашыңыз даһа нә јазә биләрди? Шакирдләр өз фикирләрини әлавә едирләр. Белә гаршылыглы фикир мүбадиләси һәм кечилән мөвзуну, гәһрәманын сәчијәсини јахшы баша дүшмәкдә шакирдләрә көмәк едир, онларын тәхәјјүлүнү инкишаф етдирир, һәм дә онлары даһа кәркин дүшүнмәјә вадар едир, бүтүн бачарыгларыны сәфәрбәрлијә алыр.

IX синиф шакирдләрини мүстәгил ишләтмәк мөгсәдилә Н. Нәримановун «Надир шаһ», Н. Вәзировун «Мүсибәти-Фәхрәддин» вә Ә. Һагвердијевин «Дағылан тифаг» фачиәләринин гәһрәманларынын охшар вә фәргли чәһәтләрини јазмағы тапшырырам. Дәрсликдә буна аид ајрычә нәзәри мәлумат јохдур. Бу мөвзуну јазмаг үчүн шакирд өзү мүстәгил мүһакимә јүрүтмәли вә нәтичә чыхармалыдыр.

Идеја тәрбијәсинин бир саһәси дә вәтәнпәрвәрликдир. Бу, мүасир әдәбијјатымызын ән актуал мөвзуларындандыр. Л. И. Брежнев јолдаш јазыр: «Романларын, повестләрин, филмләрин, тамашаларын гәһрәманлары илә бирликдә мүһа-

рибә иштиракчылары санки јенидән чәбһә јолларынын гызмар гары үзәриндә јеријир, өзләринин сағ галан вә һәлак олан силаһдашларынын гүдрәтли руһу гаршысында баш әјирләр. Кәнч нәсил исә инчәсәнәтин ечәзкар күчү сәјәсиндә өз аталарынын вә ја сакит сүбһ чағы Вәтәнин азадлыгы наминә әбәдијјәтә говушан јенијетмә гызларын рәшадәтиндә санки иштирак етмиш олур.. Әсил инчәсәнәт беләдир. О, кечмиши јенидән чанландырмагла совет вәтәнпәрвәри, беј-иәлмиләлчи тәрбијә едир».¹ Мән Бөјүк Вәтән мүһарибәси мөвзусунда јазылмыш әсәрләри тәдрис едәркән Мейдинин, Гафурун, Һәзинин, Кәрајын, Һүсејибаланын, кәнч гвардија гәһрәманларынын вә с. минләрлә белә чәсурларын вәтән јолунда чанларындан кечмәләрини нүмунә көстәрирәм.

X синифдә С. Рүстәмин Бөјүк Вәтән мүһарибәси дөврү јарадычылыгыны кечәркән «Ана вә почталјон» ше'ринин тәдриси заманы «Гәһрәманлар өлмүрләр» мөвзусунда һазырланмыш албомдан истифадә едирәм. Албому вәрәгләдикчә мүһарибәнин дәһшәтләри шакирдләрнин көзү өнүндән кәлиб кечир. Волгограддакы Мамај тәпәсинин шәкилләрини, оғул гаршысында даша дөнмүш ана һејкәлләрини көрдүкчә шакирдләрнин гәлбиндә фашизмә, мүһарибә гызышдырычыларына гаршы сонсуз гәзәб вә кин ојаныр.

Одур ки, јаранмыш кәркин вәзијјәтдән истифадә едәрәк синифә суал верирәм:

М.—Ким дејәр әсәр мүасир дөврүмүзлә нечә сәсләнир?

Ш.—Биз Бөјүк Вәтән мүһарибәсинә аид һәр һансы бир әсәри охујаркән вә ја кино-филмә бахаркән гәлбимиздә бу мүһарибәни төрәдәнләрә гаршы сонсуз нифрәт һисси ојаныр. Милјонларла аналары, бачылары, өвладлары көзүјашлы гөјән фашизмә гаршы гәзәбимиз бир даһа артыр вә Вәтәнимизни көз бәбәји кими горумаг үчүн даһа да сајыг олмаға чалышырыг.

М.—Әмин-аманлыг үчүн сајыглыгдән башга даһа нә лазымдыр?

Ш.—Әмин-аманлыг үчүн сүлһ зәруридир. Бизим өлкәмиз дунјада сүлһүн дајағыдыр. Партијамыз һәмншә сүлһ сијасәти јеридир, бүтүн дунја зәһмәткешләринин вә доғма вәтәнимизин сәадәти үчүн әлиндән кәләни едир.

¹ Л. И. Брежнев. Сов.ИКП Мәркәзи Комитәсинин һесабаты вә партијанын даһили вә харичи сијасәти саһәсиндә нөвбәти вәзифәләри, Азәрнәшр, Бақы, 1976, сәһ. 102.

М.—Бүтүн дүнјада сүлһүн горунмасы үчүн Партија вә һөкумәтимиз нә кими тәдбирләр көрүр?

Ш.—Сов.ИКП XXV гурултајында партијамызын харичи сijasәти һаггында гәбул олуна гәрарларда планетимиздә сүлһүн горунмасы вә өлкәләр арасында кәркинлијин зәиф-ләдилмәси мәсәләси әсас проблем кими ирәли сүрүлмүшдүр.

Бизим халгымыз инди динч шәраитдә коммунизмә доғру ирәлиләјир. Бу динч шәраити тә'мин етмәк үчүн партијамыз чох иш көрмүшдүр. Хүсусән МК Баш катиби Л. И. Брежневин сүлһ уғрунда кәркин ичтиман фәалијјәти бүтүн сүлһ-севәр халгларын диггәт мәркәзиндәдир. Одур ки, бејнәлхалг ичтиманјјәтин рә'ји илә Бејнәлхалг Сүлһ Шурасынын сәдри Ромеш Чандра Л. И. Брежневә Гызыл Сүлһ медалы тәгдим етмишдир. Бүтүн бунлар үчүн, динч јашајышымыз, хошбәхт, фираван һәјатымыз үчүн партијамыза, шәхсән сүлһүн чарчысы Л. И. Брежневә миннәтдарыг.

«Гәһрәманлар өлмүрләр» адлы албомда олан гәһрәманларла бәдин әсәрләрдәки гәһрәманлары гаршылашдырырам, фәргләндирирәм. Шакирдләр шаһид олулар ки, белә гәһрәманлар әфсанә дејил, һәјатда јашајыб, вәтәнин азадлығы јолунда чанларындан кечмишләр.

Мүстәгил чалышмағ үчүн тарихи гәһрәманла бәдин әсәрләрдәки гәһрәманын арасындакы үмуми вә фәргли чәһәтләри евдә јазмағы тапшырырам. Мәсәлән, Мейди илә Ејваз, Гафур илә Елхан вә с. Бу гәһрәманларын һәр биринин өлүмү шәрәфли өлүмдүр, бәс фәрг нәдәдир?

Шакирдләр бу һагда мұһакимә јүрүдүрләр. Јазылары синифдә мүзакирә едирик. «Мән һансы әдәби гәһрәмана охшамағ истәрдим? Нә үчүн?» башлығы алтында кедән мүзакирә шакирдләри даһа чох марағландырыр. Чаваблар, јә'ни јазылар рәнкарәнк вә марағлы олур.

Шакирдләрин сәрбәст ишләмәләри үчүн верилән «Бизим өлкәдә кимләрин һөрмәти чох олур? Нә үчүн?» мөвзусу да чох әһәтәлидир. Бурада фүрсәтдән истифадә едиб өлкә-миздә әмәк адамларына верилән јүксәк гижмәтдән данышыр вә онларда бир сыра пешәләрә һәвәс ојадырам.

С. Вурғунун лирикасындан данышаркән «Азәрбајчан» шә'риндән кәтирдим мисалларла Вәтәнин нә демәк олдуғу-ну, ону нә үчүн бу гәдәр севдијимизи кениш шәкилдә ајды-лашдырыр вә шакирдләрин бәдин әсәрләрдән мұвафиг нәтичә чыхармалары үчүн мұсаһибә тәшкил едирәм.

Вәтәнпәрвәрлик һаггында данышаркән С. Вурғунун бу сөзләрини хатырладырам: «Мәнсуб олдуғу халғын варлығы илә фәхр етмәјән, онун ешгини мүгәддәс бир мәш'әл кими өз гәлбиндә јандырмајан бир инсан өз вәтәндашлығы һаггы-ны дәрк едә билмәз, она вәтәнпәрвәр демәк дә күлүнч олар».

Мән вәтәнпәрвәрлик, халглар достлуғу, гәһрәманлығы вә с. мөвзулара аид «Вәтәними нә үчүн севирәм», «Мән вәтәни-ми севирәм, чунки анамы севирәм» (Ч. Ч.) башлығы илә ев иншалары јаздырырам. Јазы илә әлағәдар оларағ шакирд-ләр шәһәримизин көрмәли јерләринә экскурсија заманы ал-дыглары тәәсүратдан, әләвә әдәбијјатдан, синифдәхарич оху материалларындан да истифадә едирләр. Бу да онларда идеја тәрбијәсинин инкишафына, нитгин зәнкинләшмәсинә вә мүстәгил ишләмәк бачарығынын артмасына мүсбәт тә-сир кәстәрир.

Халглар достлуғу идејасынын ашыланмасына да хүсуси фикир верирәм. Мәсәлән, М. Ф. Ахундовун һәјат вә јарады-чылығыны кечәркән онун башга халглара рәғбәтиндән, гар-дашлығы мұнасибәтиндән кениш данышырам. «Һачы Гар» комедијасында ики зәһмәткеш ермәни сурәти јаратмасыны вә онлара мүсбәт мұнасибәт билдирмәсини халглар достлу-ғунун ифадәси кими сәчијјәләндирирәм вә шакирдләрин диг-гәтини Мкртычын сөзләринә чәлб едирәм.

Ахундовун рус халгына, рус мәдәнијјәтинә олан мүсбәт мұнасибәтини хүсуси гејд едирәм. «Пушкинин өлүмүнә Шәрг поемасы»ны кечәркән мұәллифин Пушкинә вә онун сәләфлә-ринә сонсуз мәһәббәтиндән данышырам. Ахундовун рус хал-гы һаггында дедији ашағыдакы ифадәни шакирдләрин нәзә-ринә чатдырырам: «Рус дөвләтинин һимәјәси сәјәсиндә биз ишғадчы гошуиларын кечмишдәки сонсуз басғынларындан вә таланларындан хилас олдуғ вә нәһәјәт, раһатлығ тапдығ».

Бу мөвзу илә әлағәдар Азәрбајчанда Совет һакимијјә-тинин гәләбә чалмасында бөјүк рус халгынын гардашлығы көмәјини, 1920-чи илдә Совет Русијасынын XI Ордуну Бақы пролетариатынын көмәјинә көндәрмәсини гејд едирәм вә бе-ләликлә тарихдә өјрәндикләрини бир даһа хатырлатмагла фәнләрарасы әлағә јарадырам.

Мән чалышырам ки, һәр бир әсәрин тәдриси заманы јени бир шеј өјрәдим. Елә бир проблем һаггында сөһбәт ачым ки, шакирдләри дәриндән дүшүнмәјә вадар едим. Бу мәгсәд үчүн суаллар јазылмыш карточкалардан да истифадә еди-

рэм. Ч. Мәммәдгулузадәнин «Данабаш кәндигин әһвалатлары» әсәриндәки гадын сурәтләри илә М. Ф. Ахундовун комедијаларындагы гадын сурәтләрини фәргләндримәји тәклиф едирәм.

Н. В. Гоголун «Мүфәттиш» комедијасындагы Хлестаков илә Н. Нәримановун «Шамдан бәј» әсәриндәки Шамдан бәјин фәргли вә охшар чәһәтләрини јазмағы тапшырырам. Оңлары бирләшдрән үмуми чәһәт вармы? вә ја белә бир суал әтрафында дүшүндүрүрәм: Мүәллифин гәһрәмана гаршы мүнәсибәти нечәдир? Бәс сизин мүәллифин фикринә мүнәсибәтиниз нечәдир?

Мүхтәлиф әсәрләри кечәркән синфә белә суаллар верирәм: әсәрдә гојулмуш мәсәләләрдән һансылар бу күн дә өз әктуаллығыны итирмәмишдр? Әсәрдәки һансы парчалар мүәсир һәјатла сәсләнир? вә с.

Бу мәсәләјә даһа һансы бәдди әсәрләрдә тохунулмуш-дур? һансы бәдди филмләрдә көрмүсүнүз? һәјатда белә һадисәләр баш верирми? Ичтимаијјәт, чәмијјәтимиз буна нечә бахыр? Сизин мүнәсибәтиниз нечәдир? Шакирдләри дәрсликдә изаһы верилмәјән бу типли суаллар әтрафында дүшүндүрүрәм. Бу, шакирдләрин идрәк фәалијјәтини артырыр, идејача формалашмасына истигамәт верир.

Јери кәлдикчә әдәбијјәт вә инчәсәнәт һаггында партијанын сијасәтини, әдәбијјәтын һәјатдагы ичтимаи ролуну да шакирдләрә чатдырырам. Мән истәјирәм ки, шакирдләрим доғрулуғу вә дүзкүнлүјү севән, халгы вә вәтәни үчүн лајигли вәтәндаш олсунлар. Гаршыларына чыхан бүтүн чәтинликләри әсил совет кәнчи кими арадан галдырмаға гадир олсунлар. Ленин әмәлләринә, Ленин ишинә һәмишә садиг галсынлар, мүбаризликдә Алмаза, гәһрәманлығда Мәһдијә, чәсәрәтдә Мәһмана принципаллығда Елхана охшасынлар.

Дәрсләримдә мөвзулардан асылы оларағ әјәви вәсәнтләрдән—тәдрис валларындан, магнитофондан, тәдрис филмләриндән; карточкалардан, албомлардан вә с. кениш истифадә едирәм.

МЕРК—77

ЧАЛЫШМАЛАР ВӘ ӘРӘДИЧИ ЈАЗЫЛАР ЗАМАНЫ МҮСТӘГИЛ ИШИ НЕЧӘ ТӘШКИЛ ЕДИРӘМ

Е'тимад МӘММӘД ГЫЗЫ

Нахчыван шәһәр 9 нөмрәли орта мәктәбин мүәллими

Шакирдләр мүстәгиллијә о заман хүсуси һәвәс көстәрирләр ки, оңлар мүәллимин өзүндә дә мүәјјән мүстәгиллик һис етмиш олсунлар Бәли, елә мүәллимләр вар ки, оңлар дәрслијин чәрчивәсиндән бир аддым белә кәнара чыхмаға чәсәрәт етмирләр. Дәрсликдә нә варса јалһыз оңларын үзәриндә ич апармагла мөһдудлашырлар. Бу исә психоложи бахымда ушағларда мүстәгиллијин инкишафына мәнфи тә'сир көстәрир. Мән дәфәләрлә мүшаһидә етмишәм ки, мүәллим шакирдләрә әләвә биликләр верәндә, оңлары дәрсликдәкиндән фәргли чалышмалар үзәриндә ишләдәндә дәрә даһа марағлы көчир, ушағлар мүстәгил ишләмәјә даһа бөјүк һәвәс көстәрирләр. Мәһз буну нәзәрә аларағ, һәлә сечдијим сәнәт саһәсиндә кәнчә олсам да, јарадычы ишләмәјә хүсуси диггәт јетирирәм.

Мәктәбләримизин узуниллик тәчрүбәси артығ чоһдан сүбүт едиб ки, шакирдләри һәм мүстәгил ишләмәјә һазырламағ үчүн оңлары бу зирвәјә ишләпиллә галдырмағ тәләб олунур. Бу бахымдан оңлары дәрәк мүстәгил чалышмалар үзәриндә ишләтмәк мүстәсна әдәбијјәт кәсб едир. Мән, мәсәлән, V синфдә «Көһнәтмиш сөзләр» мөвзусу илә әләгәдар, шакирдләри ашағыдагы типли јарыммүстәгил чалышмалар үзәриндә ишләдирәм.

- а) Охујун, тарихизмләри тапыб көстәрин.
- б) Көчүрүн, бурахылмыш тарихизмләри јазын.
- в) Верилмиш мәтндәки архаик сөзләри инди ишләнән сөзләрә әвәз един вә с.

Мөвзуја ујғун тәртиб етдијим чалышмалары «Хүсуен иш дәфтәри»нә јазырам.

Ејни мәгсәдлә карточкалардан да кениш истифадә едирәм.

Карточкалары тәртиб едәркән чалышырам ки, чаваблар узун-узады изаһат тәләб етмәсин, суаллар мүхтәлиф олсун. Карточкалар әсәсән суал вә тапшырығлардан ибарәт олсун. Мәсәлән, IV синфдә «Лексика» бәһсини кечәркән бу чүр карточкалар тәртиб едирәм.

1. Лексика нәдән бәһс едир?
2. Изаһлы лүгәтдән кубар, көҗәртә, әдвн-јат, нәглијјат, үфүг сөзләрини тапыб изаһы илә бирликдә көчүрүн.

1. Лүгәт нәдир?
2. Орфографија лүгәтиндән нә үчүн истифадә едирик.
3. Һәмнн лүгәтдән јолдашынызын сәһв јаздығы тәчүб, калхоз, мәһшүр сөзләрини тапыб дүзкүн шәкилдә көчүрүн.

Тәшкил етдијим синиф китабханасында орфографија лүгәти, изаһлы лүгәт, мүхтәлиф материаллар сахлајырам ки, бунлар дәрс заманы көмәјимә чатыр.

Синифдә һәмншә ики истифадәсиз парта ајырырам. Дәрсин мөвзусуна ујғун олараг парта үзәринә лүгәт, мәтн, јахун шәкил гојур, бу вә ја дикәр шакирдн мүәјјән чалышманы јеринә јетирмәјә дә'вәт едирәм. О, карточка илә таныш олурусуала чаваб јазыр, тапшырығы ичра едиб јеринә гајыдыр. Бу иш просесиндә шакирд һәм лүгәтләрдән истифадә гајдасыны өјрәннр, һәм дә мүстәгил ишләркән билијини вә тәртиб-етмә бачарығыны нүмајиш етдирир.

Синифдә јени материал мәнимсәнилдикдән сонра шакирдләри там јарадычы чалышмалар үзәриндә дә ишләдирәм. Мәсәлән, јенә V синифдә «Көһнәлмиш сөзләр» мөвзусуну кечәркән ушаглардан тәләб едирәм ки. «Кечмишдә кәндиләрин һәјаты» мөвзусунда кичик бир мәтн тәртиб етсинләр; һәмнн мәтндә көһнәлмиш сөзләрдән истифадә етмәјә чалышсынлар.

Шакирдләрин чоху тапшырығы мүвәффәгијјәтлә јеринә јетирир. Нүмунә үчүн онлардан биринин јазысына нәзәр салаг.

«Ингилабдан әввәл кәндлинин һәјаты ағыр иди. Кечә-күндүз ишләјир, бир парча чөрәјә, чухаја, чарыға белә һәсрәт

галырды. Мәһсул топланан вахт она чох аз пај дүшүрдү ки, бу да хандан, бәјдән алыб ишләтдији хышын, котанын, чүтүн борчуна кедирди. Галан пај газыја, моллаја сәрф олунур, ја-зыг кәндли јенә әлибош галырды».

Бир нечә шакирдә јаздыларыны охудуб тәләб едирәм ки, көһнәлмиш сөзләри группашдырсынлар. Онлар јаздылары тарихизмләри вәзифә, әшја-кејим, дини ад вә саирәјә ајырырлар. Беләликлә, тарихизмләрнн нөвләри үзәриндә дә ишләмәли олурулар.

Шакирдләрә мүстәгил ишләр тапшырмаг үчүн һәрдән әдәбијјатдан кечдијимиз материаллара да мүрациәт едирәм. Мәсәлән, јенә һәмнн мөвзу илә әлагәдар «Почт гутусу» һекәјәсини охумағы, орадакы көһнәлмиш сөзләри тапыб группашдырмағы тәләб едирәм.

Өјрәдичи јазыларда шакирдләрдән даһа кәркин јарадычы әгли фәалијјәт тәләб олунур. Бурада мүстәгиллији, фикри фәаллығы лазыми сәвијјәјә чатдырмаг үчүн хүсуси һазырлыг ишләри дә апармаг лазым кәлир. Белә јарадычы јазы нөвләриндән бири шәкил үзрә ишәдыр. Тәсвири характер дашыјан бу нөв јазыдан мән хүсусән IV—VI синифләрдә тез-тез истифадә едирәм. Мәсәлән, VI синифдә А. Лактионовун «Чәбһәдән мәктүб», С. Керасимовун «Партизанын анасы», Ф. Решетниковун «Тә'тилә кәлдим», «Јенә дә ики» вә с. әсәрләрини синифә кәтирирәм. Шакирдләри әввәлчә рәссамла таныш едир, әсәрләринин әсас мөвзусу барәдә гыса мә'лумат верирәм. Сонра шакирдләрин диггәтнини шәклә чәлб едир, ән кичик деталлары белә онларын нәзәринә чатдырырам. Шакирдләр шәкли диггәтлә өјрәннр, мөвзуну дәрк етдикдән сонра јазмаға башлајырлар. Конкрет бир нүмунә; Р. јазыр:

«С. Керасимовун «Партизанын анасы» рәсми Бөјүк Вәтән мүһарибәси мөвзусуна һәср едилиб. Бурада дағыдылмыш, түстүләнән бир көнд тәсвир олунуб. Әлиндә гамчы олан фашист тутулмуш партизанын анасына чәза вермәјә һазырлашыр. Ләкин ана даг кими дајаныб. Оун бахышлары сәрт вә мөғрурдур. Мән көрүрәм ки, фашист ондан һеч бир сирр ала билмәјәчәк. Әсәр мәнә чох тә'сир етди. Мән инсанларын динчлијини позмуш фашизмә нифрәт едирәм.»

Јазылары јохламаға тәләсмирәм. Онлары елә синифдәчә группашдырыб, һәр шакирдә өз јолдашынын јазысы һаггында мүстәгил рәј јазмасыны тапшырырам. Белә рәјләрдән бири илә таныш олаг; шакирд З. јазыр:

«Расминн ишәсы хошума кәлди. Гыса вә јығчам јазылыб. Өз һиссләрини, фикирләрини дүзкүн ифадә едә билиб. Грамматик сәһви

Јохдур. Анчаг мәнә елә кәлир ки, Расим шәкилдә икинчи фону да гәләмә алсаҗды даһа јахшы оларды. Архада тә'сирли сәһнә вар. Халыгын гәзәбли бахышлары, тутулмуш партизанын симасы, өлдүрүлмүш күнаһсыз инсанлар. Расимин јазысында исә булар өз әксини тапмаҗыб».

Демәли, шакирд иншаны охујур, онун мәзмунунда нөгсан вә јахшы чәһәтләри тапыр вә мүстәгил олараг рә'ј верә билмәк вәрдиши газаныр. Мән сәһвләри көстәрән шакирдләрдән мүтләг тәләб едирәм ки, нечә јазмаг лазым кәлдијини дә гејд етсинләр.

Јазылары јохларкән һәм иншаја, һәм дә рә'јә гијмәт верирәм; кимин нәјә габил олдуғуну, бир нөв, сүбута јетирирәм.

Мүһакимә характерли јазылардан, ифадә јазылардан истифадә едәркән дә, тәхминән, бу типли рә'ј-иншалар апармагым јахшы нәтичә верир; шакирдләрдә мүстәгиллији инкишаф етдирмәјә гүввәтли тә'сир көстәрпр.

МЕРК—77

ӨЈРӘДИЧИ ЈАЗЫЛАР ВАСИТӘСИЛӘ ШАКИРДЛӘРИН ӨЗ БИЛИКЛӘРИНИ МҮСТӘГИЛ АРТЫРМАСЫ ЈОЛЛАРЫ

Хапоғлаң МӘММӘДОВ

Нефтчала рајону, Хылы гәсәбә орта мәктәбинин мүәллими

Инсанын мәнәви тәрбијәсинин тәкамүлүндә дил-әдәбијәт тәдрисинин ачдыгы имканлара һөрмәт вә мәнәббәтлә јанашмалыҗыг. һадисәләрә фәал мүнәсибәт бәсләмәјә гадир олан ағыллы вә һәссас, һәр чүр биканәлијә гаршы ардычыл мүбаризә апармағы бачаран чошғун вә идејалы инсан јетишдирмәк иши биз педагогларә е'тибар едилиб. Елә инсан ки, дүшдүјү чәтин вә уғурлу мүһитдә өз мүстәгиллијини тәсдиг етдирә билсин. Бу, дамчы-дамчы јығылан мәнәви сәрвәтиң јекунудур. Бу сәһәдә өјрәдичи јазылар васитәсилә сәрвәтиң фәјдалы иш көрмәјин мүмкүнлүјү артыг тәсдиг едилмәкдәдир.

Мүхтәлиф мәзмунлу вә формалы өјрәдичи иншалар шакирдин гәлбинә вә ағылына тез јол тапыр; онларда мүһәһидә

габилијәтини, бәдин тәсәввүрү, романтиканы вә мүһакимә јүрүтмәк вәрдишини инкишаф етдирир. Шакирд һәгигәти ахтаранда, ону тапанда, она фәал мүнәсибәтини билдирмәк процесин јарананда, әгли фәалијәт ојадан мәсәләләри ичра етдирәндә онда мүстәгиллик бир мәнәви кејфијјәтә чеврилмәјә башлајыр. Бу онун јазылы вә шифаһи нитгинә дә мүсбәт тә'сир көстәрир, ону үслуби зарифлијә мејлләндирир. Буну тәкчә иншаларын вердији сәләһијјәтлә мәнәдудлашдырмаг олмаз; ән кичик чалышмалардан башлајараг зәмин һазырламаг лазымдыр.

Шакирдләрдә мүстәгил биликләри инкишаф етдирмәк үчүн өјрәдичи иншаларын бөјүк имканларына архаланараг мән ашағыдакы характерли јарадычы јазылардан даһа чох истифадә олунамасыны мәғбул һесаб едирәм.

1. Тәбиәт тәсвирини ин'икас етдирән иншалар. Тәбиәт һәмишә инсанлары һејрәтдә гојан көзәллик мәнбәји олмушдур. Бу көзәллик дөрд фәслин јаратдығы еһтишамда јашајыр. Шакирдләри тәбиәтин вәсфәкәлмәз чанлы көзәлликләри илә биләваситә таныш етмәк имканынын азлыгыны нәзәрә алараг, ән јахшы рәсм әсәрләримизи көстәрмәклә, лирик поетик парчалар охумагла да онларда емошија ојадырам. Пајыз, ғыш вә баһар һағгында јазылыш иншаларда һәссаслыға сәбәб амилләрдән бири дә поетик ағларын сәһилмәсидир («Ғызыл фәслин чәталы», «Ғыш ритмләри»). Баһар фәслинә аид апарыласы јазыны һәлә баһар кәлмәмшдән габаг—мартын әввәлләриндә она кәлә јаздырырам ки, улағ бу фәсли көрмәдән тәсәввүрүндә чанландырсын, баһарын нишанәләрини тәсвир едәркән фәслин кәләчәк заманлариндан истифадә јолу илә ширин тәһкијә үслубу јаратсын. «Баһар интизары» адлы јазыдан кичик бир парчаја нәзәр салаг.

«Баһарын кәлмәси мүһдәсини баһарын доғма анасына—торпаға өјән бәновшә кәтирәчәк. Сәһәр күнүштин әлван шүалары алтында рәнкдән-рәнкә чалан чајлар да чох тәбәссүмлү өтүб кечәчәк. Дағларын һүндүр зирвәләриндән сүзүлүб ахан шифраф сулар чошғун чајларын интизарлы үрәк чырпынтыларыны һисс етдирәчәк. Шәбнәмләрлә долу ғызыл пијаләјә бәһзәр заһбағлар инсанлары сәһәр нәсиминдән зөвг алмаға чағырачаг. Новрузкүлү од дөһизини хатырладачаг, бағлар ғызылкүлүн әтринә гәрг олачаг...»

«Учарда турачдыр, гачарда чејран» адлы иншада да шакирдләрә турачын вә чејранын нишанәләрини, әләмәтләрини садаладыр; лакин бунлара бәдин тә'јинләр артырмағы онларын өзләринә һәвалә едирәм. Фәли сифәтләрдән, фә'ли сифәт

тәркибләриндән, епитетләрдән истифадә етмәклә һәм ин эла-
мәтләр мә'наландырылыр. С. Вургунун мәшһур «Чејран»
гошмасы ифадәли охунур вә мәтн үзәриндә гыса иш апары-
лыр. Беләликлә дә шакирдләр тәбиәтин бу надир көзәллијини
вәсф етмәклә кифәјәтләмирләр, онларын горунамасында өз
вәтәндашлыг борчларыны да анлајырлар: нашы, надан, за-
лым овчулары иттиһам едирләр. Онларын тәсәввүрләри үлви-
јәт вә ејбәчәрлијин, аличәнаблыгын вә гәбаһәтин тәзадындан
доған нәтичәләрлә зәнкиләшир. Мәсәлән:

«Боз рәнкли, зәриф халлы турач. Мәскәни Ширван дүзү, Му-
ган чолу, Күр Јахасы». Оун «Дад мәни тутдулар» нәғмәси сүкута
гәрг олан чолләрдә Јаныглы-Јаныглы сәсләнир. Белә бир инчә хилгә-
ти күнәшә һәсрәт гојмаг, ону өз фәрјадлы нәғмәсиндән ајырмаг һеч
вичдана сығармы?

Гара көзлү, инчә ајаглы, үркәк бахышлы, мәрчан дишли чејра-
нын шәһрәти дунјаја Јајылыб. О, Азәрбајчан торпагынын бәзәјидир.
Тәһлүкә һисс едиләндә Јајындан чыхмыш ох кими сүзүр. Өз атәшли
мәләмәси илә инсанлардан көмәклик истәјир? Бәли, ахы һәлә дә бар-
магы тәтикдә олан залым овчулар вар. Белә наданлара хитаб едән
шаирин Јаныглы сәсини динләјәк: «Овчу инсаф елә, кечмә бу дүздән,
О чолләр гызыны ајырма биздән».

Јазы үчүн тәртиб едилмиш образлы план да мөвзунун
илһамлы ишләнемәсинә хејли көмәк едир:

- 1) Күр саһилинин рәнкләри.
- 2) «Дад мәни тутдулар» нәғмәсиндәки һарај.
- 3) Јај кими дартыныб, ох кими сүзән чејран.
- 4) Үркәк бахышларын ше'ријјәти.
- 5) «Овчу, инсаф елә!..»

Белә јазыларда адлыг чүмләләрдән, суал чүмләләриндән,
хитаблардан истифадә етмәк шакирдләрин ифадә диапазонуну
кенишләндирир, онларда инчә зөвг тәрбијә олунур, үслуби
һәссаслыг чилаланыр, онлары «вәтән торпагына ашиг хәјалы
илә» (С. Вургун) бахмаға сөвг едир. Бу исә мүсбәт әхлаги
сифәтләрин мәнимсәнилмәсинә көмәк едир.

Дәрс дедијим шакирдләрин һеч бири Гызылағач горуғу-
ну вә Көј көлү көрмәмишдир. Тәбиәтшүнаслыг вә чоғрафија
дәрсләриндә алдыглары мәлумата, һабелә өз мүшаһидәләри-
нә истинад етмәклә бәрабәр, горуғда олан нөв-нөв гушлар
һаггында, нештәр чајнаглы гартал, күнәшә учан төрағај, кү-
мүшү гағајы, боз өрдәк, назлы турач, бир-биринә инсансајағы
үлфәт баглајан султан тојуғу, пырылты илә учан билдирчин,
мәскәни гамышлыг олан гашгалдаг, ангут, су занбаглары ара-
сында јува салмыш долаша, нурлу алтыкүллү, нахышлы бәз-

кәк, күјлү көјчәгарға, килангаз, күнәш ишығында ганадлары
зәр јазылы гызылгаз, ағыр ганадлы дождаг, итикөзлү гырғы
һаггында, бахышлары дондуран чығалар, телләр, ләләкләр,
хыналар, сүрмәләр, гөвси-гүзәһ бичимли чешид-чешид рәнк-
ләр, мин-мин сәс јыгымындан бәстәләнмиш нәғмәләр һаггын-
да вердијим мәлуматларла мүхтәлиф гушларын әлван шә-
килләрини, С. Бәһлуладәнин «Кәпәзин көз јашлары» таблосу-
ну, Көј көлә, Маралкөлә, Зәликөлә аид башга рәсмләри көс-
тәрмәклә, поетик парчалар охумагла онларда тәбиәтә мәнәб-
бәт һисси тәрбијә едир, тәсәввүрләриндә мүәјјән таблолары,
тәбиәт лөвһәләрини чанландырырам. Булар һаггында
шакирдләр лирик миниатүр иншалар—«Кәпәзин көз јашлары»,
«Гуш базарында» (чоғрафи аддыр) јазмаға мүвәффәг олу-
лар.

2. Коммунист тәрбијәси мөвзусу үзрә апарылан ин-
шалар. Әкәр верилән мәлуматда, биликдә јенилик варса, тә-
сирләндиричи вә дүшүндүрүчү мәсәләләр гојулубса, шакирд
онлары ичра етмәјә һәвәсләнирсә, онун тәшәббүскарлыгы, фә-
аллыгы вә јарадычылыгы артыр, демәк, јени мүстәгил билик
газаныр. Шакирдләрә коммунист әхлагы кејфијјәтләри ашы-
ламаг мәгсәдилә иншалар үчүн реал (һәјати) гәһрәманла-
рын вә ја әдәби гәһрәманларын бәшәри идеалларыны мөвзу
кими тәклиф едирәм.

VII синифдә С. Рүстәмин «Гафурун гәлби» поемасынын
тәдрисиндән сонра бу мөвзуда шакирдләри инша јазмаға
һазырлашдыраркән онларын фикрини коммунист тәрбијәси
илә әлағадар чәһәтләрә—вәтәнпәрвәрлијә, һуманизмә, халг-
лар достлуғуна истигамәтләндирирәм. Гафурун мә'налы өлү-
мүнү әкс етдирән шәкли, бир дә «Севастополун мүдафиәси»
таблосуну јазы тахтасындан асыр вә шәкилләрдәки лөвһәләри
бәдин тәјинләрдән истифадә етмәклә мә'наландырырам.
Совет дөјүшчүләринин гәтијјәти, дүшмән әскәрләринин вәһ-
шилији, түстүләр үстүндә шығыјан тәјјарәләр, јанан кәмиләр,
мөһтәшәм шәһәрин харабалыглары, Гафурун фәдакарлыгы,
бир ан ичиндә көзләриндә сөнән һәјат ешги—мүһарибәнин бу
дәһшәтли мәнзәрәси беләчә мәнимсәдилир.

Јазыја аид планын образлы тәртиби шакирдләрин мүстә-
гил ишләрини тәкмилләшидирир:

- 1) Јараланмыш Вәтән торпағы.
- 2) Ганлы зүлмә һүчүм.
- 3) Шимшәјә дөнмүш интигам.
- 4) Динч һәјат наминә.

3. «Азәрбајчан дили вә әдәбијјат тәдриси», № 4.

5) Гələбәнин сәйрышан ишыгылары.

6) Гафур үрәкләрдәдир.

Мөвзуја шакирдләрдә үлви һиссләр ојадан ад гојурам: «Әбәдијәтә говушмуш өмүр». Өзләринин тапдыгылары ады да (мәсәлән, «Гафур һарадасан?») мәгбул һесап едирәм. Беләликлә, јазынын ики вариантда јеринә јетирилмәсинә истифадә верирәм; биринчи вариантда үчүнчү шәхсин тәкиндән, икинчи вариантда икинчи шәхсин тәкиндән истифадә едәрәк тәкијә гурмагы мәсләһәт көрүрәм. Һәр ики ад алтында тәкирләрән јерли-јериндә фәјдаланмаг үслуби элванлыг јарадыр. Гәһрәманлыгын, «Сән» мүрачнәтләринин тәкирләрә мәһаландырылмасы гәзәб вә көврәклик, үсјан вә дөзүм ифадә едир. Кичик бир нүмунә:

«Сән нә үчүн доғма Азәрбајчандан, мави Хәзәрдән ајрылдың? Сән нә үчүн анандан, елиндән, күнүндән ајрылдың? Сән күнаһсыз төкүлән ганларын гисасыны алмаг үчүн белә етдин. Сән Моабит һәбс дүшәркәсиндә әзаб чәкән, собаларда јаныб күлә дөнән күнаһсыз гардашларынын ганыны јердә гојмаг истәмәдин. Сән ничат көзләјән көзүјашлы, ағбирчәкли аналара вәтән угрунда синәни күлләјә вермәклә чаваб вердин. Сән әбәдијәтә говушдуң.»

VIII синифдә «Әскәр абидәси өнүндә» адлы инша јазыларын да мүвәфғәгилә јеринә јетирилмәсинә сәбәб гәсәбәмиздә учалдылмыш бу мөһтәшәм абидәни шакирдләрин өз көзләри илә көрмәләри олмушдур. Автоматыны синәсинә сыхмыш, көз гапагларыны ашағы ендирмиш бу әскәрин синәсиндә һәм кәдәр, һәм дә гәзәб вар. Бу кәдәр вә гәзәби мәһаландырмаг үчүн бир сыра адлары, нитгдә емоционаллыгы артыран сөз вә ифадәләри шакирдләрә јазы тахтасында гејд етдирирәм: мәсәлән, Маутһаузен, Освентсим газ собалары, күлә дөнмүш торпаг, ганлы сулар, ничат, хиласкар, ачылыширинли, шөһрәт, гәләбә, дашлашан инсанлар, әбәдијәт, күлүстан вә с.

Бәдни тә'сир ојадан сәриштәли мөвзуларын сечилмәси, әјани вәсантләрдән истифадә едилмәси поетик сәрләвһәләрлә тәсбит оlanda («Дүнјанын сәккизинчи мө'чүзәси—«Нефт дашлары», «Бајкал-Амур гөвси-гүзәһи», «Гардашлыг дүнјамыз», «Икид өләр, ады галар...», «Вәфалы бир дост үчүн Руму кәз, Бағдад ара») шакирд мүһитинин үфүгләри кеһишләнир, үслуби нормалара јијәләнмәк просеси башланыр, о, чансыз, схематик, гуру, солғун, гејри-мәһсулдар ифадә тәрзләриндә узаглашыр, онда камил инсана мәхсус кејфијәтләрини рүшеји ми инкишаф едир.

3. Гисмән елми-тәнгиди мүһакимәләрә бағлы иншалар.

Зәнкин сөз еһтијаты топламаг, бәдни тәсвир васитәләриндән истифадә етмәји вә фразеоложи ваһидләри ишләтмәји бачармаг өзү дә мүстәгилликдир ки, бу да үслуби нормалары гајдаја салмаға хидмәт едир. Ахы јазыда рабитә, ишыгылыг, лаконизм, рәванлыг, конкретлик шакирдин мүстәгиллијини исбат едир. Белә иншаларын кичик сүжетләр үзәриндә гурулмасы елми-тәнгиди мүһакимәләрин үзә чыхарылмасында даһа мүһүм әһәмийәт кәсб едир. Белә һалда шакирд тәсвирчиликдән даһа чох һадисәләрә фәал мүнасибәтнини билдирмәјә, һөкмләр вермәјә, нәтичәләр чыхармаға сөвг едилир.

Мәлумдур ки, егоизм чәмијјәтимиз үчүн зәрәрли «кејфијәтдир»; онда пахыллыг да, јарымчыгыг да, ловғалыг да, наданлыг да, әталәт дә вар. Бу вә бу кими сөзләрини антонимләрини (хејрхәһлыг, камиллик, тәвазөкарлыг, мәрифәтлилик, ишкүзарлыг) тапдырдыгдан сонра мөвзуну тәзадлы шәкилдә нечә гурмагы шакирдләрә изаһ едирәм. Сонра өлкәмиздә кедән нәһәнк ишләри, көркәмли зәһмәт адамларыны, мүсбәт әдәби гәһрәманлары тапыб худбинлијә гаршы гојмагла сәчијјәләндирмәји тапшырырам. Космонавт Жолобовун оху-дугу мәктәбә һәвәслә кетмәсини, мәктәб јолдашлары илә сәмини көрүшләрини, мүәллимләринә инсани мүнасибәтнини дә хатырладырам. Чидди вә ја сатирик планда јазылачаг бу инша үчүн буна бәзәр епизодларын сечилмәсиндә вә фәјдаланмаг ишиндә ашағыдакы фразеоложи бирләшмәләрин ишләдилмәсини дә мәсләһәт көрүрәм: ағзына чуллу довшан сығмыр, бурну овулду, бујнузу ичәрисиндәдир, дили боғаза гојмур, памбыгла баш кәсмәк, күркүнә бирә дүшмәк, ағзына су алмаг, хәңчәринин гашы дүшмәк, өзкәнин бостанына даш атмаг, дузу јејиб габыны сындырмаг, ағзында дири гуш кәтирмәк, ашыны-сујуну вермәк, хорузуну голтуғуна вермәк, өзүнү даш-тәрәзијә гојмаг, хышыны јерә вермәк, үрәкдән тикан чыхармаг, овгатына соған доғрамаг, дабанына түпүрмәк...

С. Вурғунун дөрд мисралыг

Худпәсәндлик чохларышы јыхыр, еј инсан,

Бу дөрд илә тез гочалыр бә'зән үрәкләр.

Дағ олсан да сән дағлара архаланмасын,

Парча-парча совурачаг сәни күләкләр —

шәри әсасында апарылан инша («Дағ олсан да...») шакирдләрин әјдын гәнаәтә кәлмәләринә, мүһакимә јүрүтмәләринә, объектә тәнгиди мүнасибәт бәсләмәләринә, мәһтиги нәтичәләр чыхармаларына мүсбәт тә'сир көстәрир. «Севдијим филм мәнә нә өјрәтди?», «Вәтәндашлыг борчу нәдир?» мөв-

зулары да инсанын мә'нәви кәҗфијәтләринин сәчијјәләндирилмәси сәпкисиндә ишләнилир.

БӘДИИ ЭДӘБИЈАТ АНЛАЈЫШЛАРЫНЫ ШАКИРДЛӘРӘ НЕЧӘ МӘНИМСӘДИРӘМ

Кәччәви ВЕЈСӘЛОВ

Исмајыллы рајону, Ханкәнд мәктәбинин мүәллими

Һәр бир фәннин мүвәффејјәтли тәдриси һәммин фәннин маһијјәти, спецификасы һаггында шакирдләрә дүзкүн вә мөһкәм анлајыш јарадылмасы илә башланыр.

Бу бир һәгигәтдир ки, бинанын илк өзүл дашы нә гәдәр мөһкәм оларса, һәммин бина бир о гәдәр дөзүмлү, давамлы олар. Фикримизчә әдәбијјат фәннинин тәдрисиндә илк өзүл дашы шакирдләрдә «бәдн әдәбијјат» анлајышы һаггында дүзкүн тәсәввүр јарадылмасыдыр.

Әдәбијјат үзрә тәдрис програмларында IV—VI синифләрдә илк дәрсләрдән етибарән әдәби нүмунәләрин кечилмәси мәсләһәт көрүлүр. VII—X синифләрдә исә илк дәрсләр кириш мәшғәләси адланыр. Чох заман киниш мәшғәләсинә лазымынча әһәмијјәт верилмир. Һалбуки, тәдрис просесинин сонракы бүтүн кејиши бу илк кириш мәшғәләсинин нәјин өјрәдилмәси үзәриндә гурулмасында чох асылдыр.

Әдәбијјат програмларынын тәләбинә вә еләчә дә өксәр методистләрин фикричә бу илк кириш мәшғәләси шакирдләрдә «бәдн әдәбијјат» һаггында анлајыш јаратмаг үзәриндә гурулмалыдыр.

Гејд етдијимиз синифләрин әдәбијјат дәрсләриндә шакирдләрин билик сәвијјәсинә ујғун олараг «бәдн әдәбијјат» анлајышы һаггында мүхтәлиф мә'луматлар вериллир. IV—VI синиф дәрсликләриндә бу мә'лумат үмумијјәтлә јохдур. Ләкин бу һеч дә о демәк дејилдир ки, һәммин синифләрдә «бәдн әдәбијјат»ын нә олдуғу һаггында мә'лумат верилмәсин. Дәрсликдә олуб-олмамасындан асылы олмајараг бу синифләрдә «бәдн әдәбијјат» анлајышы һаггында элементар тәсәв-

вүр јарадылмалы, шакирдләрә мүәјјән мә'луматлар верилмәлидир.

VII—VIII синифләрин әдәбијјат дәрсликләриндә «бәдн әдәбијјат» һаггында мүәјјән мә'луматлара раст кәлирик. Бунлар «бәдн әдәбијјат»ын ән характерик хүсусијјәтләри, јәни онун һәјаты сурәтләрлә өкс етдирмәси, сөз сәнәти олмасы, ичтимаи вә тәрбијәви функција дашымасы вә саир һаггында олан элементар мә'луматлардыр.

Фикримизчә, IV синифдән башлајараг бүтүн синифләр үзрә әдәбијјат дәрсләринин илк мәшғәләси «бәдн әдәбијјат» анлајышынын шакирдләрә мәнимсәдилмәси үзәриндә гурулмалыдыр. Чүнки «бәдн әдәбијјат»ын маһијјәти, объекти, һәјаты өкс етдирмә принципләри һаггында шакирдлә ајдын тәсәввүр јаратмадан, бирбаша әдәби нүмунәләрин өјрәдилмәсинә башламаг методик чәһәтдән дүзкүн дејилдир.

Дәрс дедијим V—VIII синифләрдә әдәбијјат үзрә илк кириш мәшғәләсинин ашағыдакы мәсәләләри шакирдләрә мәнимсәтмәк үзәриндә гурмағы мәгсәдәујғун һесаб едирәм.

1. Бәдн әдәбијјатла елми әдәбијјатын маһијјәтчә фәрғли хүсусијјәтләринин изаһ етмәк.

2. Инчәсәнәтин башга нөвләриндән бәдн әдәбијјатын башлыча фәрғи. Бунун үчүн исә бәдн әдәбијјатын ашағыдакы сәчијјәви хүсусијјәтләринин шакирдләрә мәнимсәтмәјә чалышырам:

а) «Бәдн әдәбијјат»ын бәднелији.

б) Образлылығы, һәјаты сурәтләрлә өкс етдирмәк хүсусијјәти.

в) Сөз сәнәти олмасы.

г) Ичтимаи-тәрбијәви әһәмијјәти.

«Бәдн әдәбијјат»ын көстәрдијимиз хүсусијјәтләри һаггында шакирдләрдә мөһкәм анлајыш јаратмаг үчүн онларын һәр бирини ајры-ајрылығда изаһ едирәм. Мәс.: бәднелик хүсусијјәтинин изаһ етмәк үчүн мүәјјән һадисә вә фактларын һәм бәдн әдәбијјатда, һәм дә елми әдәбијјатда тәсвирини шакирдләрин нәзәринә чатдырырам. Бунун үчүн дәрсликдәки әдәби нүмунәләрдән көзәл бәдн тәсвирләр олан парчалар сечирәм. Мәс.: ашағыдакы схемә диггәт јетирәк:

Бәдии әдәбијјатда

«Гышын дондуручу бир күнү иди. Сојуг гылынч кими кәсирди. Көјләр јаслы адамлар кими гара чаршаба бүрүнмүш, дағлар, чөлләр дә аг кә-
фәнлә өртүлмүшдүр. Күчәләрдә ко-
ма-кома дуран гарлар үзәриндә гар-
галар кәзиширди. Галын палтолу,
ајағлары өртүлү адамлар бәзәкли вә
исти отағлардан чыхыб, пијада вә ја
фајтонла раһат-раһат күчәләрдән
кечирдиләр. Бу дондуручу гыш, бу
јандырычы шахта онлар үчүн әјлә-
чәдән башга бир шеј дејилди».

Елми
әдәбијјатда

ГЫШ

Шакирд көрүр вә дәрк едир ки, елми әдәбијјатда илии бир фәслини садәчә оларағ гыш адландырырлар. Гыша анд нә варса бу сөздә ифадә олунур. Лакин бәдии әдәбијјатда гыш сөзү вә бу сөзүн ифадә етдији мүәјјән һадисә вә ја факт бәдии сурәтдә, инсана зөвг верән, һисс вә дүјғуларыны еһтизаза кәтирә биләчәк бир тәрздә вериллир.

Јахуд

Бәдии әдәбијјатда

Түфәнкләр, пулемјотлар сәсләндикчә
та-та-та.
Јаралылар гачырлар һавадан тута-
тута
Чапајын үзәринә од Јағыр, алов
Јағыр
Јүксәлән нә'рәләрдән Јер сағыр,
сәма сағыр.

Елми
әдәбијјатда

ВУРУШМА

Шакирд һисс едир ки, елми әдәбијјатдан фәргли оларағ, бәдии әдәбијјатда һәјәти һадисәләр вә фактлар инсанда көзәл

һиссләр ојада биләчәк, үрәјәјатан шәкилдә, көзәл вә бәдии бир диллә тәсвир олунур.

Шакирдләрин нәзәрини бу бәдии парчалара чәлб етмәк-
лә, чалышырам ки, онлар «бәдии әдәбијјат»дакы бәдиилији
практик сурәтдә дәрк едиб мәннимсәсинләр. Мән јалныз
ики нүмунә кәстәрмәклә кифәјәтләнирәм. Лакин гејд етмәк
истәјирәм ки, бәдилик проблемини шакирдләрә мәннимсәт-
мәк үчүн истәнилән гәдәр нүмунә сечмәк вә истифадә етмәк
мүмкүндүр.

Бәдии әдәбијјатын икинчи хусусијјәтини дүзкүн мәнним-
сәтмәк үчүн шакирдләрә изаһ едирәм ки, елми әдәбијјатда
һәјәт һадисәләри конкрет фактларла верилдији һалда, бәдии
әдәбијјатда һәмни һадисәләр бәдии образларла вериллир.
Әкәр алим һәјәти мүшаһидәләрини анлајыш вә фактларла
тәсвир едирсә, јазычы ону бәдии образларла әкс етдирир.
Башга сөзлә, әкәр елми әдәбијјатын јарадычылығ матери-
алы фактлардан ибарәтдирсә, бәдии әдәбијјатын башлыча јара-
дычылығ материалы сурәтләрдир, бәдии образлардыр.

«Бәдии әдәбијјат» анлајышынын мәннимсәдилмәси шәрт-
ләриндән бири дә бәдии әдәбијјатын ичтиман-тәрбијјәви әһә-
мијјәти һағгында шакирдләрдә кениш тәсәввүр јарадылма-
сыдыр.

«Бәдии әдәбијјат»ын ичтиман-тәрбијјәви тә'сир гүввәси-
нин, инсанларын, хусусилә кәнчләрин һәјәтиндә ојнадығы
ролуни шакирдләрин нәзәринә чатдырылмасы онларда јар-
анмыш тәсәввүрүн даһа да мөһкәмләnmәсинә сәбәб олур.
Бунун үчүн мән истәр әдәбијјат тарихиндә, истәрсә дә мұа-
сир һәјәтимызда баш верән онларла ибрәтамиз һәјәти һади-
сәләри шакирдләрин нәзәринә чатдырмаға чалышырам.

Нәһәјәт, бәдии әдәбијјатын «сөз сәнәти» олмасы һағгын-
да шакирдләрдә мүәјјән тәсәввүр јарадылмасы вачиб вә зә-
рури шәртләрдәндир. Чүнки бәдии әдәбијјатын башлыча си-
лаһы, јарадычылығ хаммалы сөздүр. Лакин онун сөзә мұна-
сибәтини башга сөз сәнәтләриндән (мәс: натигликдән) фәрг-
ләндирмәк ләзимдир.

Шакирдләрә изаһ едирәм ки, сөздән сон дәрәчә ләјагәт
вә сәнәткарлығла истифадә етдији үчүндүр ки, бәдии әдәбиј-
јаты чох заман «сөз сәнәти» дә адландырырлар.

ЭДӘБИЯТЫН ТӘДРИСИ ПРОСЕСИНДӘ ШАКИРД- ЛӘРИН ҺӘРБИ-ВӘТЭНПӘРВӘРЛИК ТӘРБИЈӘСИ

Мәммәдәли АҒАЈЕВ

Масаллы рајону, Шәрәфә орта мәктәбнннн директору

В. И. Лениннн даһијанә көстәриңләриннн, Коммунист Партијасыннн гәрарларыннн әлдә рәһбәр тутараг совет мәктәби шакирдләриннн һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинә күнүн актуал мәсәләси кимнн баһыр вә бу мәсәләннн кениш вүс'әт алмасына чалышыр.

Орта үмүмтәһсил мәктәбләриндә IX—X синиф шакирдләриннн һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси әсасән ашағыдакы мәзмуну әһәтә едир:

1. Һәрби ишлә бағлы олан ајры-ајры јазычыларыннн тәрчүмеји-һалындан нүмунәләриннн өјрәннлмәси васитәсилә;

2. ССРИ халғларынын, хүсусилә Азәрбајчан халғыныннн ингилаби мүбаризәсиннн һәср олуңмуш әсәрләриннн тәһлили јолу илә;

3. Вәтәндаш мүһарибәси илләриндә рус халғы илә чин-чиннә мүбаризә апаран дикәр халғларыннн һәјатыннн әкс етдирән әсәрләриннн тәһлили васитәси илә;

4. ССРИ халғларыныннн Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә мүбаризәсиннн әкс етдирән әсәрләриннн өјрәннлмәси јолу илә вә

Ғабағчәл әдәбијат мүәллимләри тәрчүмеји-һал дәрсләриннн тәдрис едәркән јазычыларыннн һәрби ишә, даһа доғрусу Вәтәнимизиннн мүдафия һүрәтининн артмасына фәал мүнасибәт бәсләдикләриннн бүтүң кенишлији илә нәзәрә чарпдырмага чалышырлар. Онлар А. Бакыханов, И. Гутгашенли, М. Ф. Ахундов, С. Рүстәм, С. Вурғун, М. С. Ордубади, Мейди Гүсеји, Ә. Әбүлһәсән, М. Раһим, И. Әфәндијев вә башга јазычыларыннн һәјатыннн кечәркән конкрет фактларыннн тәһлилинә кениш јер верирләр. Мәсәлән, Масаллы рајонундакы Шәрәфә кәнд орта мәктәбиннн әдәбијат мүәллими Ејвәз Рзајев IX синифдә А. Бакыханов вә И. Гутгашынлынынн һәјат вә јарадычылығындан бәһс едәркән шакирдләрә баша салыр ки, А. Бакыханов, М. Ф. Ахундов полковник һәрби рүтбәсиннә, И. Гутгашынлы исе һәрби тәһсил алараг кенерал рүтбәсиннә гәдәр јүксәлмишдир.

А. Бакыханов һәрби дөјүшләрдә иштирак етмәклә бәра-

бәр гијмәтли елми, бәдин, тарихи әсәрләр дә јазмышдыр.

И. Гутгашынлы рус ордусунда һәрби хидмәтдә оларкән көстәрдији гәһрәманлыг вә икидлијә көрә чар һөкүмәтининн орден вә медаллары илә тәлтиф олуңмушдур. О, бунунла јанашы бәдин әсәрләр дә јазмышдыр. Оун ән јахшы әсәри франсыз дилиндә јаздығы «Рәшид бәј вә Сәадәт ханым»дыр.

Мүәллимләр һәр үч сәнәткарыннн әсәрләриннн тәһлил етмәклә јанашы онларыннн һәрби ишә, рус ордусунун көркәмли хадимләри илә достлуғуна хүсуси диггәт јетирирләр.

Мәлүмдур ки, совет јазычыларынынн әксәријјәти вәтәндаш вә Бөјүк Вәтән мүһарибәсининнн иштиракчысы олмуш, совет адамларынынн јенилмәз гәһрәманлығыннн гәләмә алмышлар. Д. Фурманов, А. Серафимович, Н. Островски, А. Фадеев, Н. Тихонов, М. Шолохов, С. Вурғун, С. Рүстәм, М. Раһим, Ә. Әбүлһәсән, И. Шыхлы вә башгалары һәрби һиссәләрдә олмуш, дөјүшләрдә иштирак етмишләр.

Бөјүк вәтәнпәрвәр шаир С. Вурғун јазырды:

Билсин ана торпаг, ешитсин Вәтән,
Мүсәлләһ әскәрәм мән дә бу күндән.

Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә Азәрбајчан халғыныннн шаир өвладлары — Ә. Әлибәјли, М. Аранлы, И. Шыхлы, Ә. Әбүлһәсән, И. Сәфәрли, З. Чаббарзадә вә башгалары әлдә силәһ дүшмәнә гаршы гәһрәманлыгла вурушмушлар.

Белә фактларыннн шакирдләрә чатдырылмасы онларда Вәтән гаршысында һәрби борчун өдәннлмәсиннә даир анлајышларыннн мөһкәмләнмәсиннә сәбәб олмагла јанашы, шакирдләрдә совет адамына хас олан милли ифтихар һиссиннн формалашмасына шәраит јарадыр.

Орта мәктәбдә тәдрис олуңан әсәрләриннн хејли һиссәси Азәрбајчан халғынынн, һәмчининн ССРИ халғларынынн ингилаби мүбаризәсиннә һәср едилмишдир. Белә әсәрләрдән М. Горкинннн «Ана», М. С. Ордубадиннн «Думанлы Тәбриз», А. Шаинннн «Араз», М. Чәлалыннн «Бир кәпчиннн манифести», С. Вурғунуннн «26-лар», Р. Рзаныннн «Ленин», Г. Илкиннннн «Шимал күләји», М. Ибраһимовуннн «Пәри хала вә Ленин» вә б. көстәрмәк олар. Һәмниннн әсәрләриннн тәдриси заманы шакирдләр Азәрбајчан халғынынн, хүсусилә фәһлә вә кәндлиләриннн синифи мүбаризәсининнн маһијјәтининн, фәһлә синифиннннн азадлыг мүбаризәсиндә рәһбәрәдичи ролуну дәрк едирләр.

Һәмни әсәрләр шакирдләрдә белә бир әгидә ярадыр ки, фәһлә синфи мүбаризәдә ингилаби рол ойнајараг кәндилләри, кенш халг күтләләрини архасынча апара билир. Белә бир мүбаризәдә фәһлә синфини, халг күтләләрини һәрби гајда-гануилары өјрәнмәси, һәрби техникадан истифадә етмәји бачармағы зәруридир. Фәһлә синфи халг күтләләрини өз әтрафында бирләшдирәрәк онлары силаһла тәмин етмәји дә зәрури һесап едирди. Пешәкар ингилабчылар јахшы билирдиләр ки, силаһсыз дөјүшдә галиб кәлмәк олмаз. Ингилаби мүбаризәнин тәсвирини верән әсәрләр шакирдләрдә мәһз белә бир иннам ярадыр ки, силаһ дөјүшдә һәлледиһи амилдир. Ингилаби мүбаризәдә мүтәшәккил, планлы силаһлы үсјан олмадан, партијанын рәһбәрлији тәмин едилмәдән галиб кәлмәк олмаз.

Әдәбијат дәрсләриндә тәдрис олуан бир сыра әсәрләрини мөвзусу вәтәндаш мүһарибәсиндән алынмышдыр. Бу чәһәтдән С. Рүстәмин ярадычылығы даһа сәчијјәвидир.

Әбиләв Садыг мүәллим дәрс дедији синифләрдә С. Рүстәмин ярадычылығыны тәдрис едәркән онун «Чапајев», «Голсуз гәһрәман», «Партизан Әли» әсәрләрини тәһлилинә кенш јер верир.

С. Рүстәм Бөјүк Октјабр сосналист ингилабынын наилјјәтини горујан Гызыл Ордудан бөјүк фәрәһлә бәһс едир. «Голсуз гәһрәманда» С. Рүстәм вәтәндаш мүһарибәсиндә голуну итирмиш бир әскәрин икидлијиндән бәһс едир.

«Партизан Әли» ше'риндә Совет һакимијјәти уғрунда мүбаризә апаран партизанларын фәдакарлығы вә гәһрәманлығы тәсвир олунар. Бу ше'рдә јүксәк вәтәнпәрвәрлик һисси өз ифадәсини тапмышдыр. Партизанлар вәтәнимиз уғрунда, соснализм уғрунда өлмәји өзләринә шәрәф билирләр. Гызгын вуруш заманы јолдашлары Әлини өз араларында көрмүр, ахтарыб өлүсүнү тапырлар. Әли өләндә дә комсомола, совет адамына лајиг өлүр.

Халг шаири вәтәндаш мүһарибәси чәһәләриндә пролетар диктатурасы уғрунда фәдақар мүбаризә апаран гәһрәманларын икидлији, чәсарәти, эзм вә мөтанәти илә фәһр едир, бундан вәтәндашлыг гүруру илә данышыр.

Шакирдләрин һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсиндә ССРИ халгларынын Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндәки өлүмдирим мүбаризәсини әкс етдирән әсәрләрини өјрәнмәси мүһүм јер тутур. Бурада шакирдләр ики чәһәти хүсуси ола-

раг. фәргләндирмәјә диггәт јетирирләр. Булардан бири одур ки, истәр рус, истәр Азәрбајчан, истәрсә дә дикәр халгларын јазычылары илк күндән совет халгынын фашизмлә мүбаризәјә, сајыглыға, тәһрибатчылара гаршы амансыз олмаға чағыран әсәрләр јазмышлар. Икинчи чәһәт ондан ибарәтдир ки, бүгүн совет јазычылары мүһарибәдән сонра совет халгынын бөјүк гәләбәси наминә ахытдығы ганын, гәһрәманлығын тәрәннүмүнә даһа чох диггәт јетирмишләр.

Мүһарибәнин гуртармасындан 30 илдән чох кечмәсинә бахмајараг һәлә дә сөз усталары совет халгынын бөјүк гәләбәсиндән, гәләбә уғрундагы амансыз дөјүшләрдән јазырлар. Бу әсәрләрин гајәси, амалы бир олса да ифадә тәрзи, тәсвир гүввәси мүхтәлифдир. Шакирдләр һәр бир әсәрдә јени бир фикир, јени форма илә гаршылашырлар. Башлыча чәһәт одур ки, јазычылар белә әсәрләри илә халгымызы, һәмчинин дүнја халгларыны фәһиләләр төрәдән мүһарибәјә ләһнәләр јағдырмаға, мүһарибә гызышдырычыларына гаршы мүбаризә апармаға чағырырлар.

Шакирдләр бу кими мәсәләләрдә «Бөјүк Вәтән мүһарибәси дөврүндә әдәбијат» мөвзусуну, ајры-ајры јазычыларын ярадычылығыны, һәмчинин мүһарибәдән сонрагы дөврләрдә әдәбијат мөвзуларыны кечәркән таныш олурлар.

Шакирдләр «Бөјүк Вәтән мүһарибәси дөврүндә әдәбијат» мөвзусуну кечәркән Азәрбајчан јазычыларынын әсәрләри илә үмуми шәкилдә таныш олурлар. Онлар өјрәнирләр ки, мүһарибәнин башланмасы илә әлағәдар олага әдәбијатын мөвзусу, жанры хејли дәјишилмишдир. Јазычы вә шаирләр совет адамларынын вәтәнпәрвәрлијини, гәһрәманлығыны, јенилмәзлијини тәсвир етмәји өзләринин ән мүгәддәс вәзифәси һесап едирләр. Бу илләрдә С. Вурғунун «Ананын өјүдү», «Шәфгәт бачысы» адлы ше'рләриндә чәһәјә кәдән оғлан вә гызларын конкрет вәзифәләри тәрәннүм едилди.

Совет адамлары дөјүш мејданларында дүшмәнә гаршы јенилмәз, амансыз олдулар. Шаирләр дөјүшчүләрин гәһрәманлыг эзминин тәрәннүм едән ше'рләр јаздылар. С. Вурғун «Партизан Бабаһ», Р. Рза «Бәхтијар», М. Раһим «Ону дон гучаглады», Ә. Чәмил «Вәтән оғлуна», М. Дилбәзи «Севастополун гәһрәман дөјүшчүсүнә» вә башгалары вәтән вә халгын азадлығы јолунда чанындан кечән гәһрәманларын образларыны јаратдылар.

Бу илләрдә насирләр, драматурглар да чох мәзһунду һекајәләр, повестләр, драмлар јаздылар. С. Рәһимовун «Торпағын сәси», «Гардаш гәбри», Ә. Әбүлһәсәнин «Көрүш јери», «Лејтенант Шербан», «Оғуллар вә аталар», Ә. Мәммәдханлынын «Буз һејкәл», «Улдуз», «Аналар јоллар чыхдылар», Ә. Вәлијевин «Ирадә» вә с. белә әсәрләрдәндир.

Шәрәфә орта мәктәбин мүәллими Зејналов Әјјар Х синиф үчүн әдәбијјат дәрслијинин 82—83-чү сәһифәләриндә адлары чәкилән әсәрләрин шакирдләрин мүталиә етмәснә шәраит јарадыр, онларын диггәтини һәмни әсәрләрин идеја-сијаси истигамәтинә чәлб едир. Шакирдләр һәмни әсәрләри охујаркән совет адамларынын јенилмәзлијинә, мәрдлијинә һејран галыр, Вәтәни, халгы, азадлығы онлар кими сөвмәји өјрәнирләр. «Нәсримиз Бөјүк Вәтән мүһарибәси дөврүндә» мөвзусунда инша јазан шакирдләр Ә. Вәлијевин «Ирадә», Ә. Мәммәдханлынын «Буз һејкәл», С. Рәһимовун «Торпағын сәси», М. һүсәјнин «Ганлы сулар» вә с. һекајәләринин тәһлилинә хүсуси диггәт јетирир, Фәрһадын әјилмәз ирадәсини, ана мәһәббәтинин гүдрәтини, ата интигамынын әзәмәтини, Терекин дуру суларынын гана бојанмасынын сәбәбләрини кениш тәһлил вә тәсвир едирләр.

Мәктәбин әдәбијјат мүәллими Рзајев Ејваз шакирдләрин диггәтини мүһарибә илләриндә јазылан драм әсәрләринә дә чәлб едир. Шакирдләр һәмни илләрдә јазылмыш «Вәфа», «Мәһәббәт», «Интизар», «Инсан», «Чаваншир», «Нүшабә», «Гатыр Мәммәд» вә диқәр әсәрләри охумаға сөвг етдирилir. Онлар һәмни әсәрләри бөјүк һәвәс, мараг вә интизарла, фашизмә дәрин гәзәблә охујурлар. Шакирдләр бу һиссләрини јаздылары иншаларда бирузә верирләр. Мәсәлән, Х синиф шакирди Ф. јазыр: «Мән «Инсан» әсәрини охујаркән көзләрим өнүндә Белорусијанын јандырылмыш, дағыдылмыш кәндләри чанланды. Мән Хатын кәнди-ни хатырладым. Мәнә елә кәлди ки, Хатын кәндиңдә диридири јандырылан күнаһсыз инсанларын сырасында Шаһбазы, Диларәни, Илдырымы, Владимири вә башгаларыны көрүрәм. Мәнә елә кәлир ки, «Инсан» пјесиндә совет халгынын бөјүк әзмини, гардашлыг бирлијини халг шаиримиз С. Вургун чох көзәл тәрәннүм етмишдир. Бу әсәр бизи динч гуручулуг илләринә, јарадычы әмәјә, бирлијә, мүгәддәс халглар достлугуну горуумаға чагырыр. «Инсан» бизи әбәди

өлмәзлијә, Вәтән јолунда һәр чүр чәтинлијә һазыр олмаға чагырыр».

Мәктәбимизин әдәбијјат мүәллими Ејваз Рзајев бу мәгсәдлә «Ленинград көјләриндә», «Достлуг галасы», «Узаг саһилләрдә», «Кенерал» вә диқәр әсәрләрин тәһлилинә хүсуси әһәмијјәт верәрәк шакирдләрин нәзәр-диггәтинә чатдырыр ки, Бөјүк Вәтән мүһарибәси совет халгына чох бөјүк гурбанлара баша кәлди, 20 милјон адам һәлак олду.

Ејваз мүәллим шакирдләрә «Достлуг галасы» романы һаггында мәлумат верәркән дејир ки, мүәллиф шәхсән өзү һәмни әсәрдә тәсвир олуан һадисәләрин иштиракчысы олмушдур. Әбүлһәсән мүһарибәнин илк күнүндән сон күнүнә кими дөјүшән ордуда хидмәт етмишдир. «Достлуг галасы»нда Азәрбајҗан оғулларынын бөјүк дәјанәти, мәрдлији шакирдләрдә бөјүк ифтихар һисси јарадыр.

Шакирдләр өјрәнирләр ки, Севостопол гәһрәманлары һәр чүр чәтинлијә дөзәрәк 250 күн дүшмәнлә өлүм-дирим мүһарибәси апармышлар.

Әсәрдә совет адамларынын арха чәбһәдәки фәдакар әмәји, чәбһә илә арханын сых әлагәси, дүшмән фитнәкарлығына гаршы совет адамларынын кестәрдији сајыглыг вә мә'нәви бирлик, гаршылыглы јолдашлыг јардымы, достлуг вә с. кениш планда тәсвир едилir. Шакирдләр белә бир һәгигәти дәрк едирләр ки, мүһарибәдә галиб кәлмәк үчүн танкдан, тәјјарәдән чох мә'нәви бирлик, инам, әгидә мүһүм рол ојнајыр.

Совет адамлары — Татјаналар, Зојалар, Кәрајлар, Гафурлар вә диқәр минләрлә башгалары әбәдијјәтә говушмуш дөјүшчүләр бөјүк мә'нәви дәјанәт кестәрәрәк дүшмәнин күчлү һәрби техникасы, һијләси гаршысында баш әјмәмишләр. Шакирдләр көрүрләр ки, ССРИ әразисиндә јашајан 100-дән чох милләт вә халгын нүмајәндәләри мүһарибәнин илк күнүндән Вәтәнин мүдафиәсинә галхдылар. Бу мә'нәви бирлик гәләбәни тә'мин едән шәртләр ичәрисиндә башлыча јер тутур.

Шакирдләр өз иншаларында совет адамларынын бөјүк мүбаризәсини хүсуси тәсвир етмәклә ајры-ајры гәһрәманларын тимсалында Вәтәни сөвмәјин, Вәтәни мүдафиә етмәјин маһијјәтини дүзкүн шәрһ едир, һәмни гәһрәманлар кими мүбариз, јенилмәз олдуларыны билдирирләр.

Х синиф шакирди С. «Азәрбајчан оғуллаы Бөјүк Вәтән мұһарибәсиндә» мөвзусунда јаздыгы иншасында белә дејир: «Халгымын гәһрәман оғуллаы ону бүтүн дүңјаја танытмыш, ону бөјүтмүшдүр. Бу, бир ән'әнә кими нәсилләрдән нәсилләрә кечмишдир. Исрафил Мәммәдовун гәһрәманлығыны хатырлајын, Кәрај Әсәдову көзләриниз өнүндә чалландырын. Мейди һүсејзадәнин дост дәстәсинә дахил олуң. Онда сиз мәним халгымын бөјүклүјүнү, өлмәзлијини, көрәчәксиниз. Мән һүсејбаланы, Михајлону, Гафуру һеч вахт унутмурам. Мейдини мұбаризәјә чағыран Вәтән иди, онун әгидәси, мәнәви дәјанәти вар иди. Мейди — Михајлонун јенилмәзлији онун һәјата олан мәнәббәтиндә, инамында өз әксини тапырды»...

Көрүндүјү кими, шакирдләр бәдини әсәрләри кечәркән, һәмнин әсәрләрдә ирәли сүрүлән идеја-сијаси истигамәти, чәрәјан едән һадисәләри дүзкүн тәһлил едир, үмумиләшдирмәләр апарыб нәтичәләр чыхара билирләр. Шакирдләр дәрк едирләр ки, Сосиалист Вәтәнинин вәтәндашы олмағ үчүн Вәтәни севмәк аздыр. һәгиги вәтәндаш олмағ үчүн Вәтән наминә, лазым кәләрсә, чанындан кечмәк кәрәкдир.

Беләликлә, әдәбијат мұәллимләри шакирдләрдә һәрби-вәтәнпәрвәрлик һиссләрини ашылајаркән кәнч вәтәндашларың гәлбинин Чаванширин, Бабәкин, Қороғлунун, һәзи Аслановун, Кәрај Әсәдовун, Мейди һүсејзадәнин үрәкләри илә бир вурмасына наил олулар. Совет кәнчләри өз аталарының шөһрәтини лајигинчә гијмәтләндирир вә һәмнин шөһрәти даһа да јүксәлдирләр.

СИНТАКСИСДӘН ТӘКРАРА ДАИР БИР ДӘРС

(Мұәллим М. Қазымовун иш тәчрүбәсиндән)

Әләддин ӘЛИЈЕВ
филологи елмләр намызәди,
Азәрб. ММТИ-нин кабинет мүдирин

Өз фәннини дәриндән билән, ону мұасир тәләбләр сәвијәсиндә тәдрис едән мұәллимләрдән бири дә Мәһәррәм Қазымовдур; Лерик гәсәбә мәктәбинин мұәллиmidир. Јәһни

ки, охучуларымыз М. Қазымову мәтбуатымыздан да аз-чох таныјырлар. О дәфәләрлә республика елми-практик конференслары вә «педагожи мұһазирәләри»нин иштиракчысы олмуш, бир сыра мәгаләләрлә чыхыш етмишдир.

Мәһәррәм мұәллимин дәрсләриндә иштирак едәнләр синифдән һәмишә чох разы һалда чыхырлар. Чүнки онун дәрсләри, һәр шейдән әввәл, идеја вә елми тәшкилине көрә јүксәк сәвијјәдә кечир. Мәһәррәм мұәллим нәзәри биликләри әмәли ишләрлә үзви сурәтдә әлағәләндирмәјә һәр дәрсиндә хусуси диггәт јетирир.

Өз шакирдләрини мұстәгил фикир сөјләмәјә, дил фактларыны тәһлил едиб, мұстәгил нәтичәләр чыхармаға тәһрик етмәк Мәһәррәм мұәллимин апардығы дәрсләрин башлыча хусусијәтләриндән бирдир. Истәр дәрсләрин мұасир тәләбләр әсасында тәшкили, истәрсә дә Азәрбајчан дили үзрә синифдәнхариш ишләрин апарылмасы саһәсиндә онун чох зәнкин вә марағлы иш тәчрүбәси вардыр. Азәрбајчан ММТИ Мәһәррәм мұәллимин тәчрүбәсини өјрәнмиш вә бу тәчрүбәнин јајылмасы үчүн мұвафиг тәдбирләр көрүлмәсини мәсләләт билмишдир.

Биз бу кичик мәгаләдә Мәһәррәм мұәллимин тәшкил етдији дәрсләрдән аңчағ бири илә охучулары таныш етмәк мәгсәдини гаршына гојмушуг.

Дәрсин мөвзусу Кәмијјәт вә сәбәб-мәгсәд будағ чүмләләриниң тәқрары.

Мә'лумдур ки, VIII синифдә морфолокија вә синтаксисә аид биликләрин системә салынмасы вә үмумиләшдирилмәси үчүн Азәрбајчан дили програмында һејли вахт ажрылмышдыр. Програма гејд едилмишдир ки, бу саатлар шакирдләрин инсәбәтән чәтнин мәнимсәдикләри саһәләрин тәқрарына сәрф едилсин.

Мәһз бу чәһәти нәзәрә алаң Мәһәррәм мұәллим нөвбәти дәрсини II рүбдә кечирилмиш кәмијјәт вә сәбәб-мәгсәд будағ чүмләләриниң тәқрарына һәср етмишдир. Марағлы бурасыдыр ки, апардығы тәқрар процесиндә дә шакирдләрин биликләрини мұстәгил оларағ зәнкинләшдирмәләринә хусуси әһәмијјәт верир.

Мәһәррәм мұәллим дәрси ашағыдакы чүмләләрдән ибарәт әјани вәсанти јазы тахтасына асмагла башлады.

1) Зәминә нә гәдәр сакит тәбнәтли, лагејд идисә, Ча-

ваншир бир о гэдэр чошгун вэ һэссас иди. (Н. Аббасзадэ).

2). Чох шадам ки, фикирлэримиз бир-биринэ ујғун кәлир. (М. Ибраһимов).

3). Онлар чалышырдылар ки, Вәтән фашистләрден тәмизләнсин. (А. Гулијев).

Әјани вәсаитдә нүмајиш етдирилән чүмләләрден биринчиси гырмызы, икинчиси сары, үчүнчүсү исә јашыл рәнклә јазылмышды.

Мәһәррәм мүәллим зәрфликлә әлагәдар билликләри бир даһа јада салыб, мөһкәмләндирдикдән сонра синфә мүрачиәт етди:

М. — Көрдүјүнүз чүмләләр һаггында ким данышар?

Ш. — Биринчи мисал кәмијјәт будаг чүмләли табели мүрәккәб чүмләјә аиддир. Будаг чүмлә нә гэдәр? суалына чаваб верир. Баш чүмләдә исә һәмнин суала ујғун олараг о гэдәр сөзү ишләнмишдир. Будаг чүмлә баш чүмләдән әввәл кәлиб, ондан веркүллә ајрылмышдыр.

М. — Кәмијјәт будаг чүмләли табели мүрәккәб чүмләдә баш вә будаг чүмлә јерини дәјиширми?

Ш. — Бәли. Әсасән башга нөв будаг чүмләләрдә олдуғу кими, кәмијјәт будаг чүмләли табели мүрәккәб чүмләдә дә будаг чүмлә баш чүмләдән әввәл вә сонра ишләнә билир. Лакин бу нөвдә будаг чүмләннин баш чүмләдән сонра ишләнмәси үслуби хүсусијјәтләрә маликдир.

М. — Бәс икинчи вә үчүнчү мисаллар һаггында нә дејә биләрсиниз?

Ш. — Икинчи вә үчүнчү мисаллар сәбәб-мәгсәд будаг чүмләли табели мүрәккәб чүмләләрә аиддир.

М. — Сәбәб зәрфлији һәрәкәтин ичрасынын вә ја әләмәтин мејдана чыхмасы сәбәбини билдирдији һалда, мәгсәд зәрфлији һәрәкәт вә ја әләмәтин мәгсәдини билдирир. Табели мүрәккәб чүмлә дахилиндә дә бу вәзијјәт ејнилә галыр. Белә ки, сәбәб будаг чүмләли табели мүрәккәб чүмләдә будаг чүмлә баш чүмләдәки һәрәкәтин сәбәбини билдирдији һалда, мәгсәд будаг чүмләли табели мүрәккәб чүмләдә будаг чүмлә баш чүмләдәки һәрәкәтин мәгсәдини билдирир.

Биз будаг чүмләннин функцијасыны өјрәнмәк үчүн ону сәдәләшдирмәлијик. Кәлини икинчи вә үчүнчү чүмләләрни сәдәләшдирәк.

Ш.—Икинчи чүмләни белә сәдәләшдирмәк олар:

Фикирләримиз бир-биринэ ујғун кәлдији үчүн чош шадам. Үчүнчү чүмләни исә белә сәдәләшдирмәк олар: **Вәтәни фашистләрден тәмизләмәк үчүн онлар чалышырдылар.**

Ш.—Фикирләримиз бир-биринэ ујғун кәлдији үчүн фе'ли сифәт тәркиби гошма илә бирликдә сәбәб зәрфлији, **Вәтәни фашистләрден тәмизләмәк үчүн мәсдәр тәркиби гошма илә бирликдә исә мәгсәд зәрфлијидир.**

М.—Дүздүр. Мәһз буна көрә табели мүрәккәб чүмлә кими, икинчи чүмлә сәбәб будаг чүмләли (чүнки будаг чүмлә баш чүмләдәки һәрәкәтин сәбәбини билдирир), үчүнчү чүмлә исә мәгсәд будаг (чүнки будаг чүмлә баш чүмләдәки һәрәкәтин мәгсәдини билдирир) чүмләли табели мүрәккәб чүмләдир. Бундан башга, јада сахламаг лазымдыр ки, сәбәб будаг чүмләсинин фе'ли хәбәри чош вахт кечмиш вә индики заманла ифадә олундуғу һалда, мәгсәд будаг чүмләсинин хәбәри әсасән фе'лин әмр шәкли илә ишләнир. Сәдәләшдирдикдә исә көрүндүјү кими сәбәб будаг чүмләси фе'ли сифәт тәркиби+гошма, мәгсәд будаг чүмләси исә мәсдәр тәркиби+гошма илә формалашыр. Мәһз бу ганунаујғунлуғлар бизә һагг верир ки, дејәк: икинчи чүмлә сәбәб, үчүнчү чүмлә исә мәгсәд будаг чүмләли табели мүрәккәб чүмләләрдир.

М. — Икинчи вә үчүнчү мисалларда баш вә будаг чүмләләр бир-биринэ һансы васитәләрлә бағланмышдыр.

Ш. — Көстәрилән мисалларда баш вә будаг чүмләләр ки табеедичи бағлајычысы вә табеедичи интонасија илә бир-биринэ бағланмышдыр.

Фүрсәтдән истифадә едән Мәһәррәм мүәллим — ки бағлајычысынын һансы омоним хүсусијјәтләри вар, — дејә синфә мүрачиәт едир.

Шакирдләрин дүшүндүјүнү көрән Мәһәррәм мүәллим јазы тахтасына әввәлчәдән һазырланмыш башга бир әјани вәсаити асыр. Вәсаитдә ашағыдакы чүмләләр јазылмышды:

1). Бүтүн дүнја алгышлајыр **бизимкиләри.**

Дағлар үстә дағлар гојур инсан һүнәри. (С. Вурғун).

2) Отагда сечкиләрә данр тә'лимат вә әдәбијјатлар гојулмушдур.

- 3) Сакит олур јерин, көјүн гэлбиндәки дөјүнтүлөр. (С. В.)
 4). Вэтән — синиф отагы.
 Елләр — тәләбә олду.
 Дүнәнки мәғлубијјәт.
 Бу күн гәләбә олду. (Н. Пәсәнзадә).
 5). Чох шадам ки, өз доғма Вэтәнимдәјәм. (О. Сары-
 вәлли).
 6). Сән ки белә дејилдин.

Мәһәррәм мүәллим шакирдләрин диггәтини мүхтәлиф рәнкләрлә јазылмыш бизимкиләри, сечкиләрә, гәлбиндәки, дүнәнки сөзләри вә ки морфемләринә чәлб едир.

М. — Алтындан хәтт чәкилмиш сөзләрдәки ки һаггында ким данышар?

Ш. — Бешинчи чүмләдә ишләнән ки табеедичи бағлајычы, алтынчы чүмләдә ишләнән ки исә әдатдыр.

М. — Сонра.

Ш. — Икинчи чүмләдәки сечкиләрә сөзүндәки ки сеч (мәк) фе'линә артырылыб субстантив исим дүзәлтмишдир.

Шакирдләрин фикирләшдијини көрән Мәһәррәм мүәллим әләвә едир. Биринчи чүмләдә ишләнән (бизимкиләри сөзүндәки) ки јијәлик һал шәкилчисиндән сонра артырылыб маликијјәт билдирир. Үчүнчү чүмләдә ишләнән (гәлбиндәки сөзүндә) ки јерлик һалда ишләнән исимләрин со-нуна артырылыб (—дакы формасында) әшја вә һадисәләрин јерини билдирән сифәтләр әмәлә кәтирир. Бу сифәтләр әшјанын кејфијјәтини, хасијјәтини, рәнкини көстәрә билмә-дијинә көрә башга сифәтләрдән фәргләнир.

Дөрдүнчү чүмләдә ишләнән ки (дүнәнки сөзүндә) зәрф-дән сифәт дүзәлтмишдир.

Беләликлә, Мәһәррәм мүәллим кәмијјәт, сәбәб-мәгсәд будаг чүмләләринин тәкрарына һәср етдији дәрседә будаг чүмләләрин хүсусијјәтләрини шакирдләрә мүгајисә үсулу илә бир даһа хатырладыб, синтаксисини тәдриси просесиндә морфолокијадан бир сыра мәсәләләрин тәкрарына имкан јарадыр. Бундан башга, о, тәкрар дәрсиндә будаг чүмләлә-рин гурулушу, нитгдәки јери вә әһәмијјәти илә әлағәдар би-ликләрин дәринләшдирилмәсинә дә наил олур.

ХАРИЧИ ӨЛКӘЛӘРДӘ ӘДӘБИЈАТ ТӘДРИСИ

Чамал ӘМӘДОВ

педагожи елмләр доктору,

С. М. Киров адына АДУ-нун профессору

Совет мәктәби дүнјанын ән габагчыл вә ән демократик мәктәбидир. О өз инкишафынын бүтүн мәрһәләләриндә көһнә мәктәбләрин, еләчә дә башга халqlарын мәктәб вә маариф мү-әссисәләринин тәчрүбәсинә бөјүк иҗтҗағы вә еһтирамла јанаш-мыш, өз ишинин тәкмилләшмәсинә вә халг маарифинин чичәк-ләнмәсинә үчүн јахшы нә варса ондан өјрәнмәјә вә фәјдалан-маға хүсуси фикир вермишдир.

Мәктәбләримиздә тәлим-тәрбијә ишләринин сәмәрәли-лијини артырмаг, ону даһа да тәкмилләшдирмәјин мүасир мәрһәләсиндә габагчы тәчрүбәни өјрәнмәјин педагожи вә методик сәрһәдләрини кеңишләндирмәк һәјати вә зәрури бир вәзифә киби бүтүн педагожи иштиманјјәтимизи һағлы олараг дүшүндүрүр вә марағлашдыр.

Тәсадүфи дејил ки, сәһилләрдә совет педагожи әдәбијја-тыннда харичи өлкә педагог-алимләринин тәдгигатларына, бу өлкәләрин мәктәб вә маариф системинә даир ахтарышларын нәтичәләринә, тәчрүбә мубадиләсинә јолу илә јазылан мәғалә-ләрә, Москва, Берлин вә башга шәһәрләрдә кеңирилән педаго-жи симпозиум вә конгрессләрин материалларынын нәшринә хүсуси јер верилир. Мүәллимләримизин бу јазыларла таныш олмалары фәјдалыдыр. Севнидиричи бир һал кими буну да гејд етмәк лазымдыр ки, харичи өлкәләрин мәктәб вә маариф тарихинә даир систематик тәдгигат апаран көркәмли вә нү-фузулу совет алимләри ичәрисиндә бизим һәмјерлимиз, Бөјүк Вэтән муһарибәсини иштиракчысы, ССРИ Педагожи Елмләр Академијасынын үмуми педагогика елми-тәдгигат институту-нун шө'бә мүдири, педагожи елмләр доктору Гәдријјә Сәли-мова да вардыр. Онун инкилис вә Америка мәктәб вә маариф тарихинә даир тәдгигатлары сон заманлар өлкәмиздә вә ха-ричдә белә мәшһур олмушдур.

Бу мәғаләдә совет педагожи вә методик мәтбуатында әдә-бијјат тәдриси барәдә фикирләрин бә'зи нәтичәләри илә оху-чулары таныш етмәк истәјирәм. Зәһнимчә, бу фикирләр дил-әдәбијјат мүәллимләри үчүн марағлы олар вә онлара өз иш-ләриндә фәјда верәр.

Совет педагогикасынын сон илләрдә газандығы ән бөјүк

наилијјетлариндэн бири онун педагожи нүфузунун вэ достларынын кенишләнмәси вэ чохалмасыдыр. Бу, совет алимләринин сосналист өлкә педагог-алимләри илә педагожи элагә јаратмаларында, бир-бирләринин елми ахтарышлары вэ педагожи гәнаәтләри илә таныш олмаларында өз парлаг ифадәсини тапмышдыр. Бу чәһәтдән АДР-ин Педагожи Елмләр Академијасы илә јаранан вэ өз сәмәрәли нәтичәләрини верән педагожи элагәләри сәчијјәвидир. Көзәл вэ фәјдалы педагожи ән'әнә һалыны алмыш бу элагәнин нәтичәсиндә совет алимләри Алманија Демократик Республикасы мәктәбләриндә шуурлу интизам вэ шакирдләрдә мәдәни давраныш тәрбијәсини өјрәнмиш, Алманија Ваһид Сосналист Партијасынын бу сәһләрә диггәт вэ гајғы көстәрдикләри илә јахындан таныш олмаға имкан тапмышлар. Јахуд, Полша алими В. Оканын «Тәлим просеси» (1962), «Проблемли тәлимин әсаслары» (1968) адлы китабларынын русчаја тәрчүмә олунуб совет мүәллимләринә чатдырылмасы достларымызын педагожи тәчрүбәләрини өјрәнмәјә өлкәмиздәки мараға ән јахшы нүмунәләрдәндир.

Дүнја педагожи ичтимаијјәтини марагландыран вэ чидди мәшгул едән методик проблемләрдән бири, бәлкә дә, биричиси шакирдләрин мүталиә мәдәнијјәтидир. Көркәмли вэ габагчыл маариф хадимләри белә бир педагожи вэ методик әгидәни кениш тәблиғ едирләр ки, мәктәбдә тәлим-тәрбијә ишләринин, еләчә дә әдәбијјатын өјрәдилмәси мүталиәнин сәмәрәли тәшкилиндән чох асылыдыр. Бунунла белә, техники тәрәггинин сүр'әтли инкишафы вэ онун мүталиә мәдәнијјәтинә тәсири инди дүнја педагожи фикрини дүшүндүрүр вэ нараһат едир. Мәсәлән, мүасир телевизија верилишләринин мүталиә мәдәнијјәтинә, китаба тәсирини нәзәрдән кечирәк. Совет алимләринин мүшаһидә вэ тәчрүбәләри көстәрир ки, кино вэ телевизија верилишләри бәдии әдәбијјатын тәблиғиндә күчлү вэ тәсирили васитәдир. Кинематографија шакирдләри јени әсәрләрә таныш едир, мүасир әдәбијјаты охумагда мараг ојадыр, онлара мәлум олмајан јазычыларын һәјат вэ јарадычылыгларыны өјрәнмәјә имкан јарадыр. Несабламалар көстәрир ки, ушаглар бәдии әдәбијјат һаггында мәлуматын јарыдан чох һиссәсини телевизија верилишләринин көмәји илә алырлар. Көркәмли сәнәткар-алим И. Андроников «Новыј мир» (1971, № 6, сәһ. 231) журналында, јазыр ки, классик вэ мүасир романларын телессенари едилмәси һәмни әсәрләрин охунмасы вэ өјрәдилмәсинә бөјүк мараг ојадыр. Буна

көрә дә Совет Иттифагында телевизија филмләринә ушагларын сәмәрәли вэ планлы тамаша етмәләри, бу верилишләрин онларын әхлаги вэ естетик зөвгләринин формалашмасына тәсири, дүнјакөрүшләринин инкишафында ојнадыгы рол мәсәләләри һәмишә диггәт мәркәзиндә дурур, програм материаллары, тәлим-тәрбијә ишләри илә элагәләндирилir.

Лакин сосиологларын тәдгигаты көстәрир ки, капиталист өлкәләриндә мүталиә иши, китабларын тәблиғи вәзијјәти тамамилә фәргли вә ачыначаглыдыр. Кујбышевли тәдгигатчы Н. А. Бодрованын «Синифдәнкәнар оху сосиоложи вэ педагожи проблем кими» («Литература в школе», № 1. 1977) мәгаләсиндән өјрәнирик ки, Јапонијада әһалинин телевизија верилишләринә сәрф етдији вахт онун охуја сәрф етдији вахтдан 6—7 дәфә чох олур. АБШ-да телевизија тамашачысынын тәркиби данми охучунун тәркибиндән 1,5 дәфә артыгдыр. Мәһз бунун нәтичәсидир ки, Америка сосиологларынын һесабламасына көрә, һәр америкалынын үчдә бири савадсыз олуб, анчаг телевизија верилишләриндән мәлумат алыр. «Курјер ЈУНЕСКО» (1972, јанвар, сәһ. 7) журналынын мәлуматындан ајдын олур ки, Италија әһалисинин 40%, Франса әһалисинин исә 58% китаб, гәзет вэ журнал охумур.

Мүасир педагожи фикри тәлимин мәзмуну проблеми чох дүшүндүрүр. Совет педагоглары бу вачиб проблемин сәмәрәли һәллиндә педагожи экспериментләрә вэ онларын нәтичәләринә сон заманлар кениш јер верир, чидди елми ахтарышлар апарырлар. Әлбәттә, бу ишдә достларымызын тәчрүбәсини өјрәнмәк дә әһәмијјәтидир. «Совет педагогикасы» (№ 9. 1976) журналында ССРИ Педагожи Елмләр Академијасынын үмуми педагогика елми-тәдгигат институтунун бир груп әмәкдашы тәрәфиндән јазылмыш «Авропанын сосналист өлкәләри үмумтәһсил мәктәбләриндә тәлимин мәзмунунун тәкмилләшдирилмәси» адлы мәгаләдән өјрәнирик ки, сосналист өлкәләриндә һуманитар фәнләр мәктәб фәнләри системиндә мүһүм вэ кениш јер тутур, үмуми тәлим фәнләринин 34—45%-ини тәшкил едир. Бу фәнләр соснализм идејаларына сәдагәт, кәнчләрдә бу идејаја јарадычы вэ фәал мүнасибәт тәрбијә етмәк, онлары вәтәнпәрвәрлик, бејнәлмиләлчи руһда бөјүтмәјә имкан вермәклә мүһүм рол ојнајыр. һуманитар фәнләрини, еләчә дә әдәбијјатын көмәји илә шакирдләр нәзәри чәһәтдән камилләшир, һәјата һазырланырлар. Сосналист өлкәләриндә дә һуманитар фәнләр үзрә тәлим материаллары тәдрис или үзрә тәгснм олунуб өјрәдилir, әдәбијјат фәннини

тәдрисиндә тарихилик принципна истинад олунур, мүасирлик диггәт мәркәзиндә сахланылыр. Мәсәлән, бурахылыш синифләриндә әдәбијатын Икинчи Дүңја мүһарибәсиндән бизим күнләрә гәдәрки дөврүнүн өјрәдилмәси бу чәһәтдән мараг доғурур. Әдәбијат програмларында мүасир әдәбијат вә мәдәнијәт мәсәләләринә ајрыча мөвзулар вә фәсилләр ајрылыр, ана дили вә әдәбијат дәрсләриндә шакирдләр мазмунлу чалышма нүмунәләри, охудуглары әсәрләрә мүстәгил јанашмаг вә онлардан нәтичә чыхармаг, бахдыглары тамашалар һаггында өз тәәсүратларыны сөјләмәк һалларына кениш јер верилир. Сосналист өлкәләриндә дә һуманитар фәнләрин тәрбијәви ролуна хүсуси фикир верилир. Мәсәлән, 1972-чи илдән башлајараг Мачарыстанын үмүмтәһсил мәктәпләриндә: «Бизим дүңјәкөрүшүмүзүн әсаслары», Полша литсејләриндә: «Чәмијјәтин инкишафы јолу», Румынија мәктәпләриндә: «Вәтәндашлыг тәрбијәси» (VII синиф), «Игтисади биликләр» (IX синиф), «Ичтиман-сијаси биликләр» (X синиф), «Сијаси игтисад» (XI синиф), «Фәлсәфә» (XII синиф) фәнләри кечилмәјә башланмышдыр.

Сосналист өлкәләринин мәктәпләриндә әдәбијат дәрсләриндә мәфкурә мәсәләләри гардаш сосналист вә фәһлә партијаларынын һәмишә диггәт мәркәзиндә дајаныр. Мәсәлән, Чехословакија кимназијаларынын III синфиндә: «Ленин вә әдәбијатын партијалылыгы», «Сосналист әдәбијатынын мәфкурәви маһијјәти һаггында Ленин принципләри», «Совет мәдәнијјәти вә онун дүңјаја тәсири», «Доғма әдәбијатда Совет Иттифагы вә В. И. Ленин» мөвзулары бөјүк марагла өјрәнилир вә бу мөвзулар шакирдләрин елми дүңјәкөрүшүнүн формалашмасына мүсбәт тәсир едир.

Чехословакија мәктәпләриндә милли вә дүңја әдәбијаты нүмунәләринин өјрәдилмәси саһәсиндә сәмәрәли методик ахтарышлар едилир. Гардаш өлкәнин мәктәпләриндә дүңја шөһрәти газанмыш сәнәткарлар һаггында мүнтәзәм мә'лумат верилир, шакирдләр мүһүм әдәби чәрәјанлар барәдә мүвафиг билик алырлар. Белә бир чәһәт диггәти чәлб едир ки, чех мәктәпләриндә милли әдәбијатын инкишафы мәсәләләринин өјрәдилмәси дүңја әдәбијаты вә тарихи һадисәләри фонунда көтүрүлүб тәдрис едилир. Чехословакија мәктәпләриндә анадили вә әдәбијат комплекс фәнн һесаб олунур. Бурада дилчилик, әдәбијатшүнаслыг вә бәзи мәдәнијјәт нәзәријјәси мәсәләләри бирләшдирилир, вәһдәтдә тәдрис олунур. Ана дили тәлими шакирдләри газандыглары билик вә вәрдишләри мүс-

тәгил ифадә етмәјә, онлара дил һадисәләринә вә милли дилин системини үмуми шәкилдә мүәјјәнләшдирмәјә, нитг мәдәнијјәтинин әсасларыны өјрәнмәјин, бир нөв, бүнөврәси ролу ојнајыр.

Чехословакија мәктәпләриндә әдәбијат тәдрисинин инчәсәнәтин даһа башга бир сыра нөвләри илә әлагәләндирилмәсинә дә хүсуси фикир верилир. Програма: «Әдәбијат нәзәријјәсинә кириш, театр вә кино» адлы ајрыча һиссә вардыр. Мачарыстан кимназијалары үчүн тәртиб едилән програмда һәр синифдә 10 саат театр, кино һаггында күтләви мә'лумат вермәк нәзәрдә тутулур. Полша мәктәпләринин V—VIII синифләри үчүн әдәбијат програмларында «Оху вә өзүнүтәһсилни әсаслары» адлы ајрыча бөлмә вардыр. Бу бөлмәдә шакирдләри мүхтәлиф мазмунлу китаблар, мәчмуәләр, лүғәтләр, енциклопедијалар, библиографик каталоглар үзәриндә ишләтмәк нәзәрдә тутулур, онлара охудугларындан, лазыми ситат сечмәк, гејдләр көтүрмәк кими вәрдишләр ашыламаг планлашдырылыр. Полшада сон заманлар ониллик үмүмтәһсил мәктәпләри үчүн һазырланан әдәбијат програмлары мүзакирә олунур. Бу програмларда театр вә кино сәнәтинә, радио вә телевизија драматуркијасы мәсәләләри барәдә төвсијәләр едилир. Програмларда нәзәрдә тутулур ки, мәктәби гуртаран шакирдләр өлкәнин мәдәни гуручулуғунда иштирак етмәјә габил олан нәсил кими бөјүсүнләр.

Шакирдләрә әдәби-нәзәри аңлајышларын, хүсусилә јазычы үслубунун өјрәдилмәси мәсәләләринә Мачарыстан Халг Республикасы мәктәпләриндә верилән јер ајрыча методик тәдгигә лајигдир.

Болгарыстан мәктәпләриндә исә ифадәли оху мәсәләләри, милли әдәбијатла бир сырада харичи өлкә әдәбијаты нүмунәләринин өјрәтмәк методик чәһәтдән јахшы әсасландырылмышдыр.

Марксист педагогика капиталист өлкәләриндә маариф вә мәктәб мәсәләләринә әсла лагејд бахмыр. Әксинә, совет алимләри инкишаф етмиш капиталист өлкәләри мәктәпләринин тәчрүбәсини өјрәнир, онлара јарадычы мүнасибәтлә јанашыр, марксист методолокијасы әсасында гијмәт верир, бөһранларыны көстәрир. Совет алимләринин мүстәмләкә зәнчириндән гуртарыб милли истиглалыјјәт уғрунда чарпышан халгларын мәктәб вә маарифинә тәмәннисыз көмәји дүңја халгларынын бөјүк рәғбәтинә сәбәб олмуш, бизим халг ма-

арифинин нүфуз вә һөрмәтини чох парлаг шәкилдә мејдана чыхармышдыр.

Капиталист өлкәләри мәктәбләринин мәзмуна, вәзифәсинә көрә дә әдәбијјата вә онун тәдрисинә јер верилир. Мәсәлән, Инкилтәрәдә «Мүасир орта мәктәб» адланан мәктәбләрдә әдәбијјат хүсуси мәктәб фәнни дејил. О, әсас фәнн олан инкилис дилинин ичәрисиндә өјрәнилир. Бурада тәләб олуноу ки, инкилис дили дәрсләриндә мүәллим: шакирдләрин сөз еһтијатларыны кенишләндирсин, шифаһи вә јазылы нитгә фикир версин, онда охудоғу әсәрләрдән бәдди зөвг алмаг вәрдиши јаратсын. Бунунла јанашы, һәмни мәктәбдә охујан 11—14 јашлы ушагдан тәләб едилир ки, о, инкилис насир вә шаирләринин әсәрләриндән парчаларла таныш олсун, ән чох исә үслу-бијјат мәсәләләринә фикир версинләр.

Инкилтәрә, Франса, Италија мәктәбләриндә шакирдләрин мәнтиги тәфәккүрләринин инкишафына, онларын өз фикирләрини сүбут етмәјә вә әсасландырмаға, мүбаһисә етмәји бачармаларына кениш јер вермәк тәләб олуноу. Програмла-рында бу ишләри јалныз мәктәбдә дејил, клублар, чәмијјәт-ләр, мәктәб театрлары, бә'зән исә мәктәб мәтбәәсиндә чап олу-нан мәчмуәләрлә тәкмилләшдирмәк үчүн мүәллимә төвсијә-ләр верилир. Һәмни өлкәләрин мәктәбләринин чохиллик ән-әнәләри вә газанылмыш тәчрүбәләри әсасында онларда инша јазыларын тәтбиги өзүнү даһа чох доғрулдур. Мәктәбләрдә әдәби мөвзуларла јанашы, бәлкә дә, ондан даһа чох елм, тех-ника, әхлағ мөвзуларында иншалара ајрыча вахт ајры-лыр.

Авропанын бир сыра капиталист өлкәләриндә тәһсилини али мәктәбләрдә давам етдирән кәнчләр үчүн тәртиб олу-нуш програмларда исә әдәбијјат системли курс һалында планлашдырылыр вә тәдриси төвсијә олуноу. Бу өлкәләрин мәктәбләриндә шакирдләр көркәмли сәнәткарларын јарады-чылығыны өјрәнир, онларын әсәрләрини охујур вә тәһлил едилрләр. Мәсәлән, Франса литсејләриндә бәдди әсәрләрин тәһлили, бәдди мәтиләрин шәрһи мәсәләләринә кениш јер ве-рилир. Шакирдләр тәһлил етдији әсәрләрин көмәји илә бәдди үслу-б, бәдди тәсвир васитәләри үзәриндә тәмринләр апарыр, бәдди сөз вә ифадәләрин ишләнмә хүсусијјәтләри өјрәнилир, бәдди парчалар әзбәрләјирләр.

Капиталист өлкәләри мәктәбләри буржуа синфинин мәнә-фејинә хидмәт етдијиндән онлары бирләшдирән үмуми педа-

гожи вә методик чәһәтләр дә чоходур. Бу, даһа чох классик әдәбијјатын ролуну һәддиндән артыг шиширтмәклә, кеч-миш дөврләрдә јаранмыш әдәбијјата мәктәб програмларында үстүнлүк вермәкдә вә башга халгларын әдәбијјаты нүмунә-ләринә лагејд мүнасибәтдә өзүнү көстәрир. Мәһз бунун нәти-чәсидир ки, Јапонија мәктәбләриндә узун илләрдир ки, гә-дим классик јапон әдәбијјаты өјрәдилир. Инкилтәрә мәктәб-ләриндә әдәбијјат тәдриси Гомер, Софокл, Шекспир, Диккенс јарадычылығы илә мәһдудлашыр, франсыз литсејләриндә исә гәдим јунан вә Рома мүәллифләринин классицизм үсулуна јаз-дығы әсәрләриндән, франсыз классицизм нүмајәндәләри олан: Расин, Корнел, Молјер, Даронтенин јарадычылығындан ирә-ли кетмир. Иш о јерә кәлиб чатмышдыр ки, XIX әср франсыз әдәбијјатынын Стендал, Балзак, Флобер кими көркәмли нү-мајәндәләринә франсыз литсејләриндә садәчә олараг ичмал јола мә'лумат верилир.

Капиталист өлкәләри мәктәбләриндә әдәбијјат тәдриси-нин гәдим вә классик әдәбијјат нүмунәләри илә мәһдудлаш-масы, әлбәттә, тәсадүфи дејилдир. Бу, мүасир әдәбијјатын мүһүм проблемләри, бу әдәбијјаты јарадан демократик фи-кирли сәнәткарларын нәчиб фикирләрини кәнчләрдән, милјон-ларла зәһмәткешләрдән кизләтмәкдән башга бир шеј дејил-дир. Мәһз бунун нәтичәсидир ки, сон илләрдә мәктәбләрдә тә'лим вә тәрбијә ишини мүасирләшдирмәк, орада ләзими ис-лаһатлар апармаг үчүн капиталист өлкәләриндә кәнчләр өз күчлү етираз сәсләрини учалтмышлар. Бу, 60-чы илләрдән башлајараг, бир сыра капиталист өлкәләриндә һөкүмәти ма-ариф мәсәләләрини «мүасирләшдирмәјә» мәчбур етди. Јал-ныз буну көстәрмәк ләзымдыр ки, бу һағлы тәләбин нәтичә-синдә сон заманлар Франса мәктәбләриндә XX әсрин бә'зи сәнәткарларынын әсәрләрини өјрәтмәк, шакирдләр үчүн төв-сијә сијаһыларына мүасир мүәллифләрин әсәрләрини дахил-етмәк мејли һисс олуноу.

М. МҮШФИГ ДИЛИНИН МҮАСИРЛИЈИНИ ШАКИРДЛӘРӘ ӨРӘТМӘК ТӘЧРҮБӘСИИДӘН

Үзафә НӘСИРОВА

Н. К. Крупскаја адына Бақы китабханачылыгы
техникумунун мүәллими

Аҗры-аҗры сәнәткарларын һәјаты вә јарадычылығыны тәдрис едәркән, онларын өз дөврүнүн оғлу кими тенденсиясыны мүәјјәнләшдирер, јашадыгы заманын јениликләрини, мөвчуд хүсусијәтләрини нечә әкс етдирдикләрини шакирдләрә әрәдирик. Әкс тәгдирдә, јазычы вә ја шаирин «һәјат тыпкызкүсү» олан әдәбијјатын хидмәтиндә нечә дурдугуну мүәјјәнләшдирмәк, онун сәнәткарлыгы гијмәтини дүзкүн бермәк олмаз. Бизим фикримизчә, әдәбијјат тарихи курсунун тәдрисиндә һәр бир сәнәткарын мүасирлијини јалныз онун эсәрләринин мөвчусунда дејил, һәм дә сәнәт дилини ифадә тәркибиндә дә ақтамағ лазымдыр. Дил материалында истифадә едилмәси сәнәткарларын мүасирлијини һәм әдәбијјат вә Азәрбајҗан дили дәрсләриндә, һәм дә факултатив мәшғәләрдә арашдырмағ имканы верир. Тәәссүф ки, әдәбијјат дәрсликләриндә, һәм дә дикәр көмәкчи васитәләрдә аҗры-аҗры сәнәткарларын дилини мүасирлији мөсәләсинә лазымынча тохунулмамыш, мүәллипләрә методик көмәк көстәрилмәмишдир. Биз һәмин мөғаләдә М. Мүшфигин дилини мүасирлијини арашдырмағ тәчрүбәмиздән бәһс едирик.

Јүксәк бәдиилик вә сәнәткарлыгла јанашы, М. Мүшфигин ше’р дилини вә бүтөвлүкдә поезијасыны сәчијјәләнди- рән хүсусијәтләрдән бири мүасирликдир. Һәр бир шаир кими Мүшфиг дә һәмишә јашајан, севилән сәнәт эсәри јаратмағы башлыча мөгсәд кими изләјирди. Анчағ, һеч шүб- һәсиз, о, биринчи нөвбәдә јашадыгы илләрин, јазыб-јарат-

дыгы дөврүн идејасыны тәблиғә чалышыр, өз мүасирләрини тәрәннүм едир, 20—30-чу илләрин јени, мәдәни, ичтимаи- тарихи һадисәләрини гәләмә алырды. Доғрудан да, онун эсәрләриндә «дөврүнүн нәбзи, колорити чох ајдын дујул- мағдадыр» (К. Гүсәјноғлу). Дөврүнүн идејасы, дүшүнчә тәр- зи, шүбһәсиз, мәһз һәмин илләрдә ишләк олан лексик ма- териалда әкс олунур. М. Мүшфиг поезијасынын идејасыны онун өзүнә мөхсус олан јүксәк сәнәткарлығынын тәһлили васитәси илә мәктәбилләрә чатдырмағ лазымдыр. Бу сәнәт- карлығын ачылмасында исә шаирин бәдии дилинә хүсуси диггәт јетирмәк зәруридир.

М. Мүшфиг дилини мүасирлијиндән, дөврүнүн тәләблә- ринә чаваб вермәсиндән данышаркән ики чәһәтин үзәриндә дајанмағ даһа мүнасибдир. Бири будур ки, әдәби-бәдии ди- лимизин инкишафы тарихиндә билаваситә 20—30-чу илләрин јаратдыгы вә ја ишләк һала кәтирдји сөзләр онун да лү- гәтини спецификасыны тәшкил едир. Бу мә’нада неоло- кизмләр М. Мүшфигин дилинә мүһүм јер тутур. Бу неоло- кизмләр аз вә ја чох дәрәчәдә онун мүасирләриндә дә мү- шаһидә олунур. Анчағ бу јени сөзләр М. Мүшфигин дилинә өз сәнәткарлығынын тәркиб һиссәси кими онун поезија ди- лини бәдиилијини тә’мин едән фактларын үмуми ансам- блында өзүнә мөхсуслуғу илә сечилир. М. Мүшфиг баша дү- шүрдү ки, бир совет шаири кими мүасир инсанлары, јени дөврүн гуручуларыны поезијамызын ән’әнәви лүғәти, тәш- һибләри, образлар системи илә әдәбијјата кәтирмәк олмаз. Јени социалист поезијасынын өз ичтимаи мәзмунуна ујғун јени форма көстәричиләри олан лексикон, јени ифадә васи- тәләри һазырламағ мүһүм бир сәнәт вәзифәси кими дөврүн сөз усталарыны дүшүндүрдү. Јени поезијанын ифадә мате- риалынын һазырланмасында фәал иштирак едән сәнәткарла- рымыздан бири М. Мүшфигдир. 20—30-чу илләр әдәби дили- мизин лүғәт тәркибинин поезија материалына чеврилмәсин- дә, јени лүғәтин поетикләшдирилмәсиндә онун өз дәст-хәтти вардыр. Адәтән бәдии-поетик дилдә неолокизмләр ишләнмә- синдә сөз устасынын өз фәрди кәшфләри дә ола биләр. Бу гисим лексик материал фәрди үслуби неолокизм кими сәнәт- карын бәдии дилини, бәдии үслубуну сәчијјәләндирир. Мү- шаһидәләр көстәрир ки, бу чәһәтдән М. Мүшфигин сәнәт- карлығы фәрди үслуби неолокизмләр јарадылмасында де- јил, үмум-әдәби дил неолокизмләриниң усталыгла ишләнмә-

синдә, онларын бәдин шәраитә уҗғунлашдырылмасында үзә чыхыр. Әдәби дилимиздәки үмуми инкишафа уҗғун олараг М. Мүшфигин дилиндә һәм Азәрбајчан мәншәли вә гәдимдән Азәрбајчан дилиндә ишләнән эрәб-фарс мәншәли сөзләр (бичим, ишчи, әмәкчи, ичлас, тәблиғ, әскәрлик вә с.), һәм дә рус вә Авропа дилләриндән алынмыш сөзләр (трамвай, радио, завод, телеграф вә с.) неолокизмләр кими ишләнир. Шаирин бу неолокизмләринин бир һиссәси әдәби дилимиздә бир аз әввәлләрдән мүшәһидә олунса да, бир һиссәси биләваситә 30-чу илләрин ичтимаи һавасындан доғулмушдур (бешиллик, жарыш, зәрбәчи, колхоз, совхоз, кечичи бајраг, ғырмызы лөвһәләр вә с.). Мүшфиг поезијасынын пафосунун мүәјјәнләшдирилмәсиндә, шаирин јени социалист ичтимаи мүнасибәтләринә, јени һәјат тәрзинә бағланмасында вә ону тәрәннүм етмәсиндә белә неолокизмләр хусуси ајдынлашдырычы, әјаниләшдиричи фактлардан бири кими диггәти чәлб едир. Доғрудур, М. Мүшфиг бүтөвлүкдә, бүтүн бәдин тәфәккүрү, бүтүн руһу илә мүасир сәнәткар иди. Мүасирлик, актуаллыг, партијалылыг онун бүтөв лексиконуна һопмушдур вә бүтүнлүклә дилиндә көрүнүр. Анчаг шаирин бәдин идејасынын ифадәсиндә бу нөв неолокизмләр диггәт мәркәзиндә дурур, мотивләндиричи мөвгедә дајаныр. Бу рәсми ичтимаи сөзләр бәдин нитг мүһитинә елә мәһарәтлә уҗғунлашдырылыр ки, бәдин шәраитдә чох муһис көрүнүр; санки әсрләрлә ишләнмиш вә дөврләрин естетик тәләб-сынагындан чыхмыш поетизмләрдир. Ичтимаи-социоложи сөзләрин ше'р дилиндә белә сәмини сәсләнмәси М. Мүшфигин јени һәјата сәмини мүнасибәтиндән ирәли кәлир. Әслиндә ичтимаи мотивли сөзләрин бәдин дилдә белә вәтәндашлыг һүғугу газанмасы јени совет поезијасынын өз естетик тәркиби илә формалашмасыны, сабитләшмәсини тәмин едән факторлардан бири кими чох гијмәтли һадисә иди. Белә бир проблем артыг һәлл олунмуш сајылырды ки, совет ше'ри јалныз идеоложи фикир ашыламаг вә охучуларда социалист шүүру тәрбијә етмәклә габагчыл идејалы поезија кими јох, һәм дә јүксәк сәнәткарлыг сәвијәсинә малик бәдин сәнәт формасы кими мүәјјәнләширди. Сијаси лирикамыз классик поезијанын сәнәткарлыг мајасыны һәзм едирди. Бу сәнәти јарадан, онун дилини әдәби вә бәдин чәһәтдән чилаләјән сөз усталарындан олан М. Мүшфигдә һәмин сијаси лириканын көзәл нүмунәләри вардыр:

Көзәлдир бир уча әмәл бәсләјиб,
Бу әмәл уғрунда ган-тәрә батмаг.
Көзәлдир күнәши, ајы сәсләјиб
Онлары да бизим дәстәјә гатмаг...
...Кәлин арзумуза чаталым, достлар!
Дағлары дағлара гаталым, достлар!
...Кәһ батан, кәһ чыхан ғыш күнәшиндән
Дәрс алыб дајанма кендә еј илһам.
Нијә мән истәјән олмасын, нијә?
Мәним бешиллијим долмасын, нијә?

(«Мәним бешиллијим»)

Марағлыдыр ки, икинчи бешиллијә һәср олунмуш бу ше'рдә «бешиллик» сөзүнү шаир бир сәрлөвһәдә, бир дә сонунчу мисрада ишләдир. Демәли, ичтимаи мотивли сөзү тез-тез ишләтмәк васитәси илә бәдин мәтләби ифадә етмәк јолуну сечмир; бир ишарә, бир хатырладычы әламәт кими әввәлдә охучуја тәгдим едир, сонра бу сөзүн архасындакы ичтимаи мәнананы гәләмә алыр. Шаир сөзүн лексик вә ичтимаи-социоложи семантикалары арасында мүтәһәррик рабитә јарадыр. Ше'рдә бешиллијин пафосу әкс олунур, бешиллији һәјата кечирмәк үчүн јаранмыш руһ јүксәклији, иш әһвал-руһијәси тәрәннүм едиллир. Бу мәнада ше'рдә бешиллик сөзү көзә тез-тез дәјмәсә дә, мүхтәлиф сөзләр «бешиллик» аңлајышыны чанландырыр.

Бурада *«уча әмәл бәсләмәк», «дағлары дағлара гатмаг»* неолокизм ифадәләр мәһз бешиллик ичтимаи һәрәкатынын мәзмунундан јараныр. Һәмчинин *«Һәр кәс өз ишини сона јетирди», «Көзәлдир бу әмәк уғрунда ган-тәрә батмаг», «Көзәлдир ајы, күнәши сәсләјиб бизим дәстәјә гатмаг», «Чарпышыб һавада, дәниздә, јердә»* кими сөз бирләшмәләри вә чүмләләрдә мәһз бешиллијин иш, фәалијјәт ритми дујулур, бу бөјүк ичтимаи һәрәкатын нәһәнк нәбзи вурур. Шаирин ичтимаи-бәдин тенденсијасы һәлә сәрлөвһәннин ишләнмәсиндә чох ајдын нәзәрә чарпыр: *«Мәним бешиллијим»*. Бурада, бир тәрәфдән, шаир өз шәхси «мән»ини үмумиләшдириб совет вәтәндашы аңлајышына чевирир, ичтимаи шәхсијјәт, гуручу, јарадычы инсан кими тәгдим едир, дикәр тәрәфдән, бешиллији һәр кәсин өз арзусу, өз шәхси диләји кими сәчијјәләнширир, бешиллијин аһәнки охучунун үрәк чырпынтыларына көчүрүлүр. «Мәним бешиллијим долмасын, нијә?» суал-јекунунда исә һәјати инам нидалашыр. Көрүндүјү кими, јени ше'рдә бәдин дяли неолокизмләрлә јүкләмир, үмуми сөз ма-

териалы, ше'рин бүтүн лүгәт тутуму кими неолокизмә дә гәнаәт олуур.

М. Мүшфиг сijasи лириканын дилиндә сәнәткарлыға мәһз белә наил олуур. Башга неолокизмләр дә ејни бачарыг-ла бәднн мәтнә дахил олуур.

Мүшфиг поемаларында неолокизм ишләнмәсинин ше'рләриндәкиндән фәргли бир хүсусијјәтини гејд едәк. Бу да ондан ибарәтдир ки, неолокизм сөзләр мәтидә тез-тез көрүнүр. Далбадал бир нечә мисрада неолокизм кәлир, һәтта бә'зән ејни мисрада бир нечәси ишләннр. Мәсәлән, бу нүмунәләрдиггәт јетирин: Зәрбәчи јазылдыг, јарыша кирдик. Гырмызы лөвһәјә дүшүб адыңыз. Сизә вериләрди кечичи бајраг...

Шүбһәсиз ки, бу чәһәт епик тәсвирләрлә, кениш әмәк лөвһәләринин верилмәси илә бағлыдыр. Мүшфиг сәнәткарлыгы бу һалда да ичтимаи мәзмунлу неолокизмләри ше'р дилинин бәднн-естетик тәләбләринә ујғунлашдырыр, аһәндар вә емоционал шәклә салыр.

М. Мүшфиг дилинин мүасирлијини тә'мин едән икинчи чәһәт ондакы публисистикликдир. Шаир поезијадан бир трибуна кими истифадә едир. О бу трибуна васитәси илә охучуларынын диггәтини әлә алыр, онларын дүшүнчәсинә јол тапыр. Јениликлә силаһланмагда, кәһнәликлә мүбаризәдә бир идеја әскәри кими бу шаир трибунасы илә охучу-күтләләрә көмәк едир. Буна көрә дә онун поезијасында трибунулуг кејфијјәти вардыр. Мүшфиг поезијасындакы чағырыш, мүрачигәт, тәһрик тону онун бәднн-публисист итгини форма лашдырыр. Публисистлик сijasи лириканын, поезијада мүасирлијини башлыча әләмәтләриндәндир. Публисист поезија итгим дүјгуларла әјләнмир, беш-үч охучунун зөвгүнү әсас тутмур. Бу поезија кениш күтләнин арзусуну нәзәрә алыр вә мәһз кениш күтләјә мүрачигәт едир (бурада, һеч олмаса, сөзүн лүгәти мә'насына диггәт јетирмәли—ичтимаилик, күтләвилик). Мүшфигин публисист поезијасында күтләвиликлә (күтләнин истәјини нәзәрә алмаг вә кенишлик, әһәтәлилик) трибунулуг бирләшир вә бәднн дилинин бир хүсусијјәтинә, баш әләмәтләриндән биринә чеврилр.

Бәднн-поетик итгимдә публисистик вә трибунулуг тембрм газанмаг үчүн шаир кениш өлчүдә публисист лексикона мүрачигәт едир. Бир нечә нүмунәјә диггәт јетирәк: үсјан етмәк (Охујурам... Әскилијә үсјан едән көнүлләри һәр заман), гардашлашмаг (Һәр бир нәгмә гардашлашмаг сәсләридир саны

рам), бојун әјмәк (Дүшүнмәдән бојун әјдик һәр чүрүмүш адәтә), әмәкчи, иш башы (топлашыр әмәкчиләр иш башына һәвәслә), әзилән синиф, бејнәлмиләл, һаг бағырмаг. (Мән әзилән бир синифин һајгыран, һаг бағыран сәдасындан јарандым... Бејнәлмиләл һавасындан јарандым) вә с. Мисалларын сајыны истәнилән гәдәр артырмаг олар. Тәкчә «Булаг башында» ше'риндә коммуна, фәрди тәсәррүфат гурулушу, јени чәмијјәт, мәнфәәт, шәхси мүлкијјәт, тәк јашајыш, јохсул, муздур, ортабаб, ичлас, тәблиг етмәк, комсомол өјүдү, әски дүшүнчә дими чохла публисист сөз вә ифадәләр вардыр. Чох һалларда бәднн тәсвирин өзү публисист ахарла кедир. Бу да марағлыдыр ки. Мүшфигин дилиндә, поетик нәфәсиндә гануниләшмиш һәрарәтли публисист ифадәләр бә'зән ону халис публисистикаја чәкир вә бу да онун мәнзум очеркләр јазмасы илә нәтичәләнир. Шүбһәсиз, бу мәнзум очеркләр јүксәк ше'ријјәтиндән чох актуаллығы, күндәлик мәзмуну илә сечилр. Анчаг бунунла белә публисист нүмунәләрдә Мүшфиг поезијасынын илыг нәфәси, чошгун пафосу үзә чыхыр. Ёисс олуур ки, шаир поезијаны кабинетләрдән чыхарыр. Әмәк чәһәсинә, дөјүш сәнкәрләринә, буруглар сәлтә-нәтинә чәкиб апарыр:

Буруг һајгырырды гәлбиндә мәтләб,
Буруг дөјүшчүләр ејләјир тәләб.
Варды аралыгда 'анғын горхусу,
Фантандан кәлирди өлүм гохусу,
...Мә'дәнин насосчу дәстәси кәлди,
Курулту даһа да артды, јүксәлди.
Бунлара һәвалә олуномушду иш.
Варды буруг сары бир ирәлләјиш...

(«Фантан» мәнзум һенајәси)

Шаирин мәнзум очеркә мүрачигәт етмәси поезијаны күндәлик тәләбата ујғунлашдырмаг мејли илә бағлы иди. Ејни заманда Мүшфиг тәсдиг едирди ки, мүасир ше'рин дили мәһз бу ади материалдан һазырланыб поетик сәвијјәјә галдырылмалыдыр, бу күнүн поезија дили бу күнки данышыгүнснјјәт дилинин өзүндән алыныб чилаланмалыдыр.

М. Мүшфиг бу јарадычылыг тапшырыгыны, өз шаир төвснјәсини бәднн итг тәчрүбәсиндә биләваситә керчәкләндирир. О, эн мәшһур лирик-сәвки ше'рләриндә дә публисист сөз вә ифадәләрдән ајрылмыр:

Женә о бағ олајды, сәни тез-тез көрәјдим,
Гәләмә сөз верәјдим.
(«Женә о бағ олајды»).

Еј кениш күтләнни ачысы, шәрбәти—
Аловлу сәнәти.

...Гәлбләрде кизләнән кечмиши

Бир јени нәгмәнни әлилә

Девирә биләрәм!—

Фабрикдә, заводда,

Трактор башында..

Утанма, оху тар!

Мә'дәли Бақымын,

Памбылы Көнчәмни,

Ипәкли Шәкимни

Ачысы, шәрбәти,

Аловлу сәнәти. («Тар»)

Ешг олсуи о титрәк бахышларында

Ачан чичәкләрә, ачан күлләрә. («Никар»)

Мисаллардан да көрүндүјү кими, бу публисист ифадә тәрзи ше'рин бәдиилијини азалтмыр, әксинә, вүс'әт јарадыр, жүксәк пафос әлавә едир. Марағлыдыр ки, публисист сөз вә ифадәләр олан мисраларда бәднн мәзмун һәмншә суал, нн да, хитаб аһәнки илә мүшәјнәт олуиур. Бу далғаларла јараиан бәднн интонасија ојадычы, нүфузедичи кәсәрлә олу чунун шүүруна јол тапыр. Сијаси лирикасында да, лирик севки ше'рләрнндә дә М. Мүшфиг публисист дил үнсүрләрннә бәднн-поетик нитгнн доғма елементи, тәркиб һиссәси кими бахыр. Тәсадүфи дејил ки, мүасир поезија нечә олма лыдыр, суалына чаваб кими јаздығы «Көзәл ше'р» поетик нүмунәсиндә чохлу публисист сөз вә ифадәләр ишләдән М. Мүшфиг ше'ри белә публисист хитабла гуртарыр: «Бү түн дүнја ишчиләри, бирләшин. Буну көрән биләсинннз». Демәли, шаир мүасир поезија дилиндә публисист ифадә тәрзини гануни сајырды.

Бүтүн јухарыда сөјләдикләримизин шакирдләрә чат дырылмасы, онларда јалпыз ше'р сәнәткарлығына бәләдлн лији артырмыр, һәм дә шаирин өлкәсиннн кур сәсли вәтәи дашы кими мәдәни, иғтисади жүксәлиши илә нәфәс алдығы ны, Вәтәниндә кедән жүксәлиши тәрәннүм етмәклә өз борчу ну јеринә јетирдијини көстәрир. Бүтүн булар исә шакирд ләрнн вәтәндашлыг јеткинлијинә, вәтәнпәрвәрлик тәрбијә синә мүстәсна көмәк едир.

Дидактик материаллар

ШАБЛОНЛА ЭКС-ӘЛАГӘ ЈАРАДЫЛМАСЫНА ДАИР ДИДАКТИК МАТЕРИАЛЛАР

Бәсән БАЛЫЈЕВ

педагожи елмләр нәмиздн
В. И. Ленин адына АПИ-нин ассенти

Редаксијадан: Бу мәғаләнин мүәллифи бир нечә ил дир ки, В. И. Ленин адына АПИ-нин филологија фа күлтәсиндә вә Бақынын бир нечә орта мәктәбиндә би ликләрин јохланмасы вә экс-әлагә јарадылмасыны шаб лонла апармағла мүәјјән тәчрүбә әлдә етмишдир. Ре даксијамыз шаблонла ишә даир Б. Балыјевнн һазырла дығы вә мәктәб тәчрүбәсиндә мүвәфәғијәтлә сынағ дан кечирдији дидактик материалларнн бир һиссәсини дәрч етмәји мәғсадујғун һесаб етмишди. Күман еди рик ки, һәмнн дидактик материаллар мүәллимләрими зин практик ишннә аз-чоһ көмәк көстәрмәкдә фајдалы олачағ.

Верилмиш шаблон вәрәғләри бир нечә нүсхәдә јазды рыб, истәрә морфолокија, истәрсә дә синтаксис бәһсиннн је куиулашдырылмасында сәмәрәли истифадә етмәк олар. Һа зыр шаблон вәрәғләри шакирдләрин сајы гәдәр һазырланыр вә әввәлчәдән ајры-ајры варианты шаблон вәрәғләриннн чавабларында дүзкүн оланларын нөмрәләри мүәјјәнләшди риләрәк јазылыр. Мүәллимин шаблонла јохлама ишиндә је канә чәтинлији дә мәһз бундан ибарәтдир. Бунун әвәзиндә исә о бир нечә дәгигә әрзиндә нәзәрдә тутулмуш мөвзу вә ја бәһс үзрә билији јохлајыр вә бүтүн шакирдләрин билијини үјмәтләндирә билир.

Ишин сәмәрәли нәтичә вермәси үчүн тапшырығын шәр ти лөвһәдә јазылмалы вә ичранын сонунадәк силннмәмәли дир. Һабелә ишин ичра гајдасы да ајдын шәрһ едилмәлидир.

5. «Азәрбајчан дили вә әдәбијат тәдриси», № 4.

Тәчрүбә көстәрир ки, бүтүн синифдәки шакирдләрин һәр бири үчүн мүхтәлиф вариантлы шаблон вәрәгәләри һазырмамаға еһтијач јохдур. Бир груп вә ја синиф үчүн 5—6 вариант кифајәт едир. Чүнки мүәллим һәр бир варианты 5—6—8 нүсхәдә јаздыра биләр. Лакин вәрәгәләр елә нөмрәләнир ки, шакирдләр буналарын ејни нүсхәдә олдуғуну билмирләр. Чалышмағ лазымдыр ки, ејни нүсхәләр бир-биринә јахын әјләшмиш шакирдләрә дүшмәсин. Сиррин ачылмамаһы үчүн ичра просесиндә суаллара јол верилмәмәли, һәр бир кәс там мүстәгил ишләмәлидир.

Шаблон вариантлары һазырлајаркән ашағыдакы шәртләри көзләмәк тәләб олунур.

Биринчи нөвбәдә, тапшырығын шәрти ајдын олмалыдыр. Һәр бир чүмлә үчүн 3 вә ја 4 чаваб, бәзән 5 чаваб да јазыла биләр. Мүмкүн гәдәр бу чавабларын һамыһы, нечә дејәрләр, һәгигәтә охшамалыдыр. Белә олдуғда шакирдләрин бәһсә вә мөвзүја даир билијинин һәртәрәфлилијини, дәгиглијини, шүурлулуғуну јохламағ мүмкүн олур. Лакин чаваблардан јалһыз бири дүз, галанлары сәһв вә ја гејри-дәгиг олмалыдыр. Конкрет нүмунәләри көстәрәк.

Тапшырығын шәрти:

1—2-чи чүмләләрдә мүбтәдаларын, 3—4-чү чүмләләрдә хәбәрләрин, 5—6-чы чүмләләрдә тамамлығларын, 7-чи чүмләдә тәјинин, 8—9-чу чүмләләрдә зәрфликләрин нә илә ифадә олундуғуну мүәјјәнләшдириң.

Демәли, бу тапшырығлы шаблону ичра етмәјә башлајан шакирдин 1 вә 2-чи чүмләләрдә иши анчағ мүбтәдә илә олачағдыр. О, әввәлчә 1-чи, сонра исә 2-чи чүмләдә мүбтәданы тапыб, нә илә ифадә олундуғуну мүәјјәнләшдирмәлидир. Көрүндүјү кими, бу тапшырығы ичра едән шакирд морфолокијадан газандығлары биликләри дә јада салмалы олачағдыр.

Тапшырығдакы 1 вә 2-чи чүмләләри вә чаваблары вермәклә фикримизин изаһыны давам етдирик.

1. Мәним биолокија китабым Әһмәддә галмышды.

1) әвәзликлә, 2) исимлә, 3) тәјини сөз бирләшмәси илә

2. Вәлини һеч ким көрмәмишди.

4) исимлә, 5) әвәзликлә, 6) мүрәккәб алла

Билдијимиз кими, 1-чи чүмләдә мүбтәдә тапылмалы вә онун нә илә ифадә олундуғу көстәрилмәлидир. Бу чүмләнин алтынды исә үч чаваб вардыр. Мүбтәдә һағғында дәгиг билијә малик олмајан тәләбә «мәним» сөзүнү мүбтәдә һесаб

едиб (башда кәлдији үчүн), биринчи чавабы сечә биләр. Дикәр шакирд исә адлығ һалда һесаб етдији үчүн «биолокија» сөзүнү мүбтәдә саныб икинчи чаваба алдана биләр. Әслиндә исә бурада мүбтәдә мүәјјәнлик билдирән тәјини сөз бирләшмәси илә ифадә олмуш «мәним китабым» синтактик ваһиддир. Демәли, јалһыз 3-чү чаваб дүзкүн сајыла биләр. Одур ки, шакирд бу чүмлә үчүн «3» рәгәмини, 2-чи чүмлә үчүн исә «5» рәгәмини јазмалыдыр. Чүнки бу чүмләдәки мүбтәдә (һеч ким) әвәзликлә ифадә олунмушдур.

Бу гајда илә һәр бир чүмлә үчүн бир чаваб дүзкүн сајылыр вә бир рәгәм гејд едилир. Әкәр тапшырығда 9 чүмлә вардырса, шакирд кичик бир вәрәгәдә синфини, фамилијасыны вә адыны, һабелә 9 дәнә рәгәми јазыб имзаламалы вә шаблон вәрәғи илә бирликдә мүәллимә гајтармалыдыр.

Јухарыда гејд етдијимиз кими, мүәллим синифә кирмәмишдән әввәл дүзкүн чавабларын гаршысындакы рәгәмләри ајры-ајры вариантларда јазыр. Одур ки, шакирд вәрәгәсини алан кими бир дәгигәдән дә аз мүддәтдә нечә чавабын дүзкүн, нечәсинин сәһв олдуғуну, һабелә ишин гијмәтини елан едир. Гијмәт мејары да әввәлчәдән шакирдләрә билдирилмәлидир. Мәсәлән һеч бир сәһв етмәјән вә ја јалһыз бир сәһв едәнә «5», ики-үч сәһв едән «4», 3—4 сәһв едәнә «3», дөрддән артығ сәһв едәнә «2» гијмәт верилир. Мүәллим гијмәт мејарыны өз синфинин сәвијәсинә ујғун оларағ чүз'и дәјишдирә биләр. Һәр һалда шакирдин 9 чавабындан 5-и сәһвдирсә, она «3» вермәк мәсләһәт дејил.

Синфин шакирдләри ишләри ејни вахтда тәһвил вермирләр. Одур ки, арада галан бош вахтында мүәллим Азәрбајҗан дилиндән мүәјјән бәһсә анд 30—40 шакирдин билијини јохлајыб гијмәтләндирә билир.

Шакирдләрин шаблонла иши үзрә билијини гијмәтләндирмәклә кифајәтләнмәк олмаз. Иш тамамланыб јохландығдан сонра, нәтичә барәдә шакирдләрлә сәһбәт кечирилмәли, синфин фәаллығы илә онларын бүтүн суалларына чаваб верилмәлидир. Ахы мүәллим јохламадан сонра, садәчә оларағ, механики шәкилдә нечә чавабын дүз, нечәсинин сәһв олдуғуну елан едир. Шакирд исә бунула кифајәтләнмир, чавәһынын нә үчүн сәһв сајылдығыны да билмәк истәјир. Она көрә дә бу чәһәт сонрадан шакирдләрә ајдынлашдырылмалыдыр.

Морфолокијада һәр бир нитг һиссәсиндән сонра, һабелә синтаксисдә чүмлә үзвләри вә мүрәккәб чүмлә бәһсиндән сонра да шаблонла јохлама ишләри апармаг имканы вардыр.

Инди исә ашағыда чүмлә үзвләри бәһсинин тәкраны үзрә иш апармаг үчүн беш вариантда шаблон вәрәги нүмунәсини мүүллимләрә тәгдим едирик.

Тапшырығын шәрти:

I вә II чүмләләрдәки мүбтәдаларын, III вә IV чүмләләрдәки хәбәрләрин, V—VI чүмләләрдәки тамамлыгларын, VII чүмләләрдәки тә'јинин, VIII—IX чүмләләрдәки зәрфликләрин нә илә ифадә олундуғуну мүүјјәнләшдириң.

I вариант

I. Бә'зи јенијетмәләрин интизамсызлыгы ону јаман нараһат едирди. 1) исимлә, 2) фе'ли сифәт тәркиби илә, 3) тә'јини сөз бирләшмәси илә, 4) сифәтлә.

II. Көјләрин алтында ачлыг чәкир јер...

5) тә'јини сөз бирләшмәси илә, 6) фе'ли сифәтлә, 7) исимлә, 8) мәсдәр тәркиби илә, 9) сифәтлә.

III. Нәриман бизим ән севимли мүүллиминиздири.

10) исимлә, 11) сифәтлә, 12) тә'јини сөз бирләшмәси илә, 13) мәсдәр тәркиби илә.

IV. Институтумузда чохлу елми дәрнәкләр тәшкил олунмушдур.

14) тә'јини сөз бирләшмәси илә, 15) фе'ллә, 16) фе'ли сифәтлә, 17) фе'ли сифәт тәркиби илә.

V. Онлар тарлалардан хејли памбыг топламышдылар.

18) зәрфлә, 19) тә'јини сөз бирләшмәси илә, 20) исимлә, 21) сајла.

VI. Вера јараны нә илә бағламағы билмирди.

22) тә'јини сөз бирләшмәси илә, 23) исимлә, 24) фе'ли бағлама тәркиби илә, 25) мәсдәр тәркиби илә.

VII. Гонаглар кефләри истәјән чај кәтирдиләр.

26) фе'ли сифәтлә, 27) зәрфлә, 28) фе'ли сифәт тәркиби илә, 29) тә'јини сөз бирләшмәси илә.

VIII. Балаханым ики стәкан чај, бир габ мүрәббә кәтириб гојду столун үстүнә.

30) фе'ли бағлама илә, 31) исимлә, 32) тә'јини сөз бирләшмәси илә, 33) сифәтлә, 34) зәрфлә.

IX. Ушаглар һәјәтдә ојнајырдылар.

35) исимлә, 36) зәрфлә, 37) тәркиблә, 38) әвәзликлә.

II вариант

I. Амма сән демә, гоча иш билән имиш.

1) исимлә, 2) сифәтлә, 3) фе'ли сифәтлә, 4) әвәзликлә.

II. Кәрчи бу бәдбәхт өзү елмә һәвәскардыр.

5) сифәтлә, 6) тә'јини сөз бирләшмәси илә, 7) әвәзликлә, 8) исимлә.

III. Мәним доғма јарамдыр Чапајевин јарасы...

9) тә'јини сөз бирләшмәси илә, 10) әвәзликлә, 11) исимлә, 12) мәсдәр тәркиби илә.

IV. Олдуғум аилә өз доғма аиләмиз гәдәр мэдәни вә әзиздир.

13) сифәтлә, 14) исимлә, 15) мәсдәрлә, 16) тә'јини сөз бирләшмәси илә.

V. Биз онун сәсини лап узагдан ешидирдик.

17) тә'јини сөз бирләшмәси илә, 18) исимлә, 19) әвәзликлә, 20) зәрфлә.

VI. һәмишә вахтындан әввәл ишә чыхмағы хошлајырды.

21) исимлә, 22) мәсдәрлә, 23) зәрфлә, 24) мәсдәр тәркиби илә.

VII. Камялов әсәбиләшән әлини чаллашмыш сацларындан чәкиб түндләшди.

25) исимлә, 26) фе'ли сифәт тәркиби илә, 27) фе'ли сифәтлә, 28) сифәтлә, 29) фе'ли бағлама тәркиби илә.

VIII. Онун чатылмыш гашларыны вә ити бахышларыны көрүнчә көзләрини дөндәрди.

30) исимлә, 31) тә'јини сөз бирләшмәси илә, 32) фе'ли бағлама тәркиби илә, 33) зәрфлә.

IX. Ушаглар мәктәбин һәјәтиндә ојнајырдылар.

34) исимлә, 35) фе'ли сифәт тәркиби илә, 36) тә'јини сөз бирләшмәси илә, 37) зәрфлә.

III вариант

I. Бизим мәктәбимизин габагчыл шакирдләри дә орада идиләр.

1) әвәзликлә, 2) исимлә, 3) тә'јини сөз бирләшмәси илә, 4) зәрфлә, 5) сифәтлә.

II. Бу ишдән һеч кәс хәбәр тутмамышды.

6) исимлә, 7) тә'јини сөз бирләшмәси илә, 8) әвәзликлә, 9) мәсдәр тәркиби илә, 10) исим бирләшмә илә.

III. Әһмәд чох ағыллы ушаг иди.

11) фе'ллә, 12) сифәтлә, 13) исимлә, 14) тә'јини сөз бир-

лэшмәси илә.

IV. Онлар колхозумузун саһә көзәтчиләридиләр.

15) исимлә, 16) тә'јини сөз бирләшмәси илә, 17) мәсдәр тәркиби илә, 18) зәрфлә.

V. О, бу сирри билдијини кизләтмишди.

19) әвәзликлә, 20) мәсдәрлә, 21) фе'ли сифәт тәркиби илә, 22) фе'ли сифәтлә.

VI. Бош-бошуна дәрс охумагдан һеч бир шеј чыхмаз.

23) исимлә, 24) мәсдәрлә, 25) фе'ли сифәт тәркиби илә, 26) мәсдәр тәркиби илә.

VII. Мәчлисә мәһәлләмизин ағсагалы Пири киши дә кәлмишди.

27) сифәтлә, 28) исимлә, 29) тә'јини сөз бирләшмәси илә, 30) фе'ли сифәтлә.

VIII. Башыны јердән галдырдыгда күнүн күнорта јеринә кәлдијини көрдү.

31) фе'ли бағлама тәркиби, 32) исимлә, 33) фе'ли сифәт тәркиби илә, 34) зәрфлә.

IX. Онлар бағ-бағчада кәзинирдиләр.

35) исимлә, 36) зәрфлә, 37) тә'јини сөз бирләшмәси илә.

IV вариант

I. Мәһәлләмизин ојнамагдан дојмајан ушағлары һоппаныб-дүшүрдүләр.

1) фе'ли сифәт тәркиби илә, 2) исимлә, 3) тә'јини сөз бирләшмәси илә, 4) мәсдәр тәркиби илә.

II. Илк баһарла дост олмушам мән,
торпағында Вәтәнимин

5) исимлә, 6) тә'јини сөз бирләшмәси илә, 7) әвәзликлә, 8) сифәтлә.

III. Бу ушағ биз һесаб етдијимиз гәдәр дә ағыллы дејилмиш.

9) исимлә, 10) фе'ллә, 11) тә'јини сөз бирләшмәси илә, 12) сифәтлә.

IV. Вәли бизим кәндин колхоз сәдриди.

13) исимлә, 14) тә'јини сөз бирләшмәси илә, 15) фе'ллә, 16) зәрфлә.

V. Маһирәнин дәрсә кәлмәдијиндән һеч кәс хәбәр тутмамышды.

17) исимлә, 18) әвәзликлә, 19) фе'ли сифәтлә, 20) фе'ли сифәт тәркиби илә, 21) тә'јини сөз бирләшмәси илә.

VI. Күлјаз өз брилјант сырғасыны итирмишди.

22) тә'јини сөз бирләшмәси илә, 23) исимлә, 24) сифәтлә, 25) сифәт вә исимлә.

VII. Билети олмајан ушағлары ичәријә бурахмадылар.

26) исимлә, 27) сифәтлә, 28) фе'ли сифәтлә, 29) фе'ли сифәт тәркиби илә.

VIII. Гаршысында Мурады көрәндә өзүнү итирди.

30) исимлә, 31) фе'ли бағлама илә, 32) әвәзликлә, 33) фе'ли бағлама тәркиби илә.

IX. Маһирә илә Вәлинин көрүшүндән сонра јағышлар башланды.

34) зәрфлә, 35) исимлә, 36) гошмалы тәркиблә, 37) тә'јини сөз бирләшмәси илә.

V вариант

I. Ашағы синифләрин шакирдләри орада идиләр.

1) исимлә, 2) сајла, 3) әвәзликлә, 4) тә'јини сөз бирләшмәси илә, 5) сифәтлә.

II. Кимиси дәрз дашыјыр, кимиси хырман дөјүрдү.

6) исимлә, 7) әвәзликлә, 8) сифәтлә, 9) тә'јини сөз бирләшмәси илә.

III. О, чох гүввәтли бир пәһләван имиш.

10) тә'јини сөз бирләшмәси илә, 11) фе'ллә, 12) сифәтлә, 13) исимлә.

IV. Маһирә колхозумузун ән фәал үзвләриндәндир.

14) исимлә, 15) тә'јини сөз бирләшмәси илә, 16) фе'ллә, 17) сифәтлә.

V. Гијас она бөјүк һөрмәт едилдијини анлады.

18) исимлә, 19) фе'ли сифәтлә, 20) фе'ллә, 21) фе'ли сифәт тәркиби илә, 22) сифәтлә.

VI. Бүтүн бунлар колхоз сәдриндән асылыдыр.

23) исимлә, 24) мәсдәр тәркиби илә, 25) тә'јини сөз бирләшмәси илә, 26) сифәтлә.

VII. Онунла бәрабәр, маариф мүдири Исмајылзадә дә бурада иди.

27) исимлә, 28) сифәтлә, 29) тә'јини сөз бирләшмәси илә, 30) әвәзликлә.

VIII. Самовары столун үстүнә гојанда Көјчәк килејләнди.

31) зәрфлә, 32) фе'ли бағлама илә, 33) фе'ли бағлама тәркиби илә, 34) мәсдәрлә.

IX. Бизим шөһрәтимиз көјләрә учалмышдыр.

35) зәрфлә, 36) сифәтлә, 37) исимлә, 38) тә'јини сөз бирләшмәси илә.

КӨМӘКЧИ АДЛАР ҖАГГЫНДА

АҖӘМ ПАШАЈЕВ

Бакы, 104 нөмрәли мәктәбин мұәллими

Азәрбајҗан дили вә әдәбијјат дәрсләриндә шакирдләр көмәкчи адларла, рутбә, титул вә тәхәллүсләрлә тез-тез растлашырлар. Буңларын турулуш вә јазылышы, семантик вә үслуби хүсусијјәтләри илә әлагәдар олараг тәлим просесиндә гаршыја бир сыра чәтинликләр ыхыр. Биз бу мәгаләдә һәмши чәтинликләри арадан галдырмагда мұәллимин ишинә көмәк едә биләчәк бә'зи мәсәләләрдән—көмәкчи адларын характер хүсусијјәтләриндән бәһс етмәк мәгсәдини гаршыја гојмушуг.

Мә'лумдур ки, Нәриман Шәһәф оғлу Нәриманов, Бәхтијар Ваһабзадә вә с. кими ад, ата ады вә фамилијалары шакирдләр чох асанлыгга баша дүшүр вә онлары компонентләринә ајырмагда һеч бир чәтинлик чәкмирләр. Мәһди һүсәји, Рәсул Рәзә, Сүләјман Рүстәм, Әзиз Шәриф вә башга адларда исә һансы тәрәфин фамилија олдуғуну мұәјјәнләшдирмәкдә јаныла билирләр. Белә һалларда мұәллим шакирдләри баша салмалыдыр ки, көстәрилән икинчи груп мұрәккәб адларын икинчи компоненти мәнз шәкилчисиз ишләнән фамилијалардыр (М. һүсәјнов, Р. Рзајев, С. Рүстәмзадә, Ә. Шәрифов); буңлар тәхәллүсләрин хүсуси бир нөвүдүр.

Бә'зи көркәмли сәнәткарларын тәхәллүсләриндә онларын әсил адлары бир компонент кими иштирак етмир. Мәсәлән, Низами Кәнчәви бөјүк шаирин тәхәллүсүдүр: онун әсил ады исә Илјасдыр. Низами Кәнчәви тәхәллүсүндә биринчи компонент шаирин сәнәткарлығы, икинчиси исә онун анадан олдуғу вә јашадығы мөканла әлагәдардыр. Хагани Ширвани, Фәләки

Ширвани, Фүзули Бағдади, Гөвси Тәбризи вә с. кими мұрәккәб адлар да бу гәбилдәндир.

Елә сәнәткарлар вардыр ки, онларын әсил адлары уңдулмуш, икинчи адлары—тәхәллүсләри исә ад кими галмагдадыр. Мәсәлән, һәлә XVII—XVIII әсрләрдә јашамыш Гәриб, Турбани, Нијази, һәмиди, Шакир, Насеһ, Заһид, Гәгири, Мәһви, Мәһһи, Мә'лум, Шејда, Рабит, Рази, Рәһмәти, Рәшиди вә јүзләрлә бу кими шаирләрин әсил адлары бизә мә'лум дејил; одур ки, буңлар тәхәллүс кими изаһ едилмәлидир.

Бә'зән дә сәнәткарын ады илә тәхәллүсү јанашы ишләнир. Мәсәлән, Сәмәд Вургун, Нәби Хәзри, Мәммәд Раһим, Абдулла Шаиг, Микајыл Мүшфиг, Азад Талышоғлу вә с. Шакирдләри баша салмаг лазымдыр ки, бу кими мұрәккәб адларын биринчи компоненти сәнәткарын әсил ады, икинчи компонент исә онун тәхәллүсүдүр.

Бә'зи ләгәбләр адсыз, јә'ни ад јериндә ишләнир. Мәсәлән, Короғлу, Дәмирчиоғлу, Күрдоғлу вә с. Бә'зән дә бир мұрәккәб адын тәркибиндә һәм ләгәб, титул, һәм дә тәхәллүс ола билир. Ашағыдакы чүмләләрә нәзәр салаг.

- 1) **Шаһ Исмајыл Хәтай** XV әсрдә јашамышдыр.
- 2) **Тәһмас Гулу хан** шаһ-шөһрәт саһиби олду.
- 3) **Ахунд Молла Әли Пәнаһ Вағиф** әслән Газах слиндән олуб.

- 4) **II Шаһ Аббас** һакимијјәт башына кәлдикдән сонра Саһиби сараја дә'вәт едир..

Бу чүмләләрдәки **Шаһ, II Шаһ**, ахунд, молла сөзләри аид олдуғлары адлары мұхтәлиф чәһәтдән изаһ едән титул-ләгәбләрдир. Хәтай вә Вағиф сөзләри исә тәхәллүсләрдир.

Адлары чәкилән шәхсләрин ләгәб вә титуллары онлара башгалары тәрәфиндән верилмишсә, тәхәллүсләри өзләри көтүрмүшләр. Икинчи чүмләлдәки **Тәһмас Гулу хан**—XVIII әсрдә јашамыш Иран һөкмдары Надир шаһын ләгәбидир. Надир, Шаһ Тәһмасын сәркәрдәси олдуғу вахт бу ләгәблә чәғырылырды (јә'ни **Тәһмасын гулу**).

Бәс ад, јахуд титулун гаршысында рәгәмләр нијә ишләнир?

Тарихдә бир-бирини әвәз едән вә јени сүлаләнин нүмајәнләрә олан һөкмдарлары бир-бириндән фәргләндирмәк үчүн рәгәмләрдән дә истифадә олунмушдур. Мәсәлән, I Шаһ Аббас, II Шаһ Аббас Сәфәвиләр сүлаләсиндә ајры-ајры шәхсләрдир. Ејни сөзләри Русияда мұхтәлиф дөврләрдә һөкмдар

лыг едэн Пјотрлар, Јекатириналар, Павеллэр, Николајлар вэ башгалары һаггында сөјлэмэк олар.

Бэ'зэн бу рэгэмлэр сөзлэрлэ дэ ифадэ олунур вэ һэтта тэхэллүс кими гәбул едилир. Мәсәлән, Сүлејман Сани Ахундов өзүнү М. Ф. Ахундовдан сонра «II М. Ф. Ахундов» һесаб етмиш вэ «Сани» тэхэллүсүнү гәбул етмишдир; Сани эрәб сөзүдүр, лүгәти мә'насы и к и н ч и демәкдир.

XIX әсрин көркәмли ичтимаи хадими, алим вэ шаири Аббасгулу аға Бакыханов гејд едир ки, о, «Мирзә Мәһәммәд хан Санинин оғлудур». Бу да бир һәгигәтдир ки, һеч ким I Мирзә Мәммәд ханы чағыранда I рэгәмини ишләтмәмишдир. II Мирзә Мәммәдхан мејдана кәлдикдән сонра онлары фәргләндирмәк үчүн рэгәмләрдән истифадэ олунмушдур.

Ләгәбләр һәм адын әввәлиндә һәм дэ ахырында ишләнә билир. Ашағыдакы чүмләләрә нәзәр салаг:

1) Күрд Әһмәд Урмија көлүнүн кәнарында доғулуб бөјүмүш күрдләрдән иди (М. И б р а һ и м о в).

2. Сүсәнбәр Әһмәд Хоткарын нишанлысы иди («Азәрбајчан дастанлары», III чилд).

Азәрбајчан дилиндә ејни анлајышы, мәфһуму мүхтәлиф чүр адландыран, мәзмунча бир-биринә јахын мә'на ифадә едән синоним ләгәбләр дэ вардыр. Көдәк Рәһимбәј (Ә. һагвердијевдә), Дыбыр Әли (Әзизә Чәфәрзадәдә), Көбәләк Мәмиш (Иса һүсејновда) мүрәккәб адларындакы биринчи компонентләр јахын мә'налы ләгәбләрдир.

Башга бир мисал. «Бу адам (Узун һәсән—А. П.) арыг вэ чох узун олдуғундан Кичик Асијада—Һәсән Тәвил, Иранда һәсәндраз, Азәрбајчанда исә Узун һәсән ады илә шәһрәт тапыр. (И б р а һ и м Ч ә ф ә р «Азәрбајчанын XV әср тарихинә даир очеркләр»). Доғрудан да бу чүмләдәки тәвил, драз, узун сөзләри мүхтәлиф дилләрдә олса да, тамамилә ејни мә'наны ифадә едир.

Ләгәбләрлә онларын анд олдуғлары шәхсләр арасында мүәјјән мә'на бағлылығы олса да, онлар бэ'зән һәгиги, бэ'зән дэ мә'чази мә'нада ишләнир. Гара Нәби («Гачаг Нәби»дә), Сары Шәмистан (Сәмәд Вурғунда) адларындакы ләгәбләр һәгиги мә'нада ишләнмишдир. Лакин Гырмызы Гулама бу ләгәб рәнкинә көрә јох, сөзү «гызыл-гырмызы, дүз мүсаһибини көзүнүн ичинә демәсинә көрә» (Әзизә Чәфәрзадәдә) верилмишдир.

Ләгәбләр һәм садә, һәм дэ сөз бирләшмәләриндән ибарәт ола билир. Дилимиздә мүхтәлиф мә'налар ифадә едән рәнкарәнк садә ләгәбләр вардыр. Мәсәлән, Чәллад Гасым («Азәрбајчан дастанлары»нда), Дәрзи Әһмәд («Азәрбајчан нағыллары»), Урус Мәһәррәм, Лүт Мирзә (А. Шангдә), Мотал Гурбанәли, Ајы Кәрим (С. С. Ахундовда), Көј Вәли (Сәмәд Вурғунда) вэ с.

Сөздүзәлдичи шәкилчиләр васитәсилә дүзәлән ләгәбләр дэ чохдур. Мәсәлән, Кефли Искәндәр, Чарчы Маһмуд, Бикеф Ибад, Сөзбаз Әли, Јаланчы Бәбиш, Даландар Әкбәр, Зәркәр Маһмуд, Гонаг Мүршүд вэ с.

Мүрәккәб ләгәбләр, үмумијјәтлә, бүтүн ләгәбләрин мүһүм һиссәсини тәшкил едир. Елә мүрәккәб ләгәбләр вардыр ки, онлар шәхсин ады кими ишләнир вэ әксәр һалларда битишик јазылыр. Мәсәлән, Короғлу, Күрчүоғлу, Тупдағыдан, Танрытанымаз, Дилбилмәз, Горхуганмаз, Керидәнмәз, («Короғлу» дастаны) вэ с.

Елә мүрәккәб ләгәбләр вар ки, онлар анд олдуғлары шәхс адлары илә биркә ишләнир вэ һәм битишик, һәм ајры, һәм дэ дефислә јазылыр. Мәсәлән, Әмир Низами, Кәбир Мирзә Тағыхан, Эттар Мәшәди һүсејн, Башмагчы Уста Ағабала, Чалпапаг Кәрим, һамамчы Мир Мейди вэ с.

Зәин едирик ки, бүтүн бу дејиләнләр көмәкчи ад категоријаларынын нөвләри, әмәлә кәлмәси сәбәбләри, лексик хүсусијјәтләри, гурулушу, мә'на чаларлығы, ад системиндә јери вэ с. һаггында јери кәлдикчә шакирдләрә мұвафиг мә'лумат вермәкдә дил-әдәбијјат мүәллими үчүн фајдалы олачағдыр.

IV СИНИФ ҮЧҮН ӘДӘБИЈАТДАН ПРОГРАМ ВӘ ДӘРСЛИЈИН ТӘКМИЛЛӘШДИРИЛМӘСИ МӘСӘЛӘЛӘРИ *

Шәмистан МИКАЈЫЛОВ

Азәрб. ЕТПЕИ-нин әдәбијат тәдрис методикасы
шө'бәсинин мүдирин

Тәлим ишинин жүксәк сәвијјәдә гурулмасы үчүн, һәр шәјдән әввәл, кејфијјәтли тәдрис програмы вә дәрс китабларынын олмасы вачибдир. Тәчрүбәдә сынагдан чыхмыш програм вә дәрсликләр олмадан тә'лимин жүксәк кејфијјәтиндән данышмаг да мүмкүн дејилдир. Буна көрә дәр партија вә дәвләтимиз тәдрис програмларынын вә дәрсликләрин даһа да тәкмилләшдирилмәсини маариф органлары гаршысында һәлл едилмәси вачиб олан бир проблем кими гојмушдур. Л. И. Брежнев јолдашын партијанын XXV гурултајындакы «Сов.ИКП Мәркәзи Комитәсинин һесабаты вә партијанын дахили вә харичи сijasәти саһәсиндә нөвбәти вәзифәләри» адлы мә'рузәсиндә дејилди: «Хүсусилә бүтүн үмумтәһсил системини вә биринчи нөвбәдә орта мәктәби чидди сурәтдә даһа да тәкмилләшдирмәк лазым кәлдији ајдындыр. Инсана лазым олан биликләрин һәчм е'тибарилә кәскин шәкилдә вә сүр'әтлә артдыгы индики шәрантдә башлыча мәгсәд артыг мүәјјән гәдәр фактлары мәним сәмәкдән ибарәт ола билмәз. Өз биликләринин мүстәгил сурәтдә артырмаг, елми вә сijasәи информасијанын сүр'әтли ахынындан баш ачмаг бачарыгы ашыламаг вачибдир. Бурада бизи бөјүк иш көзләјир. Әлбәттә, еһтијатла, дүшүнчә

* Мәгалә Азәрбајҗан ЕТПЕИ-нин елми-тәдгигат планы үзрә мүәллиф тәрафиндән ејни мөвзуда апарылмыш тәдгигатын гыса нәтичәләрини әһатә едир.

илә көрүлмәли, мејданда оланлары кәрәксиз јерә дағымага вә ја тәләсик гәрарлар гәбул етмәјә јол верилмәмәлидир. Бурада нә тәләб олуур? Көрүнүр, һәм мүәллимләр һазырламаг иши јахшылашдырилмәли, һәм тә'лим методларынын өзү һәјатын тәләбләринә ујғунлашдырилмәли, һәм дәр мәктәбләр мүасир тәдрис вәсанти илә, о чүмләдән әјани вәсантилә тә'мин едилмәлидир»¹.

Көрүндүјү кими, Л. И. Брежнев јолдашын мә'рузәсиндә ајдын гејд едилди ки, үмумтәһсил мәктәбләринин ишини, о чүмләдән програм вә дәрсликләри тәкмилләшдирмәк үчүн «мејданда оланлары кәрәксиз јерә дағымаг» олмаз, онун јахшы чәһәтләрини кенишләндирмәк, гүсур чәһәтләрини арадан галдырмаг лазымдыр. Бу бахымдан јанашдыгда әдәбијатдан һәр бир синиф үчүн мөвчуд дәрслијин үзәриндә хүсуси тәдгигат апармаг, мәктәб тәчрүбәсиндә онун мүвәффегијјәтли чәһәтләрини вә гүсурларыны мүәјјәнләшдирмәк тәләб олуур. Буна көрә дәр IV синиф үчүн «Әдәбијат» дәрслијини 1976-чы илдә мәктәб тәчрүбәсиндә јохламаг вә ону кәләчәкдә даһа да тәкмилләшдирмәк үчүн сәмәрәли тәклифләр һазырламаг зәрурәти ортаја чыхмышдыр.

Програм вә дәрслијин јахшы чәһәтләри вә нөгсанлары һаггында даһа объектив фикир сөјләмәк вә дүзкүн гәнаәтә кәлмәк үчүн бир нечә истигамәтдә тәдгигат ишләри апарылмышдыр:

а) програм вә дәрслик республиканын бир нечә рајонунда (Бакынын Октјабр, республиканын Ханлар, Исмајыллы рајонларында, Қировабад шәһәриндә) әдәбијат мүәллимләри арасында кениш шәкилдә мүзакирә едилмишдир;

б) програм вә дәрслијин мәзмунуна вә гурулушуна аид сорғу вәрәгәләри (һәм мүәллимләр, һәм дәр шакирдләр үчүн) һазырланмыш, республиканын 37 рајонуна кәндәрилмиш, 2900 нәфәр шакирддән, 250 нәфәр мүәллимдән чаваб алынмышдыр;

в) республиканын мүхтәлиф шәһәр вә кәнд (Бакы, Қировабад, Губадлы, Зәнкилан, Балакән, Көјҗај, Ханлар) мәктәбләринин IV синифләриндә 100-ә гәдәр әдәбијат дәр-

¹ Л. И. Брежнев. Сов.ИКП Мәркәзи Комитәсинин һесабаты вә партијанын дахили вә харичи сijasәт саһәсиндәки нөвбәти вәзифәләри, Бакы, 1976, сәһ. 99.

си мұшаринада едилмиш, мұәллимләрлә мұсаһибә апары-
мышдыр;

Јухарыда көстәрилән јолларла топланан фактлар тәһ-
лил едилиб үмумиләшдирилмишдир.

Тәдгигат нәтичәсиндә белә бир гәнаәтә кәлнинир кә,
дәрслик үзәриндә тәкмилләшмәни ики мәрһәләдә апарма-
лазымдыр:

1) програма тохунмадан, мөвчуд дәрслик үзәриндә иш
апармаг, билаваситә дәрсликләрлә бағлы олап гүсурлары
арадан галдырмаг; 2) програмы тәкмилләшдирмәк, сонра
онун әсасында јени дәрслик һазырламаг.

Әлбәттә, програмын тәкмилләшдирилмәсинә, онун әса-
сында јени дәрслик јарадылмасына гәдәр бир нечә тәдрис
или кечәчәкдир вә һәмни дәрсликлә бир нечә нәсил охума-
лы олачагдыр. Мөвчуд дәрсликлә охујачаг шакирдләрн чә-
тинлик ғаршысында гојмамаг, нисбәтән дәрни билик вер-
мәк, әдәби тәсәввүрләрнни кенишләндирмәк үчүн минимум
дәјишиклик апармаг лазымдыр.

Мәктәб тәчрүбәсиндә мұшаринада олуан фактлары вә
јухарыда апарылан тәһлилән алыннән нәтичәни үмумиләш-
дирмәк дәрсликдә ашағыдакы истигамәтдә дәјишиклик ет-
мәк вачибдир:

1) Дәрслијин әввәлиндә әдәбијјатын спесифик хүсусий-
јәтләрннә даир тәхминән јарым сәһифәлик мә'лумат верил-
син, сонра шакирдләрә бәднн нүмунә тәгдим олунсун.

2) Бу синифдә јарадычылығындан нүмунәләр өјрәди-
лән сәнәткарлар һаггында шакирдләрдә минимум тәсәввүр
јаратмаг вә IV синифдә онун өјрәдилән әсәрннн даһа дәр-
риндән мәннимсәмәк үчүн лазыми зәмин һазырламаг мәгсәдн
илә чоһ јығчам, синфин аһлаг сәвијјәсинә ујғун тәрчүмеји-
һал материалы јазылсын. Мәктәб тәчрүбәси көстәрир кә,
бу синифдә өјрәнилән сәнәткарын тәрчүмеји-һалына аһл
минимум мә'луматын верилмәмәси тә'лимдә мүәјјән чәтин-
лик төрәдир.

Һәтта бә'зән һәмни синифдә дәрә дејән мұәллимин өзү
бә'зи јазычылар (Һ. Андерсен, В. Катајев) һаггында зәрури
фактлары билмирләр.

3) Програмдан вә дәрсликдән көрүндүјү кимн, бә'зи
әсәрләр бүтөв дејил, ондан мүәјјән бир парча тәдрис олу-
нур вә дәрслијә даһил едиләркән она башга ад вериллир.
Мәсәлән, IV синиф програм вә дәрслијинә Н. Кәнчәвидән

«Шаһын достлуғу» адлы бир парча салыныб. Бу парчанын
мәзмуну ибрәтлидир, шакирдләр тәрәфиндән марагла оху-
нур. Әсәр шакирдләр тәрәфиндән мәннимсәнилдикдән сонра
ону Низаминин мүстәғил әсәри кими баша дүшүрләр ки, бу
да елми чәһәтдән мәғбул сајыла билмәз. Әслиндә бу Низа-
минин мүстәғил әсәри олмайыб, «Лејли вә Мәчнун» әсәрнн-
дән бир парчадыр.

Бу дејиләнләрн нәзәрә алараг белә бир тәклиф ирәли
сүрмәји фајдалы һесаб едирик ки, шакирдләрдә дүзкүн тә-
сәввүр јаратмаг үчүн башга ад алтында верилән парчанын
һансы әсәрдән көтүрүлдүјүнү мө'тәризәдә: Низамн Кәнчә-
ви: «Шаһын достлуғу» («Лејли вә Мәчнун» поемасындан)
шәклиндә көстәрилсин. Бу фикри «Фитнә» һаггында да де-
мәк лазымдыр.

4) Ә. Мәммәдханлынын «Буз һејкәл» һекајәси В. Ката-
јевин «Алај оғлу» әсәриндән әввәлә кечирилсин. Буну мүәј-
јән чәһәтләр тәләб едир. «Буз һејкәл» һәчм е'тибарилә
«Алај оғлу»на нисбәтән кичик әсәрдир. Ејни мөвзуда јазыл-
мыш әсәрләрдән садә һесаб олуаны өјрәндикдән сонра мү-
рәккәби өјрәтмәк фајдалыдыр. Икинчиси, «Буз һејкәл»
әсәри 1941-чи илин ғышындан, мұһарибәннн башландығы
илдән бәһс етдији һалда, «Алај оғлу» әсәри исә сонраки
илләрдә мұһарибәннн кедишиндән сәһбәт ачыр (бу әсәр өзү
1944-чү илдә јазылыб). Үчүнчүсү. «Буз һејкәл»дә ананын
шәргә тәрәф ирәлиләдији дејилир. Бу мұһарибәннн илк или
нди, алманлар мүвәггәти олараг ирәлиләјирдиләр. «Алај оғ-
лу» әсәриндә исә Совет гошунларынын әкс-һүчүму тәсвир
олунур.

Беләликлә, һадисәләрнн мәнтиғи давамы тәләб едир ки,
мұһарибә илләриндән бәһс едән бу ики әсәрнн јери дәјиш-
дирилсин.

5) Јухарыда дејилән фактлардан ајдын олур ки, дәр-
ликдә шакирдләрнн изаһсыз баша дүшмәдикләрн бә'зи сөз-
ләр (һүсн, әдә, тәбәссүм, вәчдә кәлмәк вә с.) верилмишдир.
Бу чүр сөзләрн шакирдләр тәкчә мұәллимин изаһы илә дә
баша дүшмәдикләрнн мәктәб тәчрүбәси тәсдиғ едир. Бу
чәһәти нәзәрә алараг дәрслијин сөзләрнн изаһы (белә сөз-
ләрнн сајы чоһ дејил) бахымындан нәзәрдән кечирил-
мәси тәклифи ирәли сүрүлүр.

6) Мүәллифләр дәрслији суал-тапшырыларын дә-

јишдирилмәси, садәләшдирилмәси бахымындан бир даһа нәзәрдән кечирсинләр.

7) Дәрсликдә ихтисарла верилән бәдин парчаларда («Алај оғлу», «Ана үрәји, дағ чичәји», «Көч», «Дөјүш күнләри» вә с.), сүжет тамлығыны тәкмилләшдирмәк мәгсәдилә бир даһа нәзәрдән кечирилсин.

8) Әдәбијат нәзәријјәсинә анд мә'луматларын (һекајә, нәср вә нәзм, һеча вәзни, епитет вә с.) мәзмуну даһа да дәгиләшдирилсин.

9) Дәрслик техники, полиграфик чәһәтдән јажшылашдырылсын; мәзмунла әлағәдар иллүстрасијаларын сајы артырылсын. Шакирдләрин јаш сәвијјәси, гаврама имканлары нәзәрә алынараг сәтирләрин арасында азча саһә бурамаг (линейка гојмаг) нәшријјатдан тәләб едилсин.

«Суал вә тапшырыглар», изаһы верилән сөzlәр шакирдләрин диггәтини даһа тез чәлб етмәк үчүн фәргли — сејрәк, јағлы, гара шрифтләрлә верилсин.

Програмын тәкмилләшдирилмәси үчүн мәктәб тәчрүбәсинә әсасланан ашағыдакы тәклифләр ирәли сүрүлүр вә јени програм тәртибиндә онларын нәзәрә алынмасы мәгсәдә мүвафиг һесаб едилир.

1) Дәрслијин әввәлиндә әдәбијат һаггында мүхтәсәр мә'лумат верилмәси програмда гејд олунсун.

2) һазырда IV сенифдә өјрәдилән Н. Андерсенин «Илин әһвалаты», М. Горкинин «Сәһәр», Т. Елчинин «Гызылулдуз, Јашар вә Нур нәнә», Н. Рәфибәјлинин «Күнәшин чавабы» әсәри тәдрис материалы кими програмдан чыхарылсын. Лакин әсәрләрин програмдан чыхарылмасыны һәммин мүәллифләрин чыхарылмасы кими баша дүшмәк олмаз. Адлары чәкилән мүәллифләрин јарадычылығы өз хүсусијәти етибарилә IV—V сениф шакирдләринин психоложијасына ујғундур. Она көрә дә һәммин мүәллифләрин јухарыда көстәрилән әсәрләри өзләринин башга мүвафиг әсәрләри илә әвәз олунмасы нәзәрдә тутулсун. Тәчрүбә көстәрир ки, әсәрләрдә рәмз, нитгләшдирмә, шәхсләндирмә үстүнлүк тәшкил етдијиндән јажшы мәнимсәнилмир. Она көрә дә бу әсәрләр һәммин јазычылардан сүжетчә садә, һадисәләрин ачып, шәкилдә инсанла бағлы олан әсәрләри илә әвәз олунсун. «Илин әһвалаты», «Сәһәр», «Гызылулдуз, Јашар вә Нур нәнә», «Күнәшин чавабы» исә әләвә оху материалы кими дәрсликдә сахланылсын.

3) С. Вурғунуи бу сенифдә әләвә оху материалы кими верилән «Ајын әфсанәси» (ихтисарла) шакирдләр тәрәфиндән марагла охундуғу үчүн програм вә дәрсликдә тәдрис материалы кими нәзәрдә тутулмасы мәгсәдә мүвафиг һесаб едилсин.

4) Ч. Чаббарлынын «Диларә», Ә. Әскәровуи «Дәниз буруғунда», М. Ибраһимовуи «Гырмазы галстук», Ә. Мәм-мәдханлынын «Буз һејкәл» әсәрләриндән һәр бири 2 саат вахт әрзиндә өјрәдилир. Бу әсәрләрин марагла гаршылапдығыны мәктәб тәчрүбәси сүбут едир. Лакин һәммин әсәрләрин һәчминин кичик олмасы онларын 1 саатда өјрәдилмәсинә имкан верир. Дәрсдә сәмәрәлилијә вә интенсивлијә тәләби артырмаг мәгсәдилә ады чәкилән әсәрләрин һәр биринин 1 саат әрзиндә өјрәдилмәси нәзәрдә тутулсун. Башга сөzlә, һәр бириндән бир саат кәсилсин.

5) Е. Ағајевин «Күнәш доғачағ», «Апрел сәһәри» һекајәләри мөвзу чәһәтдән даһа чидди әсәрләрдир. Бу әсәрләрлә әлағәдар шакирдләри даһи рәһбәримиз В. И. Ленинин һәјатына, ингиләби фәалијјәтинә, Азәрбајчаида Совет һакимиијәтинин турулмасына анд кениш мә'лумат алмалы олурлар. Бир саат әрзиндә шакирдләри һәммин бәдин әсәрләр үзәриндә әтрафлы ишләтмәк олмур. Она көрә дә «Күнәш доғачағ», «Апрел сәһәри» һекајәләринин һәр биринин өјрәдилмәсинә 2 саат вахт ајырмаг мәгсәдә мүвафиг олур.

6) М. Рзагулузадәнин «Китаби-Дәдә Горғуд» дастаны әсасында ишләдији «Ана үрәји, дағ чичәји» һекајәси идеја-бәдин чәһәтдән олдуғча марағлы әсәрдир: шакирдләр бу һекајәдә ана вә вәтән мәһәббәти, вәтәни харичи дүшмәнләрдән горумаг үчүн мүбаризә апармаг кими мәнәви кејфијәтләрин парлаг нүмунәсинә раст кәлирләр. Бунлардан әхлағи нәтичә чыхармаг үчүн мәти үзәриндә кениш иш апармаг тәләб олунур. Бу да верилмиш ики саат әрзиндә јеринә јетирилә билмир, әсәр үзәриндә иш тамамланмыр. Бу әсәрин өјрәдилмәсинә програмда 3 саат вахт ајрылмасыны мәктәб тәчрүбәси тәләб едир.

7) Програм әләвә оху материаллары бахымындан јенидән нәзәрдән кечирилсин. Бу материалларын мәзмуну совет әдәбијјатынын сон нүмунәләри (әмәк гәһрәманларынын һәјатына, совет вәтәнпәрвәрлијинә, елм вә техника јениликләринә, космосун фәтһинә һәср олунмуш әсәрләр) һесабына хејли дәјишдирилсин.

ЭДӘБИЈАТДАН V СИНИФ ПРОГРАМ ВӘ ДӘРСЛИЈИНИН ТӘКМИЛЛӘШДИРИЛМӘСИНӘ ДАИР*

Новруз ӘҺМӘДОВ

Азәрб. ЕТПЕИ-нин елми ишчиси

Эдәбијатдан V синиф програм вә дәрслијинин кејфијәтинин тәчрүбә јолу илә өјрәнилмәси, әлдә едилән фактларын үмумиләшдирилиб тәһлил едилмәси програм вә дәрслијин бир сыра мәсәләләринин тәкмилләшдирилмәси үзрә ашағыдакы тәклифләри мүүјәнләшдирмәјә әсәслы шәкилдә имкан верир.

Програм

1. Програм мөвзуларынын сечилмәси принципинә көрә бәдн әсәрләрин ән јахшы нүмунәләринә, мөвзу, идеја вә жанр хүсусијәтләринә әсәсланыр. Лакин әсәрләрин мөвзусу вә идејасы, жанр хүсусијәтләри шакирдләрин биллик сәвијјәсинә вә јашына ујғун олмадыгда онларын биллик системиндә бир позғунлуғ јараныр, мөвзуларын гавранылмасы иши ләнкијир, чәтин мәнимсәнилән бәдн әсәрә олан марағда, инам да әввәлки мөвгәјини итирир. «Шаһин нәғмәси», «Том Сојјерин мачәралары», «Гафгаз», «Атлас јарпағлар», «Хош сәфәр», мәһз беләләриндәндир. Бу мөвзуларын бир гисми, о чүмләдән «Атлас јарпағлар» вә «Хош сәфәр» програмдакы бөлкүләрә әлагәдар верилмишдир. Гәмчинин «Шаһин нәғмәси», «Гафгаз», «Том Сојјерин мачәралары» кими әсәрләр услуб вә жанр хүсусијәтләринә көрә V синиф шакирдләри үчүн мүрәккәбдир.

Жанр хүсусијәтләринә көрә чәтинлик «Шаһин нәғмәси»ндә дил, тәсвир, аллегорик хүсусијәтләри, романтик услубу тамлыгда дүјағ, дәрк етмәкдирсә; «Том Сојјерин мачәралары»нда Томун характерини, образы тамлыгда көрмәк вә гијмәтләндирмәкдир. Бу исә мөвчуд парчаларла мүмкүн дејилдир.

Мүәллим вә шакирдләрин анкет сорғуларында, мүзакирәләрдә дејилән фикирләр, мүшаһидәләрдә мүүјән етдијимиз

* Мәгалә Азәрбајчан ЕТПЕИ-нин елми-тәдғигат планы мүәллиф тәрәфиндән ејни мөвзуда апарылмыш тәдғигатын нәтичәләрини әһәтә едир.

фактлар бу әсәрләрин мөвзу вә идеја чәһәтиндән V синиф үчүн чәтин олдуғуну бу вә ја дикәр шәкилдә тәсдиг едир. Гәмчинин «Гафгаз», «Атлас јарпағлар», «Хош сәфәр» әсәрләри һағғында да анкет сорғуларында, мүзакирәләрдә мүхтәлиф гәнәедичи фикирләр ирәли сүрүлүр.

Мәсәлән, «Гафгаз» әсәри хәтирә характери дашыса да, Лермонтовун Гафгаза, онун тәбиәтинә мүнәсибәти бахымындан гијмәтли әсәрдир. Лакин ше'рин дили, романтик услубу, бурадакы дәрин лиризм шакирдләрин сәвијјәсиндә дејилдир. Елә буна көрә дә онлар ше'ри механики әзбәрләјир, лакин мәзмуну вә идејасы һағғында бир чүмлә дә дејә билмирләр. Әсәрин V синифдә кечилмәси аичағ формал характер дашыјыр. Буну тәкчә мүәллим вә шакирдләрин фикирләри дејил, мүшаһидәләримиз дә тәсдиг едир.

«Атлас јарпағлар», «Хош сәфәр» һекајәләринин мөвзулары актуал мәсәләләрә һәср олунса да, һәр ики әсәр бәдн чәһәтдән зәиф ишләнмишдир. Нә «Атлас јарпағлар»да мәктәблиләрин колхоза көмәји, нә дә «Хош сәфәрдә» халғлар достлуғу һиссә, фикрә тә'сир етмир, јадда галмыр. Чүнки чох ишләнән бу мөвзулары башгаларындан фәрғләндирән, бәдн форма, марағлы образ вә характерләрә вә с. бәдн хүсусијәтләрә лајигинчә истинад едилмир.

Анкет сорғуларында, хүсусән мүзакирәләрдә мүәллимләрин әксәријәти һәр ики әсәр һағғында бу бахымдан өз фикирләрини билдирирләр. Бунларын башга әсәрләрә әвәз едилмәсинин тәклиф едирләр. Бу әсәрләрин сечилмәси програмда көстәрилән бә'зи принципләрә¹ дә ујғун дејилдир.

2. Тарихи хронологијаја көрә програмда мөвзуларын дүзүлүшүнә рнајәт етмәк мүһүм әһәмијјәтә маликдир. Әввәлән, бу, програмын тәләбинә көрә, јухары синифләрдә (VIII синифдән башлајарағ) әдәбијат тарихинин өјрәнилмәсинә һазырлығ тәшкил едир, она зәмин јарадыр. Ејни заманда бу һазырлыға бирдән-бирә V синифдән башланылмасы мүнәсиб дејилдир, бу исә тәдричән ашағы синифләрдән апарылмалы, шакирдләр буна алышдырылмалыдыр. Бу синифләр үзрә, хүсусән V синифдә мөвзуларын дүзүлүшүнә

1. Бах: Сәккизиллик вә орта мәктәб програмлары, Азәрбајчан дили вә әдәбијат. IV—X синифләр, Бақы, 1972, сәһ. 33.

көрә дә әсасән беләдир. Икинчиси, бу, тәкчә. Язычыларың садәчә системлә өйрәдилмәсинә хидмәт етмиң, онларың әдәби һадисәләрә бу вә ја башга мәсәләләрә мүнәсибәтләриңдән, ярадычылығыңдан, сәнәткарлыг бахымыңдан мөвгеләрини мүүжәнләшдирмәк чәһәтиндән дә гијмәтлидир. Буылары нәзәрә алдыгда V синиф програмында бә'зи язычыларың јериниң дәјишдирилмәси вә ја тарихән сәһв мүүжәнләшдирилмәси бөјүк гүсурдур. Програмада бу гүсурун дүзәлдилмәси вачибдир.

3. Програмада шифаһи халг әдәбијјатының мұвафиг нүмунәләриниң верилмәси мәгсәдәүјгүн оларды. Бу мәсәлә програмың мәзмун вә гурулушунда да әсаслы шәкилдә өз әксини тапмышдыр. Лакин нәдәнсә, бу мүнүм мәсәлә V синифдә јада салынмыр. һалбуки шифаһи халг әдәбијјаты халг руһуну, халг һәјатыны сәнәт дили илә верән язылы әдәбијјаты өјрәнмәк үчүн көзәл мәнбәдир. Програма даһил едилән әсәрләрин сечилмәси принципләринә үјгүн олараг шифаһи халг әдәбијјатының нүмунәләринә V синифдә һеч олмазса 3—4 саат вахт ајырмагла бу еһтијачы тә'мин етмәк олар вә едилмәлидир. Бунун үчүн чыхарылмасы тәклиф едилән кениш һәчмли әсәрләр әвәзинә вә өјрәнилмәсинә аз вахт тәләб олуған әсәрләр һесабына артырмаг мүмкүндүр.

Програмада рүблүк тәкрар үчүн саат ајырмаг чоһ вачиб мәсәләләрдән биридир. Рүб әрзиндә кечиләнләри тәкрар етмәдән, шакирдләрин билијјини тәкмилләшдирмәдән, билијјиндәки кәсир чәһәтләри дүзәлтмәдән онлары јекунлашдырмаг, дәринләшдирмәк вә системләшдирмәк дә мүмкүн дејилдир. Лакин бу вачиб мәсәләләрә баһмајараг програмада һәһинки рүбләр үчүн, һәтта ил үчүн тәкрара мүүжән вахтың ајрылмамасы тәәччүблү бир һалдыр. Тә'лимдә бу чәһәтинә ји нәзәрә алараг 4 саат вахт ајрылмыш «Пәри хала вә Ленин» вә «Азәрбајчан» мөвзуларыңдан, јаһуд чыхарылмасы тәклиф олуған бә'зи әсәрләрдән, о чүмләдән тәдрисинә 4 саат ајрылан «Том Сојјерин маңәралары»ндән мүүжән вахт алыб, 4 саат рүбләр үзрә вә иллик тәкрара ајырмаг зәруридир.

4. Програма илк дәфә салыған әләвә оху материаллары тә'лимниң кејфијјәтини даһа да јүксәлтмәјә хидмәт едән мәсәләләрдәндир. Бурада әләвә оху һаггында көстәришләрә баһмајараг охунуң гаршысында синифләр үзрә, о чүмләдән V синифдә конкрет мәгсәд мүүжәнләшдирилмәмишдир. Ан

чаг көстәришдә ашағы синифләрдә (IV—VIII) әләвә оху материалларының ајры-ајры мөвзуларла әләгәдар өјрәдилмәсинә ишәрә едилди. Белә охшар вә ејни мөвзулар исә програмада аздыр. Шүүрлу мұталијә вә ја бу саһәдә мұсәтәгил ярадычы ишә шакирдләрин сөвг едилмәси вачибдир, лакин оху мотивләриниң конкрет олмамасы, бу материалларың тә'лимниң кејфијјәтинә һансы истигамаддә көмәк едәчәјинә истигамаәт вермиң. Бу баһымдан програмада синифләр үзрә әләвә охунуң конкрет мотивләри мүүжән едилмәлидир.

5. «Бақы фәһләләринә» ше'риниң әруз вәзинидә, сатирик сәпкидә язылмасы «Сатира, сатирик сурәт вә әруз вәзини» кими мұхтәлиф нәзәри аңлајышларың бирликдә ифада едилмәсинә әсас вермиң. һәмчининиң «мисра, бејт, бәнд, гафијә» кими ше'р гајдаларының бәдини тәсвир вәситәси олан метонимија илә бир јердә верилмәси дүрүст дејилдир. Буну нәзәрә алараг програмада мұхтәлиф нәзәри материаллары бир-бириндән ајырмаг вачибдир.

6. Ајры-ајры мөвзуларла әләгәдар верилән «бәдини тәсвир вәситәләри», «әсәрин дили», «ше'рин поетик хүсусијјәтләри» вә с. нәзәри материаллары конкретләшдирмәк вә поема кими кедән «Азәрбајчан» ше'риниң жанрына көрә вермәк програмада дүзәлдилмәси вачиб олан мәсәләләрдәндир.

Дәрслик

1. Е'тираф етмәк ләзимдыр ки, сәккизиллик вә орта мәктәбләрдә әруз вәзининиң шакирдләрә өјрәдилмәси тәклиф олуған сәвијјәдә дејилдир. Башга сөзлә, бу, мәктәбләримиздә бир нөв һәлл олуңмамыш проблемләр сырасына кечиб. Әксәр синифләрдә классик ше'рләрдән нүмунәләриниң верилмәсинә баһмајараг ше'риниң һансы бәһрә, бәһриниң һансы данрәјә даһил олдуғу мүүжәнләшдирилмиң, бөлкүләри көстәрилмиң, ше'рләриң әруз кими охунмасына вә с. мәсәләләрә диггәт јетрилмиң.

Дәрслијә салыған классик ше'р нүмунәләриниң шакирдләрә өјрәтмәк үчүн VIII синифниң методик вәсантиндә олдуғу кими, ја ајры-ајры синифләриң сәвијјәсинә көрә методик вәсантләр язылмалы, ја да бүтүн синифләр үчүн бу истигамаддә бир вәсант һазырланмалыдыр. Бу фикирләр ејнилә V синифдә дә аңдди. Әввәлән, дәрсликдә башга нәзәри материаллар кими «әруз вәзини һаггында илк аңлајыш» да әдәби мәтнләрлә әләгәләндирилмәлидир. Икинчиси, VIII синифдә

ашағы синифләрде верилән илк анлајыш кенишләндирилди-
ји вә әсас ишә башландығы үчүн V синифдә, һәмчинин
VI вә VII синифләрдә һазырлыг мәрһәләси кими мүүјјән
иш көрүлмәлидир. Бу, дәрсликдә конкрет анлајыш вермәк
нүмунәсилә, методик вәсаитләрдә исе кенишлији илә өз әкси-
ин тапа биләр. Дәрсликдә әруз вәзинидә олан ше'рләрин
өјрәнилмәсинә көмәк едәчәк бу мәсәләләр нәзәрә алынма-
лыдыр.

2. Дәрсликдә бә'зи әдәбијјат нәзәријјәси материаллары-
ны ајдынлашдырмаг вә шакирдләрә ашыламаг бахымын-
дан нисбәтән кениш изаһ етмәк вә дәгиг вермәк, дәрслијин
мүһүм мәсәләләриндәндир. «Сатира, сатирик сурәт вә әруз
вәзини һаггында илк анлајыш» бу гәбилдәндир. Бир баш-
лыг алтында верилән материаллары вә «мисра, бејт, бәнд,
гафијә» кими ше'р гәјдаларыны метонимијадан ајырмаг вә
һәр бирини анд олдуғлары башлыглар алтында изаһ етмәк
вачибдир. Бундан әлава, програмда өз әксини тапан, ләкин
дәрслијә кәтирилмәјән бә'зи нәзәри мәсәләләр, о чүмләдән
«ше'рин поетик хүсусијјәтләри», «әсәрин дили» вә с. кон-
рет шәкилдә дәрслијә кәтирилмәси мәгсәдәүјгун оларды.

3. Дәрсликдәки нәср вә ше'р дили һаггында илк мә'лу-
матын китабын мүндәричатында верилмәдијини кәләчәк
нәшрләрдә нәзәрә алмаг лазымдыр. Бу, китаба салынан
мөвзунун јерини мүүјјәнләшдирир.

4. Јени дәрсликдә чәтин сөзләрин изаһы әввәлки дәр-
ликләрдән фәрғли вә нормалдыр. Дәрслијин бу мүсбәт
чәһәтини тамамламаг, ону даһа да санбаллашдырмаг ниј-
јәтилә әлава оху материалларындакы чәтин сөзләрин
дәрсликдә верилмәси дә мәсләһәтдир. Әдәби мәтнләрин
һәртәрәfli өјрәдилмәсиндә мүһүм рол ојнајан чәтин сөзләр-
рин изаһыны сәһифәләрин сонунда јерләшдирилмәсинин
сыхлыг јаратдығыны, бә'зи мөвзулар үчүн јер азлыгы вә
шакирдләрдә лүғәт үзрә ишдә бачарыг вә вәрдишләр јарат-
мағын лазым олдуғуну нәзәрә алыб дәрслијин сонунда әла-
вә оху материалларыны бир даһа нәзәрдән кечирмәклә ја
мөвзулар үзрә, ја да әлифба сырасы илә чәтин сөзләрин
лүғәтинин верилмәси мәгсәдәүјгун оларды.

5. Дәрсликдә тәһлилә вә әдәби мәтнләрин мөвзунуна
анд олан суаллар тамамламағы, һәр ики истигамәтдә ар-
дычыллыгы көзләмәји, онлары нисбәтән кенишләндирмәји

мәгсәдәүјгун һесаб едирик. Мәзмуна анд олан суалларын
кенишлији әсәрин мөвзунуну һәртәрәfli өјрәнмәјә, тәһлил
характерли суаллар исе әсәри бәдин чәһәтдән мәнимсәмәјә
имкан јарадыр. Бу бахымдан мүхтәлиф мөвзулар үзрә һәр
ики истигамәтдә бир сыра суаллары һазырлајыб дәрслијә әла-
вә етмәји мәсләһәт билирик.

6. Дәрсликдә мұвафиг мөвзуларә көрә верилмиш
«Аталар сөзләри»ни даһа да артырмаг мәсләһәтдир. Бу,
әсәрләрин идеја мөвзунуну шакирдләрә ајдынлашдырмаг
ишиндә чох әһәмијјәтли бир мәсәләдир.

7. Дәрслијин бәдин тәртибаты, о чүмләдән ајры-ајры
мөвзуларын идејасынын ајдынлашдырылмасына хидмәт едән
иллүстрасијаларын верилмәси, әсәрләрин сәрләвһәләринин
вә әдәби мәтнләрин көз охшајачаг шрифтләрлә ишләнил-
мәси әсәрләрин тәсвири инчәсәнәтин көмәји илә даһа јак-
шы баша дүшүлмәсинә, шакирдләрин естетик һиссләринин
гүввәтләнмәсинә мүсбәт тә'сир едәрди. Шакирдләрин сағ-
ламлығына вә естетик тәрбијәсинә хидмәт едән китабын
нәфис шәкилдә бурахылмасы нәзәрә алынмалыдыр.

Програмдан вә дәрслијин өз хүсусијјәтиндән ирәли кә-
ләв бә'зи ирадларә бахмајараг мүсбәт кејфијјәтләрә ма-
лик олан һазыркы дәрсликдән мәктәбләримиз мұвәффәгиј-
јәтилә истифадә едир.

Республикамызда јүз минләрлә V синифдә тәһсил алан
шакирдләрин әдәбијјатдан һазырлығыны күнүн тәләбләр
сәвијјәсинә галдырмаг үчүн дәрслији јухарыдакы тәклиф-
ләр бахымындан јүксәк елми-методик сәвијјәдә тәртиб ет-
мәк чох вачиб вә әһәмијјәтлидир. 1

АЗӘРБАЈҖАН ДИЛИ КУШӘСИ
Һисәсләрин јаратлышы сәһвдир?

ала-торан	алабабат
гајра-буғдајы	ал-олған
аыг гырмазы	ала-кырымчыг
түнд-тара	аыг гырмазы

Мәна фәрғләрини изаһ едди.

е'лан	идман	грамматика
афиша	кимнастика	морфолокија

Бизим иш јолдашларымыз

ЛҮКСӘЛИШ ЈОЛЛАРЫНДА

Ону лап чохдан танытырам 4-чү синифдә охујурдум. Мәктәбимиздә хор дәрнәји фаалијјәт көстәрирди. Һәр шәнбә күнү мәктәбимизә рәфигәси илә бирликдә сәлигәли кејимли, узун хурмајы һөрүклү бир гыз кәлир, ушаглары тарда мүшәјјәт едирди.

Һәмјерли олсаг да, чох аз көрүшүрдүк. Бир күн ки-чик бачым деди ки, әдәбијјатдан бизә Гурбанханым мүәллимә дәрс дејир. О вахтлар онун һаггында бачымдан чохлу сөһбәтләр ешидирдим: «Кировабада кедәчәјик. Гурбанханым мүәллимә бизи Низаминин мәдәрәсини зијарәт етмәјә апарыр; Шамахајя кедирик, Сабирин сев-музејинә; Москваја кедәчәјик... Вақиз артыг ушагларын бүтүн узаг-јахын сәјаһәтләринә адәт етмишдик. Неч бир валидејн дә буна е'тираз етмир, «Гурбанханым мүәллимә апарыр, гој кетсин» — дејә, ушагларын севинчлә јола сарырдылар.

Арадан хејли кечмишдә Гурбанханым мүәллимә илә республика мүәллимләринин бир али мәчлисиндә көрүшдүк вә бу көрүш бизим бөјүк достлуғу музун тәмәлини гојду. О күндән башлајараг, 15 илә јахын мүддәтдә, Гурбанханым мүәллимәнин бүтүн мүвәффејјәтләринин шаһиди олмуш, севинчимизи дә, кәдәримизи дә јары бөлмүш, пиллә-пиллә учалан ел гызымын наилијјәтләрини алгышламышам.

Мәктәбдә дәрс дедијим илләрдә арамыздакы мәсәфәнин узаглыгына бахмајараг, һәјата кечирдијимиз бүтүн синифдән-харич тәдбирләрдә бир-биримизин гонағы олурдуг. Дәрс дедијим 182 нөмрәли мәктәбин коллективи дә мейрибан, һамынын гәлбинә асанлыгла јол тапан бу шириндил гадынла үн-

сијјәт бағламышды. Һәтта ајры-ајры мүәллимләрин ушагла-рынын шадлыг мәчлисләриндә дә Гурбанханым мүәллимә әзиз гонаг кими иштирак едирди.

Заман кечдикчә Нәсими рајонундакы 240 нөмрәли мәктәбин әдәбијјат мүәллими олан Гурбанханым һачыјеванын ка-бинил бир дил-әдәбијјат мүәллими кими шөһрәти артды.

Республика мүәллимләринин мүхтәлиф мәчлисләриндә Гурбанханым мүәллимә өз иш тәчрүбәсиндән данышды, ону тәгдир етдиләр. Бақы Мүәллимләри Тәкмилләшдирмә Инсти-тутунда Гурбанханым мүәллимәнин иш тәчрүбәсини ишыглан-дыран стенд тәшкил олунду. Мүәллимләрин хаһиши илә Гур-банханым һачыјева ихтисасартырма курсунун иштиракчыла-ры гаршысында өз иш үсулу һаггында чыхышлар етмәјә баш-лады.

Мән дә Гурбанханым мүәллимәнин дәрсләриндә һәвәслә иштирак едирәм. Онун түкәнмәз һәвәсинә, ахтарычылыг меј-лине һејран галырам. Неч бир дәрси бир-бирини тәкрат ет-мир, 45 дәгигәнин нә вахт баша чатдығыны һисс етмирсән. Бир дә көрүрсән ки, чәлд аддымларла зәнкин әдәбијјат кабинети-нә дахил олур, әлиндәки говлуғуну ачыр, парталарын арасы илә кәзәрәк, һәр шакирдә рәнкли шәкилләр јапышдырылмыш вә хүсуси тапшырыг јазылмыш карточкалар пајлајыр. Онун иш үсулуна адәт етмиш шакирдләр неч бир артыг сорғу-суад вермәдән ишләмәјә башлајырлар.

Дәрсин сонунә хејли галмыш шакирдләр тапшырығы јеринә јетирирләр.

Һәрәнин өз үслубу, өз дәст-хәтти, өз нәфәси. Анчаг һамы-сында Гурбанханым мүәллимәнин һәјәчаны, һәјәт ешги, вурғунлуғу.

Шакирдләри дәрс данышырлар. Елә бил Гурбанханым мүәллимә өзү әсәри тәһлил едир, сурәтләрә мүнәсибәтини билдирир, бүтөвлүкдә әсәрә гијмәт верир.

Ушаглар Низаминин, Фүзулинин, С. Вурғунун, С. Рүстә-мин ше'рләрини әзбәр сөјләјирләр. Көзүнү јум, санки Гурбан-ханым мүәллимәнин өзүнү динләјирсән. Бизим гәдим вә зән-кин әдәбијјатымызын аловлу тәблиғатчысы, маһир өјрәдичи-си Гурбанханым һачыјева белә мүәллимдир.

Рәһбәри олдуғу X синфин шакирдләри илә сөһбәт еди-рәм. Онлар өз мүәллимләриндән үрәк долусу, ифтихар һисси илә данышырлар. Бу кәичләрин көзүндәки атәш, сәсләриндә-ки һәјәчан да ејнән мүәллимләрининки кимидир.

Јени театр тамашасына — «Мәһәббәт әфсанәси»нә бахыб-

лар, 26 Бақы комиссарының хатирә комплексинә әклил гојуб. лар, «Аташкан» а кедибләр; Гурбанханым мұәллимәнин фәалијјәт көстәрдији мәктәбдә, Ленинни һәјәт вә фәалијјәтини, нәзәри ирсини өјрәнән дәрнәјин үзвүдүрләр. Рәһбәри Гурбанханым мұәллимәдир. Улјановскдакы I нөмрәли мәктәбчи шакирдләриндән мәктүб алыблар. Бөјүк Ленинни вәтәни сәјаһәтә кедәчәкләр. Гурбанханым мұәллимә апарачаг.

Јадыма Улјановск дүшдү. 1972-чи илин гышы иди. Рәһбәрин вәтәниндә орта мәктәбдә В. И. Ленинни һәјәт вә фәалијјәтини, нәзәри ирсини өјрәнмәјә һәср едилмиш Үмумиттифат елми-практик конфрансы кечирилмиши. Бу шәрәфли јығынчагда республикамызы ики нәфәр тәмсил едирди: мән вә Гурбанханым мұәллимә. Конфрансын чап олуиуиш тезисләри арасында Гурбанханымни иш тәчрүбәси дә өз әксини тапышды. Ичласларын бириндә о, шакирдләрини В. И. Ленинни нүмунәсиндә нечә тәрбијә етмәсиндән ифтихарла данышды. Орада да өзүнә чохла дост тапды. Һәмни вахтдан Улјановскдакы I нөмрәли мәктәблә Бақыдакы Нәсимни рајонунун 240 нөмрәли мәктәби арасында мәктүбләшма башлапыб.

Бакылы ушаглар даһи рәһбәр һаггында, онун вәтәни һаггында нә гәдәр мараглы мәлүмәт әлдә едилбләр... Достларын көндәрдикләри материаллар да мәктәбин Ленин музејини јарашығыдыр.

Гурбанханым мұәллимәнин ишләриндән данышдыгча гуртармаз. Мәктәбдәки драм вә әдәбијјат дәрнәкләринин рәһбәридир; фәал тәблиғатчыдыр; партија сијаси системи үзрә мәшгәләләрә рәһбәрлик едир; Бақы Халг Маариф Шә'бәсини штатданкәнар методистидир; јахшы иши дәфәләрлә фәхри фәрманларла тәгдир едилмишидир.

Бу ишкүзар мұәллим һәм дә Азәрбајчан Елми-Тәдгигат Педагожи Елмләр Институтунун диссертантыдыр. «Әдәбијјат дәрсләриндә шакирдләрин проблемли ситуасија јолу илә фәаллашдырылмасы мәсәләләри» адлы чох актуал бир мөвзуда тәдгигат апарыр.

Гурбанханым мұәллимәни таныјанлар, онун характери нә бәләд оланлар инанырлар ки, о, сөймәјән һәвәслә бу иши дә мұвәфәғијјәтлә баша чатдырачаг.

Республикамызын адлы-санлы мұәллими, гајгыкеш ана, түкәнмәз һәвәсли тәдгигатчы Гурбанханым мұәллимәјә даһа бөјүк мұвәфәғијјәтләр арзулајырыг.

Рәһиғә МУСТАФАЈЕВА.

Консултасија

ӘДӘБИЈАТДАН ПРОГРАМ МАТЕРИАЛЛАРЫНЫН ПЛАНЛАШДЫРЫЛМАСЫ

IV РҮБ

7 һәфтә 3 күн

(һәфтәдә 2 саат, чәми 15 саат)

1. С. Вурғун. «Гызыл шаһинләр». 2 саат.
 - а) «Гызыл шаһинләр» шәриһин охунмасы вә мәтн үзәриндә иш. 1 саат.
 - б) «Гызыл шаһинләр» шәриһини йыгчам тәһлили; шәрәдә совет тәјјарәчиләрини икидлийи вә шүчаәти. Әсәрдә вәтәнпәһәрлик мөтивләри. 1 саат.
2. В. Катајев. «Алла оғлу» (парчалар). 3 саат.
 - а) Әсәрдән I һиссәни охунмасы вә мәзмунунун өјрәдилмәси. 1 саат.
 - б) Әсәрдән II һиссәни охунмасы вә мәзмунунун өјрәдилмәси. 1 саат.
 - в) Охунмуш парчаларын йыгчам тәһлили; Ванја Солнтсев вә каштан Јенакијев. Ванја Бөјүк Вәтән муһарибәһәндә иштирак едән кичик јашлы гәһраманларын үмумийләндирилмиш сурәти кими. Диалог һаггында ил; мәлүмәт. 1 саат.
3. Рабитәли һиттип икишәфә. 2 саат.
 - а) «Гәһраманлар үнудулмури» мөвзусунда ишча јазмаг. 1 саат.
 - б) Јазы иһини тәһлили. 1 саат.
4. Ә. Мәммәдханлы. «Буз һәкәл». 2 саат.
 - а) һекајәнин охунмасы вә мәзмунунун өјрәдилмәси. 1 саат.
 - б) һекајәнин вал јазысынын динләнилмәси. Әсәрди йыгчам тәһлили; һекајәдә ана мәнәбәтинин реал тәсвири, әсәрдә бәдни тәсвир васитәләри. 1 саат.
5. Р. Рза. «Доғма, әзиз партија». 2 саат.
 - а) Шәриһ охунмасы. Мәтн үзәриндә иш. 1 саат.
 - б) Шәриһ йыгчам тәһлили; әсәрдә Коммунист Партијасына муһалғ мәнәбәтинин тәсвири, Коммунист Партијасы бүтүн гәләбәләримизин иһламчысы вә тәшкилатчысыдыр. 1 саат.
6. М. Күсеји. «Одлу гылыч». 2 саат.
 - а) һекајәнин охунмасы вә мәзмунунун өјрәдилмәси. 1 саат.
 - б) һекајәнин вал јазысынын динләнилмәси вә йыгчам тәһлили.

эсэрдэ јаделли ишгалчыларга гаршы мубаризэнин бэдин тэсвири.
Чаваншир сурэти. Оун мэрдлији вэ мубаризлији. 1 саат.

7. С. С. Ахундов. «Нэ үчүн?». 1 саат.

Некажэнин мэтинин охунмасы вэ мэзmunунун ојрэдилмэси.
Эсэрин јыгчам тэллили: некажэде 1905-чи ил «Ганлы базар» һади-
сэлэринин тэсвири.

8. Ч. Чаббарлы. «Диларэ». 2 саат.

а) Некажэнин I һиссэсинин охунмасы вэ мэзmunунун ојрэдил-
мэси. 1 саат.

б) Некажэнин II һиссэсинин охунмасы вэ мэзmunунун ојрэдилмэ-
си. Эсэрин јыгчам тэллили: некажэде ингилабдан өввэл зәһмәткеш-
лэрин агыр һәјатынын тэсвири.

Некажэ һаггында илк анлајыш. 1 саат.

9. Сиифдәнхарич оху һаггында сөһбәт. 1 саат.

V сииф

(һәфтәде 2 саат; чәми 15 саат)

1. С. Рәһимовун «Медалјон» некажэси. 2 саат.

а) Некажэнин I һиссэсинин охунмасы вэ мэзmunунун ојрэдил-
мэси. 1 саат.

б) Эсэрин јыгчам тэллили: некажэде халглар достлуғунун бә-
дин тэсвири. 1 саат.

2. Ә. Чәмил. «Елләр бајрамы». 2 саат.

а) Ше'рин охунмасы вэ мәтн үзэриндә иш. 1 саат.

б) Ше'рин эзбәр сорушулмасы вэ јыгчам тәллили: эсэрдә
ССРИ-нин тәркибинә дахил олан 15 республиканын мөһкәм бирли-
јинин тэсвири. 1 саат.

3. М. Мүшфиг. «Бәхтијар». 2 саат.

а) Ше'рин охунмасы вэ мәтн үзэриндә иш. 1 саат.

б) Ше'рин эзбәр сорушулмасы вэ јыгчам тәллили: эсэрдә
әмәјә вә әмәк адамларына бәјүк мөһәббәтин, совет халгынын јүк-
сәлиши уғрунда мубаризэнин бәдин тәрәннүмү. 1 саат.

4. З. Хәлил. «Кремл улдузлары». 1 саат.

Ше'рин охунмасы вэ мәтн үзэриндә иш. Мэзmunун ојрэдилмә-
си.

5. Х. Һасилова. «Атлас јарпаглар». 1 саат.

Мәтнин охунмасы, вал јазысынын динләнилмәси вэ мэзmunунун
ојрэдилмәси.

6. М. Дилбази. «Әмәкдир мәним адым». 1 саат.

Ше'рин охунмасы, мәтн үзэриндә иш вэ мэзmunунун ојрэдил-
мәси.

7. М. Һүсеји. «Илк сынаг» («Абшерон» романындан бир пар-
ча) 3 саат.

а) Верилмиш парчаларын I һиссэсинин охунмасы вэ мэзmu-
нунун ојрэдилмәси. 1 саат.

б) II һиссэсинин охунмасы вэ мэзmunунун ојрэдилмәси. 1 саат.

в) Эсэрин јыгчам тәллили: Уста Рамазан вә Таһир сурәтлэри.
1 саат.

8. Рабитәли нитгин инкишафы. 2 саат.

а) «Таһир сурәти нә үчүн хошума кәлди?» мөвзусунда ишә

јазмаг. 1 саат.

б) Јазы ишинин тәллили. 1 саат.

9. Б. Ваһабзаде. «Мәктәб јоллары» 1 саат.

Ше'рин охунмасы, вал јазысынын динләнилмәси вә мәтн үзә-
риндә иш. Мэзmunун мәнимсәдилмәси.

10. С. Вәлијев. «Хош сәфәр». 1 саат.

Некажэнин охунмасы вэ мэзmunунун ојрэдилмәси. Јыгчам тәл-
лили: эсэрдә халглар достлуғунун тэсвири.

11. Сиифдәнхарич оху һаггында сөһбәт. 1 саат.

VI сииф

(һәфтәде 2 саат; чәми 15 саат)

1. Б. Полевој. «Әсил инсан һаггында повест» 2 саат.

а) Эсэрин бүтөвлүкдә мэзmunу үзэриндә иш. 1 саат.

б) Эсэрин јыгчам тәллили: совет адамларынын вәтәнпәрвәрли-
ји, гуманизми, мөһкәм ирадәси, гајыкешлији вә с. Мересјев су-
рәти. 1 саат.

2. И. Гасымов вә Һ. Сејидбәјли. «Узаг саһилләрдә». 3 саат.

а) Повестдән бир парчанын охунмасы вэ мэзmunунун ојрэдил-
мәси. 1 саат.

б) Повестдән бир парчанын охунмасы вэ мэзmunунун ојрә-
дилмәси. 1 саат.

в) Эсэрин јыгчам тәллили: повестдә мұхтәлиф милләтлэрин
нумајәндәлэриндән ибарәт партизан бирләшмәлэринин дүшмәнә
гаршы мубаризэсинин тэсвири. Мейди Һүсејизаде сурәти. 1 саат.

Сиифдәнхарич иш: «Узаг саһилләрдә» бәдин филминә бахыш.

3. Рабитәли нитгин инкишафы. 2 саат.

а) «Вәтән уғрунда чанындан кечәнләр унудулмурлар» мөвзу-
сунда ишә јазмаг. 1 саат.

б) Јазы ишинин тәллили. 1 саат.

4. Н. Хәзри. «Күнөшлә биркә». 2 саат.

а) Ше'рин охунмасы вэ мәтн үзэриндә иш. 1 саат.

б) Ше'рин мэзmunунун ојрэдилмәси. Јыгчам тәллили: ше'рдә
социалист шәһәри Сумгајытын чошгун әмәк һәјатынын, зәһмәт
адамларынын тэсвири.

Эсэрин бәдин хүсусијәтлэри. 1 саат.

5. И. Әфәндијев. «Дағлар архасында үч дост». 3 саат.

а) Эсэрин I һиссэсинин охунмасы вэ мэзmunунун ојрэдилмә-
си. 1 саат.

б) Эсэрин II һиссэсинин охунмасы вэ мэзmunунун ојрэдилмәси.
1 саат.

в) Эсэрин јыгчам тәллили: повестдә халглар достлуғунун тә-
рәннүмү. Шаһлар, Сәлимә, Һајк, Микола сурәтлэри. 1 саат.

6. М. Һүсеји. «Һопһоп». 2 саат.

а) Эсэрин I һиссэсинин охунмасы вэ мэзmunунун ојрэдилмәси.
1 саат.

б) Эсэрин II һиссэсинин охунмасы вэ мэзmunунун ојрэдилмә-
си. Некажэнин јыгчам тәллили. 1 саат.

7. Сиифдәнхарич оху һаггында сөһбәтләр. 1 саат.

VII синаф.

(һәфтәдә 2 саат; чәми 15 саат)

1. Ә. Әбүлхәсән. «Тамаша гарынын нәвәләри». 3 саат.
а) Әсәрин I һиссәсинин охунмасы вә мазмунунун өйрәдилмәси. 1 саат.
в) Әсәрин тәһлили: повестин мөвзусу вә идејасы. Әсәрдә совет кәичләринин әхлаги сифәтләринин өкси. 1 саат.
Әлавә оху үчүн: Ә. Вәлијев. «Күлшән».
2. Б. Ваһабзадә. «Учун, нәғмәләрим». 3 саат.
а) Ше'рин охунмасы вә мәтн үзәриндә иш. 1 саат.
б) Ше'рин вал јазысынын динләнилмәси вә мазмунунун өйрәдилмәси. 1 саат.
в) Әсәрин тәһлили: поемада көркәмли татар шаири Муса Чәлилин фашист зинданларында көстәрдији гәһрәманлығын тәрәннүмү. 1 саат.
Әлавә оху үчүн: Муса Чәлилин анадан олмасынын 50 иллик јубилејиндә С. Вурғунун чыкышы. С. Вурғун, Әсәрләри, VI чилд.
3. Рабитәли нитгин инкишафы; 2 саат.
«Бөјүк Вәтән мұһарибәси гәһрәманларына һәср едилмиш әсәрләр мәнә нә өйрәдир?» мөвзусунда инша јазмаг.
4. Н. Хәзри. «Күнәшин бачысы». 3 саат.
а) Поемадан парчалар охунмасы вә мәтн үзәриндә иш. 1 саат.
б) Поеманын вал јазысынын динләнилмәси вә мазмунунун өйрәдилмәси. 1 саат.
в) Әсәрин тәһлили: поемада әмәк адамларынын тәрәннүмү. Севил Газыјева сурәти. 1 саат.
Әлавә оху үчүн: Н. Хәзри. «Ики Хәзәр».
5. Рабитәли нитгин инкишафы. 2 саат.
а) «Севилин һүнәри өлмәздир!» мөвзусунда инша јазмаг. 1 саат.
б) Јазы ишинин тәһлили. 1 саат.
6. Әдәбијат нәзәријәси үзрә билијин тәкрары вә системә салынамасы. 1 саат.
Эпик, лирик, вә драматик әсәрләр. Онларын хүсусијәтләри.
7. Синафдәһарич оху һаггында сөһбәтләр. 1 саат.

VIII синаф

(һәфтәдә 3 саат; чәми 23 саат)

1. М. П. Вагифин јарадычылығы. 5 саат.
а) М. П. Вагифин «Пәри» гошмасынын охунмасы вә мәтн үзәриндә иш. 1 саат.
б) «Пәри» гошмасынын вал јазысынын динләнилмәси вә тәһлили.
Һечә вәзни, гошма вә реализм һаггында мә'луматын дәрриләшдирилмәси. 1 саат.
- в) М. П. Вагифин «Көрмәдим» мүхәммәсинин I һиссәсинин охунмасы вә мәтн үзәриндә иш. 1 саат.
- г) «Көрмәдим» мүхәммәсинин II һиссәсинин охунмасы вә мәтн үзәриндә иш.
Мүхәммәс вә онун хүсусијәтләри һаггында мә'лумат. 1 саат.

д) «Көрмәдим» мүхәммәсинин вал јазысынын динләнилмәси вә тәһлили. 1 саат.

Әлавә оху үчүн: Ј. В. Чәмәнзәминли. «Ган ичиндә».

2. А. С. Пушкинә гәдәрки рус әдәбијаты һаггында гыса мә'лумат. 3 саат.

а) XVIII әсрин I јарысына гәдәрки рус әдәбијаты һаггында үмуми мә'лумат. 1 саат.

б) XVIII әсрин II јарысындан А. С. Пушкинә гәдәр рус әдәбијаты һаггында үмуми мә'лумат. 1 саат.

в) В. И. Ленин рус азадлыг һәрәкатынын мәрһөләләри һаггында. В. И. Ленин «Кертсенин хатирәси» мөгаләси. 1 саат.

3. А. С. Пушкинин һәјат вә јарадычылығы. 5 саат.

а) А. С. Пушкинин һәјаты вә јарадычылығы һаггында мә'лумат. «Пушкин вә декабристләр» вә «Пушкинин сон илләри» диафилмләринин нүмајиш етдирилмәси. 1 саат.

Синафдәһарич иш: «Пушкин Литсејдә» филминә бахыш.

б) А. С. Пушкинин «Јевкени Онекин» әсәри. Романдан ајры ајры парчаларын охунмасы, мәтн үзәриндә иш вә мазмунун өйрәдилмәси. 1 саат.

в) «Јевкени Онекин» әсәриндән ајры-ајры парчаларын охунмасы, мәтн үзәриндә иш вә мазмунун өйрәдилмәси.

Мәнзум роман һаггында мә'лумат. Пушкин бәндләри 1 саат.

Синафдәһарич иш: «Јевкени Онекин» диафилминә бахыш.

г) «Јевкени Онекин» мәнзум романынын тәһлили; әсәрдә задекан чәмијәтинин тәңгиди.

д) «Јевкени Онекин» әсәриндәки Онекин, Татјана вә дикәр сурәтләрин тәһлили.

Әсәрин бәдин хүсусијәтләри. 1 саат.

Әлавә оху үчүн: Н. Гәсәнзадә. «Зүмрүд гушу».

4. Ә. Фирдәвсинин һәјат вә јарадычылығы. 5 саат.

а) Ә. Фирдәвсинин дәврү, һәјаты вә јарадычылығы һаггында мә'лумат. 1 саат.

б) «Рүстәм вә Сөһраб» дастанындан парчалар охунмасы вә мазмунунун өйрәдилмәси. 1 саат.

в) «Рүстәм вә Сөһраб» дастанындан парчалар охунмасы вә мазмунунун өйрәдилмәси. 1 саат.

г) «Рүстәм вә Сөһраб» дастанынын тәһлили. Әсәрдә Иранын гәдим дәвр тарихинин бәдин тәрәннүмү. 1 саат.

д) «Рүстәм вә Сөһраб» дастанында Иран вә Туран мұһарибәләринин тәсвири.

«Рүстәм вә Сөһраб» сурәтләринин тәһлили.

«Шаһнамә» әсәринин Фирдәвсидән сонра кәләп Јахын Шәргшаирләринә тәсрири. 1 саат.

Әлавә оху үчүн: Һ. Чавид. «Сәјавуш».

5. Ж. Б. Молјерин һәјаты вә јарадычылығы. 3 саат.

а) Ж. Б. Молјерин һәјат вә јарадычылығы һаггында мә'лумат. 1 саат.

б) Ж. Б. Молјерин «Хәсис» комедијасындан парчалар охунмасы вә мазмунун өйрәдилмәси. 1 саат.

в) «Хәсис» комедијасынын тәһлили; Гарпагон сурәти. Әсәрин идејасы.

Комедија һаггында мә'луматын дәринләшдирилмәси. 1 саат.
6. Совет әдәбијаты үзрә сөһбәтләр. 1 саат.
ССРИ халглары әдәбијатындан нүмунәләр: Ч. Ајтматов «Илик мүнәлим», «Чәмилә», Н. Думбадзе. «Мән, нәнәм, Илико вә Илла-рион».
7. Әдәбијат нәзәријәсиндән верилән билијин системә салын-масы вә тәкрары. 1 саат.

IX синиф

(һәфтәдә 4 саат; чәми 33 саат)

1. М. Ә. Сабирин јарадычылығы. 5 саат.
 - а) М. Ә. Сабирин «Сәбр ејлә» ше'ринин I һиссәсинин охунмасы вә мәтн үзәриндә иш. 1 саат.
 - б) «Сәбр ејлә» ше'ринин II һиссәсинин охунмасы, мәтн үзәрчдә иш вә мәзмунун өјрәдилмәси. 1 саат.
 - в) «Сәбр ејлә» ше'ринин төһлили.
Ичтимаи сатира вә сатирик ше'р формалары һаггында мә'лумат. Сәнәтдә хәлгилик, ән'әнә вә новаторлуг һаггында аңлајыш. 1 саат.
 - г) «Нә јазым?» ше'ринин охунмасы вә мәтн үзәриндә иш. 1 саат.
 - д) «Нә јазым?» ше'ринин төһлили. 1 саат.
Әлавә оху үчүн. Мир Чәлал. «Јолумуз һајанадыр?»
2. Нигт иңкишафы. 2 саат.
«Сабир әсәрләриндә фәһлә вә кәндли һәјатынын тәсвири», «Сабир иңгилаби сатиранын банисидир», «Совет адамлары јени һәјат — коммунизм гурурлар» мөвзуларындан бири үзрә иңша јазмаг.
3. Н. Нәримановун һәјат вә јарадычылығы. 7 саат.
 - а) Н. Нәримановун һәјаты вә сијаси-ичтимаи фәалијәти һаггында мә'лумат. 1 саат.
Синифдәнхарич иш: «Улдузлар сөнмүр» бәдин филминә бахыш.
 - б) Н. Нәримановун јарадычылығы һаггында үмуми мә'лумат. 1 саат.
 - в) Н. Нәримановун «Надир шаһ» әсәринин охунмасы вә мәтн үзәриндә иш. 1 саат.
 - г) «Надир шаһ» әсәринин охунмасы вә мәтн үзәриндә иш. 1 саат.
 - д) «Надир шаһ» фәчиәсинин төһлили; «Надир шаһ» әсәриндән бир парчанын вал јазысынын динләнилмәси. Надир шаһ сурәти. Әсәрдә сарај зиддијәтләринин тәсвири. 1 саат.
 - е) «Надир шаһ» әсәринин гурулушу, сүжети вә дили.
Әдәбијатда тарихи мөвзу вә тарихи драм һаггында мә'лумат. 1 саат.
 - ә) Азәрбајчан әдәбијаты вә ичтимаи фикринин иңкишафынд.
- Н. Нәримановун ролу. 1 саат.
Әлавә оху үчүн. М. Ибраһимов. «Пәрванә».
4. Ә. Һагвердијевин һәјат вә јарадычылығы. 8 саат.
 - а) Ә. Һагвердијевин һәјат вә јарадычылығы һаггында үмуми

мә'лумат. 1 саат.

- б) «Дагылан тифаг» фәчиәсиндән парчалар охунмасы вә мәзмунун өјрәдилмәси. 1 саат.
- в) «Дагылан тифаг» фәчиәсиндән парчалар охунмасы вә мәзмунун өјрәдилмәси. 1 саат.
- г) «Дагылан тифаг» фәчиәсиндән бир парчанын вал јазысынын динләнилмәси вә әсәрин төһлили. Нәчәф бәј сурәти. 1 саат.
- д) «Дагылан тифаг» мүлкәдарлығын мадди вә мә'нәви ифласыны костәрән ичтимаи бир фәчиә кими.
Драм әсәринин гурулушу һаггында мә'луматын дәринләшдирилмәси, бәдин мүгәддимә, дүјүн, зирвә, дүјүнүн ачылмасы, нәтичә. 1 саат.
Әлавә оху үчүн. Ә. Һагвердијев «Бәхтсиз чаван».
- е) «Одабашынын һекајәти» әсәриндән парчалар охунмасы вә мәзмунун өјрәдилмәси. 1 саат.
- ә) «Одабашынын һекајәти» әсәриндән парчалар охунмасы вә мәзмунун өјрәдилмәси. 1 саат.
- ж) «Одабашынын һекајәти» әсәриндән бир парчанын вал јазысынын динләнилмәси вә әсәрин төһлили. 1 саат.
5. Ф. Көчәрлинин һәјат вә јарадычылығы. 3 саат.
 - а) Ф. Көчәрлинин һәјат вә јарадычылығы һаггында үмуми мә'лумат. 1 саат.
 - б) Ф. Көчәрли. «Азәрбајчан әдәбијаты» мөгаләси. 1 саат.
 - в) Ф. Көчәрли. «Азәрбајчан комедијалары», «Мирзә Фәтәли Ахундов» мөгаләләри.
Иңчәсәнәт вә әдәбијатда көзәллик проблемләринин материалист вә идеалист аңлајышы һаггында мә'лумат. 1 саат.
6. В. Шекспирин һәјат вә јарадычылығы. 5 саат.
 - а) В. Шекспирин һәјат вә јарадычылығы һаггында мә'лумат. 1 саат.
 - б) В. Шекспирин «Һамлет» әсәриндән парчалар охунмасы вә мәзмунун өјрәдилмәси. 1 саат.
 - в) «Һамлет» әсәриндән парчалар охунмасы вә мәзмунун өјрәдилмәси. 1 саат.
 - г) «Һамлет» әсәринин төһлили; Һамлет сурәти. Һамлет дөврүнүн габагчыл адамы кими. Һамлетин дүнјакөрүшүндәки зиддијәтләр вә буларын сәбәвләри. 1 саат.
 - д) «Һамлет» фәчиәсинин бәдин хусусијәтләри.
К. Маркс вә Ф. Еңкелс В. Шекспир јарадычылығы һаггында. Шекспир вә Азәрбајчан әдәбијаты.
Фәчиә һаггында мә'луматын дәринләшдирилмәси. Фәчиәнин башлыча хусусијәтләри. 1 саат.
7. Совет әдәбијаты үзрә сөһбәтләр. 2 саат.
ССРИ халглары әдәбијатындан нүмунәләр:
 - а) «Дост елләр, дост нәғмәләр» (Гардаш халглар поезијасындан нүмунәләр). Р. Рождественски «Ренви'ем», Межеләтис. «Инсан», Р. Мзәтов. «Мөним Дагыстаным», «Дурналар» вә с. 1 саат.
 - б) Ч. Ајтматов. «Көшәк көзү», Зүлфијә. «Ше'рләр», М. Турсуназдә «Асијанын сәси», Ш. Рәшидов. «Туфандан күчлү», «Гәлибләр» вә с. 1 саат.
7. «Азәрбајчан дили вә әдәбијат тәдриси», № 4.

8. Эдәбијат нәзәријәсиндән верилән билијин системә салың-масы вә тәкрары. 1 саат.

X сиииф
(һәфтәдә 3 саат; чәми 24 саат)

1. Р. Рзанын һәјат вә јарадычылығы. 6 саат.
 - а) Р. Рзанын һәјат вә јарадычылығы һаггында үмуми мә'лумат. 1 саат.
 - б) Р. Рзанын јарадычылығы (посмалары вә пјесләри). 1 саат.
 - в) Р. Рзанын «Ленин» поемасындан парчалар охунмасы вә мәзмунунун өјрәдилмәси. 1 саат.
 - г) Р. Рзанын «Ленин» поемасындан парчалар охунмасы вә мәзмунунун өјрәдилмәси. 1 саат.

Сииифдәнхарич иш: «Аппассионата» филминә бахыш.

 - д) «Ленин» поемасынын тәһлили; әсәрдә Ленин образы. Ленин фикринин вә ишинин өлмәзлији. Халгын партија илә, рәһбәрлә бирлији идејасы. 1 саат.
 - е) «Ленин» поемасындан бир парчанын вал јазысынын динләнилмәси вә әсәрин тәһлили; поеманын гурулушу. Әсәрдә лирик-эпик үнсүрләр. Поеманын дили вә бәдни хүсусијјәтләри.

Эдәбијатда ән'әнә вә новаторлуг. Сәрбәст ше'р. 1 саат.

Әләвә оху үчүн: В. В. Мајаковски. «Владимир Илич Ленин».
2. Нитг инкишафы. 2 саат.

«Р. Рзанын «Ленин» поемасында Ленин образы», «Ленин халг сәәдәти угрунда мүбаризәнин јарадычысы вә рәһбәридир» (Р. Рзанын «Ленин» поемасы үзрә), «Партија илә Ленин — Ики гардаш-дыр екиз» (В. В. Мајаковски) мөвзуларындан бири үзрә инша јазмаг.
3. М. Ибраһимовун һәјат вә јарадычылығы. 6 саат.
 - а) М. Ибраһимовун һәјат вә јарадычылығы һаггында үмуми мә'лумат. 1 саат.
 - б) Әдибин пјесләри вә романлары. 1 саат.
 - в) «Бөјүк дајаг» әсәриндән парчалар охунмасы вә мәзмунунун өјрәдилмәси. 1 саат.
 - г) «Бөјүк дајаг» әсәриндән парчалар охунмасы вә мәзмунунун өјрәдилмәси. 1 саат.
 - д) «Бөјүк дајаг» романынын тәһлили; Рүстәм киши, Сәкинә, Гараш, Маја, Ширзад, Пәршан вә башга сурәтләр. 1 саат.
 - е) «Бөјүк дајаг» романынын бәдни хүсусијјәтләри. Әсәрдәки лиризм, тәбиәт тәсвирләри, дил. 1 саат.

Әләвә оху үчүн. М. Ибраһимов. «Кәләчәк күн».

Сииифдәнхарич иш: «Бөјүк дајаг» бәдни филминә бахыш.
4. М. Горкинин һәјат вә јарадычылығы. 6 саат.
 - а) М. Горкинин һәјаты вә јарадычылығы һаггында мә'лумат. «М. Горки һаггында кино сәһәдләри» тәдрис филминин нүмајиш етдирилмәси. 1 саат.
 - б) М. Горкинин роман вә повестләри. Драм әсәрләри. «В. И. Ленин вә А. М. Горки» диафилминин нүмајиш етдирилмәси. 1 саат.
 - в) М. Горкинин «Ана» әсәриндән парчалар охунмасы вә мәзмунунун өјрәдилмәси. 1 саат.

98

г) М. Горкинин «Ана» әсәриндән парчалар охунмасы вә мәзмунунун өјрәдилмәси.

«Москвада А. М. Горки музеји» диапозитивинин нүмајиш етдирилмәси. 1 саат.

д) «Ана» романынын тәһлили. Әсәрдә I рус ингилабы дөврүндә баш вермиш әсас ичтимаи-сијаси һадисәләрин тәсвири. Романда фәһлә һәрәкәтинин тәсвири. Павел Власов сурәти. 1 саат.

е) «Ана» романындакы Пеләкеја Ниловна сурәти. Романын бәдни хүсусијјәтләри.

В. И. Ленин «Ана» романы һаггында. «Ана» социалист реализминин классик әсәридир. Романын совет әдәбијатынын инкишафына тә'сири. М. Горки вә Азәрбајчан. 1 саат.

Сииифдәнхарич иш: «Ана» филминдән «Огул» фрагментинә бахыш.

5. ССРИ халглары әдәбијаты. 2 саат.

а) Совет әдәбијаты чохмилләтли әдәбијатдыр. 1 саат.

б) Совет әдәбијатынын ән көркәмли нүмајәндәләри вә онларын әсәрләри. 1 саат.

6. Мүәсир харичи әдәбијат. 2 саат.

а) Мүәсир харичи әдәбијат һаггында мә'лумат. Харичи өлкәләрин әдәбијатында тәңгиди реализмин инкишафы. 1 саат.

б) Социалист өлкәләри әдәбијатынын наилијјәтләри. Мүәсир буржуа әдәбијатында мүртәчә чәрәјанлар. Габагчылы јазычыларын реализмә зидд чәрәјанлара гаршы мүбаризәси. 1 саат.

Рәфиғә МУСТАФАЈЕВА,

педагожи елмләр намизәди, Азәрб. ЕТНЕН-нин баш елми ишчиси.

Ибраһим ЗҮЛФҮГАРОВ,

Бакы Мүәллимләри Тәкмилләшдирмә Институтунун методисти, республиканын әмәкдар мүәллими.

РУС МӘКТӘБЛӘРИНДӘ АЗӘРБАЈЧАН ДИЛИНДӘН ПРОГРАМ МАТЕРИАЛЛАРЫНЫН ПЛАНЛАШДЫРЫЛМАСЫ*

IV СИННО

IV рүб — 1 саат

- 1) Нитг мәшги: («Баһар» һаггында): «Турп» (§ 25) мәтни вә 242—245-чи чалышмалар үзәриндә иш — 1 саат. 2) Фе'лин формалары вә заманларына анд 246—248-чи чалышмалар үзәриндә иш, — «Нә әкәрсән, ону бичәтәди» мәтни — 1 саат. 3) «Дурна». (§20) ше'ри «Бәр»: 252, 253, 256-чы чалышмалар үзәриндә иш — 1 саат. 4) Суал-јаваб (257-чи чалышма). 258, 259-чу чалышмалар үзәриндә иш: С. Вурғун һаггында мүәллимин мә'лумат. «Чаран» ше'ри — 1 саат. 5) Нитг мәшги: Ленин һаггында сәһбәт (3 сәһит, кино вә башга тех-

* Әввәли мә'луматини 1977-чи ил 1 вә 2-чи нөмрәләриндә.

7*

99

ниги васителәрдән истифадә етмәклә). «Ленинин портрети» мәтни вә «Әзиз бабамыз» (§29) ше'ри (әзбәр)—1 саат. 6) Нитг мәшги (Ленин һаггында), «Бәхшиш» мәтни, диалогу ролларла охутмаг—1 саат. 7) Җазы иши: суаллара чаваб—1 саат. 8) Нитг мәшги (1 Мај бајрамы һаггында), «Баһар» (§27) мәтни: 262—264-чү чалышмалар үзәриндә иш—1 саат. 9) «Бир дөстә бөнөвшә» мәтни вә «Гарангуш» ше'ри (әзбәр); 265—266-чы чалышмалар үзәриндә иш—1 саат. 10) Нитг мәшги (9 Мај—Гөләбә бајрамы һаггында) «Җагышдан сонра» (§28) мәтни — 1 саат. 11) 269—276-чы чалышмалар (китабдакы шакилләр үзрә сөһбәт) үзәриндә иш, «Гәрәңфил», «Гызыл күл» ше'рләри (әзбәр)—1 саат. 12) Јохлама имла: «Огтај вә Саша» («Имла вә ифадә җазы мәтнләри» мәчмуәси, сәһ. 16)—1 саат. 13) «Елдар вә гуш» (§30) мәтни; 282—283-чү чалышмалар үзәриндә иш—1 саат. 14) 284—288-чи чалышмалар үзәриндә иш, «Азәрбајчан» ше'ри (әзбәр)—1 саат. 15) «Бизим Вәтәнимиз» (§31) мәтни, 291—294-чү чалышмалар үзәриндә иш—1 саат. 16) Ил әрзиндә кечилмишләрини тәкрары вә јекунлашдырылмасы—1 саат.

V СИНИФ

IV рүб—16 саат

1) «Сиз баһар тә'тилини нечә кечирдиниз?» суалы әтрафында сөһбәт, «Саат» (§46) мәтни; 261—265-чи чалышмалар үзәриндә иш—1 саат. 2) «Достлуг» (§47) ше'ри, исимләрин һалланмасы вә 266—268-чи чалышмалар үзәриндә иш—1 саат. 3) «Космонавтика күнү» (§33) мәтни, 192, 193, 197, 198-чи чалышмалар үзәриндә иш—1 саат. 4) «Ченнинин һекајәси» (§49) мәтни, 274—277-чи чалышмалар үзәриндә иш—1 саат. 5) Ленин һаггында сөһбәт (Ленин һаггында кинофилм вә диафилмләрдән истифадә етмәклә), «Ән бачарыглы шакирд» (§50) мәтни; суалларына чаваб—1 саат. 6) «Ушаг вә Ленин» (§51) мәтни, 284—287-чи чалышмалар үзәриндә иш—1 саат. 7) Җазы иши: суаллара чаваб («Ән бачарыглы шакирд» мәтни үзрә, сәһ. 82—83)—1 саат. 8) Азәрбајчан республикасының тәшәккүл тапдыгы күн һаггында сөһбәт, «Азәрбајчан» (§48) ше'ри (әзбәр); 270, 272, 273-чү чалышмалар үзәриндә иш—1 саат. 9) 1 Мај бајрамы һаггында сөһбәт, «Оғуллар» (§52) мәтни—1 саат. 10) Сифәт һаггында мә'лумат, 289—293-чү чалышмалар үзәриндә иш—1 саат. 11) «Илк мүәллим» (§53) ше'ри (әзбәр), 286, 297, 299, 302-чи чалышмалар үзәриндә иш—1 саат. 12) «Көзәтчи» (§54) мәтни, 305, 309-чу чалышмалар үзәриндә иш—1 саат. 13) Җазы иши (җазы ишини мүхтәлиф тәләбли тапшырыглар үзрә апармаг олар; мәсәлә, 1) верилмиш сөз бирләшмәләрини русчаја тәрчүмә единг, 2) бурахылмыш сөзләри артырмагла чүмләләри тамамлајын, 3) әввәл исимләрә, сонра исә фе'лләрә аид нүмунәләр җазын). 14) «Аҗазын суалы» (§55) мәтни, 312—315-чи тапшырыглар үзәриндә иш—1 саат. 15) «Нефтчи Гурбан» (§56) ше'ри, 317, 320, 321-чи чалышмалар үзәриндә иш—1 саат. 16) Иллик тәкрар—1 саат.

VI СИНИФ

IV рүб—16 саат

1) «Сиз җај тә'тилини нечә кечирдиниз?» суалы әтрафында сөһбәт, «Бизим кәндимиз» (§34) мәтни, 243—245-чи чалышмалар үзәриндә иш—1 саат.

дә иш—1 саат. 2) Нитг мәшги (җај һаггында); «Тимсаһ ову» (§35) мәтни;—1 саат. 3) Космонавтика күнү һаггында сөһбәт (88-чи сәһифәдәки «Совет алиминин гүдрәти» мәтнини охумаг), мурәккәб фе'лләр, 251—256-чы чалышмалар үзәриндә иш—1 саат. 4) Космонавтика күнү һаггында сөһбәт («Марса учачағам мән» ше'ри), тәсдиг вә тәкирәт фе'лләри, 266—271-чи чалышмалар үзәриндә иш—1 саат. 5) В. И. Ленин һаггында сөһбәт (ше'рләр әзбәрләмәк, һекајәләр охумаг, кинофилмләр нүмајиш етдирмәк, дивар гәзети вә албомлар һаҗырлатмаг вә «В. Илчин ушаглыг илләри һаггында» (сәһ. 87) мәтнини охумаг; «Вәтән һәсрәти» (§38) мәтни—1 саат. 6) Нитг мәшги (Ленин һаггында); «Довшан ләпирләри» (§39) мәтни вә 278—282-чи чалышмалар үзәриндә иш—1 саат. 7) Имла: «Ушагларын севинчи» («Имла вә ифадә җазы мәтнләри» мәчмуәси, сәһ. 25)—1 саат. 8) 1 Мај бајрамы һаггында сөһбәт, «Чичәкли мај кәлир гонаг» (§37) ше'ри (әзбәр) вә 262—263-чү чалышмалар үзәриндә иш—1 саат. 9) Гөләбә күнү һаггында сөһбәт; «Кенерал һәзи Асланов» (§36) мәтни вә 257, 259, 261-чи чалышмалар үзәриндә иш—1 саат. 10) «Достларла көрүш» (§40) мәтни, гаршылыг нөв фе'лләри, 285, 288, 289-чу чалышмалар үзәриндә иш—1 саат. 11) «Тәзә шакирд» (§41) мәтни ичләри вә нөв фе'лләри, 292—295-чи чалышмалар үзәриндә иш—1 саат. 12) «Сон күн» (§42) мәтни, 296—298-чи чалышмалар үзәриндә иш—1 саат. 13) Јохлама җазы: суаллара чаваб («Достларла көрүш», §40, сәһ. 79—81)—1 саат. 14) Мәчһул нөв фе'лләри, 299—304-чү чалышмалар үзәриндә иш—1 саат. 15) Иллик тәкрар—1 саат.

VII СИНИФ

IV рүб—16 саат

1) «Сиз баһар тә'тилини нечә кечирдиниз?» суалы әтрафында шакирдләрин сөһбәтини тәшкил етмәк: «Нида» (§61) мәтни вә 1, 2-чи чалышмалар үзәриндә иш—1 саат. 2) Нитг мәшги («Баһар кәлир») «Нахчыван Мухтар Совет Сосиалист республикасы» (§62) мәтни, 1—3-чү тапшырыглар үзәриндә иш—1 саат. 3) «Космонавтар күнү» һаггында шакирдләрин сөһбәтини тәшкил етмәк; «Дағлыг Гарабаг Мухтар Виләјәти» (§63) мәтни, 2—4-чү чалышмалар үзәриндә иш—1 саат. 4) «Хатирә» (§64) мәтни вә она аид тапшырыглар үзәриндә иш—1 саат. 5) Нитг мәшги («Баһар фәсли») «Бизим достлуг» ше'ри—1 саат. 6) «Ленин партијасы» (§41) ше'ри, «Кимназист» (§6, сәһ. 122) мәтни—1 саат. 7) Җазы иши; суаллара чаваб (мүәллим өзү кечилән §-лара аид мәтн сечир)—1 саат. 8) «28 Апрель» (§60) мәтни, 1—3-чү тапшырыглар үзәриндә иш—1 саат. 9) «Сиз 1 Мај бајрамының нечә кечирдиниз?» суалы әтрафында шакирдләрин сөһбәтини тәшкил етмәк, «Икид партизан» (§42) мәтни, 2—4-чү чалышмалар үзәриндә иш—1 саат. 11) «Һәзи Асланов» (§65) мәтни—1 саат. 12) «Бизим достлуг» (§67) ше'ри (әзбәр)—1 саат. 13) Јохлама җазы «Республикамыз» мөвзусуна аид 5—8 суал үзрә ишә (суаллара чаваб) —1 саат. 14) «Кәнд һәкими» (§68) мәтни—1 саат. 15) «Мәкәддә бдән ајрыларкән» (§66) мәтни—1 саат. 16) «Грамматикадан кечиләнләрини тәкрары» (§70)—1 саат.

Шәргилә ШЫХӘЛИЈЕВА,

Азәрбајчан ММТИ-нин кабинет мүдирини.

Сизин китаб рәфиниз

Ә. Фәрәхов. VI сенифдә Азәрбајчан дили дәрсләри.

«Маариф», 1977

Азәрбајчан дили вә әдәбијат дәрсләри илә ишин сәмәрәли тәшкилиндә мұәллимләримизә јахындан әмәли көмәклик көстәрмәк мәгсәдилә «Маариф» нәшријаты бир нечә илдир ки, хусуси методик вәсаитләр чап етдирир. Нәмин фәнләр үзрә тәдрис комплексинә дахил олан белә вәсаитләрдән бири «VI сенифдә Азәрбајчан дили дәрсләри» адланыр. Педагожи емләр доктору, профессор Әли Фәрәховун јаздығы бу китаб чари дәрс или үчүн мұәллимләримизә чатдырылмышдыр.

Вәсаитдә програм материалларынын тәдриси илә әлағәдар гаршыда дуран конкрет вәзифәләр, јени дәрсликдәки нәзәри мәлуматларын характери, Азәрбајчан дилиндән вериләчәк билгә вә бачарыларын мазмуну, VI сениф үчүн Азәрбајчан дили дәрслигинин әсас хусусијәтләри ачылыр, өјрәдилән дил һадисәләринин маһијәти, һәмчинин ајры-ајры мөвзуларә аид дәрсләрин, о чүмәдән рабитәли нитгин инкишафы вә һахлама јазы ишләринин апардығы методикасы гыса шәһидә шәрһ олунур.

Ајры-ајры грамматик маһумлары шакирдләрин даһа тез вә әсан мәнмәсәјә билмәси үчүн дәрсликдәки чалышмаларын ардычыллығы вә мәгсәди ајдынлашдырылыр, онлардан истифадә јоллары, бу чалышмалар үзәриндә ишин сәмәрәли тәшкили һаггында тәклиф вә мәсһәтләр верилир.

Бундан әлавә мұәллимләр үчүн нәзәрдә тутулмуш бу вәсаитдә дәрсликдәки материалларын тәдриси илә әлағәдар кеңиш методик көстәриш верилмиш, шакирдләрин дәркетмә фәалијәтини, мүстәгиллијини, дил һадисәләрини өјрәнмәјә

олан марагыны гүввәтләндирмәјә хусуси диггәт јетирилмиш, бу мәсәләләрин һәллиндә габагчыл мұәллимләрин иш тәчрүбәси вә мұәллифин апардығы тәдгигатлар әсас көтүрүлмүшдүр.

Үмид едирик ки, бу методик вәсаит VI сенифдә Азәрбајчан дили тәлиминин кејфијәтини јүксәлтмәкдә фәни мұәллимләринә, дилин тәдриси илә мәшғул олан елми ишчи вә аспирантларә хејли көмәк едәчәк вә узун мүддәт онларын столүстү китабына чевриләчәкдир.

Д. Мәммәдов. Әдәби әсәрләрин сәнәткарлығы хусусијәтләринин өјрәдилмәси методикасы. «Маариф», 1977

«Маариф» нәшријаты педагожи емләр намизәди, мәрһум досент Дурсун Мәммәдовун «Әдәби әсәрләрин сәнәткарлығы хусусијәтләринин өјрәдилмәси методикасы» адлы китабыны чапдан бурахмагла орта мәктәбин әдәбијат мұәллимләринә, һабелә али мәктәбләрин филологија факултәләринин тәләбәләринә гижмәтли бир тәдгигат әсәри һәвијә етмишдир.

Бу гижмәтли китаб әдәбијат тәдриси методикасынын чох мұһүм вә актуал мәсәләләринин бири олан әдәби әсәрин бәдди сәнәткарлығы хусусијәтләринин өјрәдилмәсинә һәср едилмишдир.

Мүшаһидәләр көстәрир ки, орта мәктәбин әдәбијат мұәллимләри бәдди әсәрләрин тәдриси процесиндә мәнз сәнәткарлығы мәсәләләринин өјрәдилмәси ишиндә чидди чәтинликләрлә гаршылашырлар. Әлмәз гәһәт әсәри јаратмаг јазычыдан нә гәдәр бөјүк зәһмәт вә истедад тәләб едирсә, һәмин әсәри шакирдләрә дәриндән вә һәртәрәfli мәнмәсәтмәк дә мұәллимләрдән бир о гәдәр педагожи усталы вә чидди елми-нәзәри һазырлығы тәләб едир. Әдәби әсәрин идеја-сијаси мазмуну шакирдләрә јақын мәнмәсәтмәк үчүн сә һәмин јазычынын сәнәткарлығы бачарығыны вә бәдди гүдрәтинин сирләрини елми-методик баһымдан дүзкүн тәллил етмәк лазымдыр. Јалныз белә олдугда бәдди әсәрин естетик тәсир күчүнү шакирдләрә ашыламыш оларыг. Китабын мұәллифин нәзәрә алараг ашагыдаки методик мәсәләләри ишыгландырмаға чалышмышдыр:

«Мәктәбдә бәдди әсәрләрин сәнәткарлығыны өјрәнмәјин бәзи үмуми мәсәләләри», «Әсәрин сәнәткарлығы хусусијәтләринин өјрәдилмәсинә верилән башлыча тәләбләр һаггында», «Әдәби әсәрин бәдди хусусијәтләринин мәнмәсәнилмәсиндә

композиция və сүжетин ролу», «Бәдний әсәрләрин сәнәткарлығынын өјрәдилмәсиндә әдәби-тангиди материаллардан истифадә», «Бәдний хүсусијјәтләрин тәһлилиндә нөв вә жанрын нәзәрә алынмасы», «Әдәби әсәрләрин бәдний дил хүсусијјәтләрини өјрәтмәјни системи вә әсас принципләри».

Мүәллиф китабда ирәли сүрдүјү мүддәалары конкрет олараг сүбүта јетирмәк үчүн С. Вурғунун «Вағиф» пјесинин, Р. Рзанын «Ленин» поемасынын вә С. Рәһимовун «Мейман» повестинин бәдний дил хүсусијјәтләрини әтрафлы тәһлил етмишдир.

Һеч шүбһә етмирик ки, Д. Мәммәдовун бу гиймәтли тәдгигат әсәри әдәбијјат мүәллимләримизин столүстү китабларыннан бири олачагдыр.

Садыг Хүсејнов. Сејид Әзим Ширванинин јарадычылыг јолу. «Елм» нәшријјаты, 1977

XIX әср Азәрбајчан әдәбијјаты тарихиндә ән көркәмли јерләрдән бирини тутан, өлмәз Фүзули әдәби мәктәбинин бачарыглы давамчыларындан олан һачы Сејид Әзим Ширвани чох мүрәккәб вә кешмәкешли бир дөврдә јашајыб-јаратдыгыннан онун зәнкин јарадычылыг јолу да зидијјәтли вә тәләтүмлү олмушдур.

Әдәбијјат тарихимиздә лирик, сатирик вә маарифпәрвәр бир шаир кими мәрәфли јер тутан С. Ә. Ширвани һаггында бу вахта гәдәр бир сыра елми-тәдгигат ишләри апарылмыш вә әсәрләр чат олунмушдур. Лакин, чәсарәтлә демәк олар ки, һәмий әсәрләр һеч бири бөјүк шаирин истәр һәјатыны, истәр сә дә јарадычылыг јолуну там вә күлл һалында әкс етдирмәмишдир. Бу бағымдан филоложик елмләр доктору Садыг Хүсејновун «Елм» нәшријјаты тәрфиидән чат олунан «Сејид Әзим Ширванинин јарадычылыг јолу» адлы монографijasы чох гиймәтли вә тәдгигатәлајигдыр.

Мүәллиф бөјүк шаир һаггында азылмыш әсәрләрә гысача олараг өз мүнәсибәтини билдирдикдән сонра китабын биринчи фәслиндә сәнәткарын һәјатыны мәрһәләләрлә шәрһ едир, бу вахта гәдәр гаранлыг алмыш вә ја сәһв изаһ олунмуш бир сыра мәсәләләри елми тәһлилләрлә ишыгландырыр вә ајдыландырыр. Бурада мүәллиф охучуларын диггәтини даһа чох бөјүк шаирин һәјатында мүһүм јер тутан онун педагожи-фәалијјәтинин ишыгландырылмасына чәлб едир.

С. Ә. Ширванинин бәдний јарадычылыгында лирик, сатирик ше'рләри вә мәнзум һекајә, нағыл вә тәмсилләри башлы-

ча јер тутур. Мәһз буна көрә дә мүәллиф китабын сонрагы фәсилләрини мүвафиг олараг һәмий әсәрләрин тәдгиги мәсәләләринә һәср етмишдир.

С. Хүсејнов шаирин лирик ше'рләриндән, хүсусилә гәзәлләриндән бәш едәрәк бөјүк Фүзулинин С. Ә. Ширванијә олан мүсбәт тә'сириндән кениш сөһбәт ачыр. Мүәллиф С. Әзимин фарсча диваны вә тәзкирәси һаггында да охучулара бир сыра јени мә'луматлар верир, онлары бөјүк шаирин елми вә публицистик фәалијјәти илә дә јахындан таныш едир.

Әминик ки, чидди елми ахтарышларын вә чохлу архив сәһдләринин дәриндән өјрәнилмәсинин нәтичәси олан бу гиймәтли монографijasы ејни заманда орта мәктәбдә һәјат вә јарадычылыгы кениш тәдрис олунан С. Ә. Ширванинин шакирдләримизә севдирмәк вә онлары кечмиш гурулушун мәнфиликләринә гаршы нифрәт руһунда тәрбијә етмәк ишиндә әдәбијјат мүәллимләримизә јахындан көмәк едәчәкдир.

АЗӘРБАЈҘАН ДИЛИ КУШӘСИ

«Дил» сөзү илә башланан мүрәккәб фе'лләр—сабит сөз бирләшмәләри
Верилмиш мүрәккәб фе'лләрин һәрәсини бир чүмләдә ишләдиб тә'наларыны изаһ едип.

дил верилмәк	дилә кәтирмәк
дил алмаг	дилә дүшмәк
дил чатдырмаг	дилә тутмаг
дил токмаг	

(Чаваблар үчүн сөз вә ифадәләр: данышмаға гәсдән имкан вермәмәк, сирр алмаг, сөзүнүн габагына сөз гојмаг, јалвармаг, јола кәтирмәк, ел ишиндә биабыр етмәк, јола кәтирмәјә чалышмаг).

Сизи унутмуруг

Эли Аббас оғлу Фэрэчов

О, баһар фэслинин эн хош, эн сэфалы күнләрини јаша-
јырды. Лакин амансыз вэ көзләннлмэз өлүм ону баһардан,
баһары исэ ондан эбәди ајырды.

Узун илләрдән бәри орта мәктәбләр үчүн Азәрбајчан ди-
ли дәрсликләринин мүәллифи вэ редакторларындан бири ки-
ми танынмыш педагожи, елмләр доктору, профессор Эли Фэ-
рэчов әсил коммунист алим, коммунист мүәллим иди. Дәгиг-
лији, дүзкүнлүјү, масулијјәтчилији һәмнишә өзүнә идеал һе-
саб едәрди. Елә буңа көрәдир ки, Эли мүәллим ишләдији,
билаваситә әлағәдар олдуғу коллективләрини лајигли һөрмә-
тини газана билдишди.

Эли Фэрэчов 1927-чи илдә анадан олмуш, әмәк фәалиј-
јәтинә Бөјүк Вәтән муһарибәси илләриндә заводда фәһлә ки-
ми башламыш, ејни заманда педагожи техникумда охумуш-
дур. Техникуму битирдикдән сонра кәнд мәктәбләриндә мүәл-
лим ишләмишдир. О, 1946-чы илдә С. М. Киров адына Азәр-
бајчан Дөвләт Университетинә дахил олмуш, али тәһсилини
битирдикдән сонра, 10 ил Азәрбајшәрдә, Азәрбајчан Педагожи
Тәдрис Нәшријјатында редактор вәзифәсиндә чалышмыш-
дыр.

Э. Фэрэчовун сонрақы фәалијјәти 1964-чү илдә В. И.
Ленин адына Азәрбајчан Педагожи Институту илә бағлы
олмушдур. Ораның аспирантурасыны гуртармыш вэ елә орда
да мүәллипә башламышдыр. Э. Фэрэчов 1965-чи илдә на-
мизәдлик вэ буңдан једди ил сонра докторлуғ диссертасија-
сыны мүдафиә етмишдир.

Эли мүәллим өз педагожи фәалијјәтинин елми фәалијјәти
илә чоһ аһәнкдар шәкилдә әлағәләндирирди; бу һәм онун оху-
дуғу муһазирәләрин елми кејфијјәтинин јүксәлтмәкдә, һәм дә

апардығы тәдгигатларын даһа сәмәрәли олмасында ачыг-аш-
кар өзүнү һисс етдирирди. Проф. Э. Фэрэчов орта мәктәбләр
үчүн Азәрбајчан дилиндә бир нечә дәрслијин, о чүмләдән һа-
зырда истифадәдә олан 3 вэ 6-чы синифләр үчүн Азәрбајчан
дили дәрсликләринин, «Изаһлы дилчилик лүғәти», «Грамматик
мәфһумларын мәннимсәнилмәси», «VI синифдә Азәрбајчан ди-
ли дәрсләри» адлы китабларын вэ бир сыра елми-методик мә-
галәләрин мүәллифидир. һәмни мәгаләләрдән бир чоһу «Азәр-
бајчан дили вэ әдәбијјат тәдриси» мәчмуәсиндә дәрч олу-
мушдур.

Эли мүәллим узун илләрдән бәри Азәрбајчан ССР МН
тәдрис-методик шурасынын үзвү вәзифәсиндә дә хүсуси фәал-
лығ көстәрмишдир.

Көзәл мүәллим, маһир тәдгигатчы, һәссас вэ гајғыкеш
инсан олан Эли Аббас оғлу Фэрэчовун хатирәсини педагожи
ичтиманјјәтимиз, о чүмләдән мәчмуәмизини охучулары һәми-
шә әзиз тутачаг, онун елми ирсиндән узун илләр фәјдалана-
чаглар.

Дурсун Јәһја оғлу Мәммәдов

Әдәбијјат тәдриси методикасынын актуал мәсәләләринә
һәср олуңмуш мәгаләләринә гәзет вэ журналларда тез-тез
раст кәлдијимиз алим-методист, мәчмуәмизини фәал мүхбир-
ләриндән бири Дурсун Јәһја оғлу Мәммәдов чоһ вахт-
сыз, елми-педагожи фәалијјәтинин чинчәләдији бир дөврдә
арамыздан кетди.

Д. Мәммәдов 1940-чи илдә Јевдах шәһәриндә анадан
олмушдур. 1958-чи илдә орта тәһсилини баша вурдугдан сон-
ра В. И. Ленин адына Азәрбајчан Педагожи Институтуна
дахил олмуш вэ 1963-чү илдән али тәһсилли мүәллим ки-
ми Јевлах шәһәринин 1 вэ 4 №-ли мәктәбләриндә дәрс дем-
шдир. О өз иһтисасыны мүкәтимәл билмәси илә ишләдији мәктә-
бин педагожи коллективини һөрмәтини газаныр, ичтиман
ишләрдә бөјүк фәаллығ көстәрир вэ 1966-чи илдә Сов.ИКП
сыраларына гәбул олунур. Лакин әдәбијјат гәлбән бағланан,
ону севә-севә өз шәкирдләринә мәннимәдә кәнч мүәллим бу
елмин дәринлијјәринә енмәк, онун кизли сирләрини өјрәнмәк
прәусу илә јашајырды. Үч иллик мүәллимлик тәчрүбәси әлдә
етдикдән сонра Азәрбајчан Дөвләт Елми-Тәдгигат Педагоки-
ка Институтунун әдәбијјат тәдриси методикасы иһтисасы үзрә
аспирантурасына дахил олду.

Дәрин елми-нәзәри билијә малик олмасы, јүксәк педагожи-методик һазырлығы вә чидди сә'ји нәтичәсиндә ики ил мүддәтиндә аспирантураны мүвәффәғијјәтлә битирди вә 1969-чу илдә «Орта мәктәбин јухары синифләриндә бәдии әсәрләрин дил вә үслубунун өјрәдилмәси» мөвзусунда һәмизәдлик диссертасијасыны мүдафиә етди.

Бир мүддәт Елми-Тәдғигат Педагогика Институнда ишләдикдән сонра В. И. Ленин адына АПИ-дә педагожи фәалијәтә башлады.

Лакин Дурсун мүәллим педагожи фәалијјәти илә јанашы бир ан да олсун елми-тәдғигат ишләриндән ајрылмады, әдәбијјат тәдриси методикасынын мүасир мәсәләләринә һәср олунмуш әсәрләр үзәриндә јорулмадан ишләди, аз мүддәт ичәрисиндә 50-јә јахын мәғалә, методик мәктуб, програм вә китаб нәшр етдирди. О, әдәбијјат тәдриси методикасы үзәр докторлуг диссертасијасы үзәриндә бөјүк сә'јлә чалышырды. Бу чидди ахтарышларын нәтичәси оларағ «Маариф» нәшријјаты онун «Әдәби әсәрләрин сәнәткарлығы хүсусијјәтләринин өјрәдилмәси методикасы» адлы китабыны чапдан бурахды. Чох тәәссүф ки, Дурсун мүәллим јухусуз кечәләрин зәһмәти һесабына јазыб нәшр етдирдији китабыны дојунча көрмәди, о, китабындан достларына һәдијјә етмәјә имкан тапмады. Амансыз өлүм елмин дашлы-кәсәкли јолларында инамла ирәдиләјән бачарығлы вә мөһрибан алими өз ағушуна алды.

АЗӘРБАЈЧАН ДИЛИ КУШӘСИ

«Әд» сөзү илә башланан синонимләр

Верилмин сөзләре елә синонимләр тапын килдиләр мурәккәб сөзләрдән ибарәт олуб биринчи һиссәси «әд» сөзү илә башласын.

чәлд — килдидән —
сөһрәтли — туча —
сөһрәтсиз — көмәк етмәк —

(Чаваблар: әлүстү, әрчагыг, әлибош, әлалт-дан, әлчатмаз, әлајаг кермәк).

1977-чи ИЛДӘ «АЗӘРБАЈЧАН ДИЛИ ВӘ ӘДӘБИЈАТ ТӘДРИСИ» МӘЧМУӘСИНДӘ ДӘРЧ ОЛУНМУШ МАТЕРИАЛЛАР

	№	Сәһ.
Бөјүк Октябрын тәнтәнәси	3	3
Методика вә тәчрүбә		
Абдуллајев М.—Мурәккәб сөзләрин әмәлә кәлмәсинин тәдриси тәчрүбәсиндән	1	34
Абдуллајев М.—Әдәби тәләффүз вә интонасија нормаларынын ашыланмасында истифадә едилән дидактик материаллар	2	42
Агајев М.—Әдәбијјатын тәдриси процесиндә шакирдләрин һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси	4	40
Асланов Б.—Дил дәрсләриндә карточкалардан истифадәлә даир	2	50
Асланов Б.—Әдәбијјат дәрсләриндә шакирдләри Ленин идеялары руһунда нечә тәрбијә едирәм	3	24
Балыјев Б.—Азәрбајчан дили дәрсләриндә проблемли тә'лим	2	18
Баршова Ј. А.—Ифадә јазы иншаја кечид васитәси кими	1	23
Белички К. И.—Инчәсәнәт васитәси илә тәрбијә	2	11
Ваһидов С.—Азәрбајчан дили дәрсләриндә проблемли тә'лимдән истифадә	3	19
Вејсәлова К.—Бәдии әдәбијјат анлајышыны шакирдләре нечә мәнимсәдирәм	4	36
Гасымов М.—Шакирдләрин мүстәғил билик әлдә етмәләриндә синифдәнхарич охудан истифадәнин јоллары	3	35
Гасымов С.—Карлар мәктәбинин V—VIII синифләриндә ана дилинин тәдриси тәчрүбәсиндән	2	59
Гурбанов В.—Садә чүмләннин нөвләри мөвзусуна аид бир дәрсин тәшкили	2	54
Е'тимад Мәммәд гызы—Чалышмалар вә өјрәдичи јазылар заманы мүстәғил иши нечә тәшкил едирәм	4	27
Әлијев Ә.—Синтаксисдән тәкрара даир бир дәрс	4	46
Әһмәдова А.—Әдәбијјат дәрсләриндә совет вәтәнпәрвәрлији вә социалист бејнәлмиләлчилији тәрбијәсинин шакирдләре ашыланмасы тәчрүбәсиндән	3	54
Әһмәдов Б.—Тәтбиғ формаларындан бири һағгында	1	15

Әһмәдов Н.—Тә'јини сөз бирләшмәләринин тәдриси һаггында	3	36
Әһмәдов Ч.—Харичи өлкәләрдә әдәбијат тәдриси	4	51
Зейналов Г.—Әдәбијат дәрсләриндә шакирдләрә өз биликләрини мүстәгил сурәтдә артырмаг, бачарыг вә вәрдишләрини ашыламаг јоллары	3	30
Зейналов С., Гулијев К.—Әдәбијат тә'лиминдә В. И. Ленинни нәзәри ирсиндән истифадәјә даир	1	3
Ибраһимов З.—Азәрбајчан дили үзрә нәзәри биликләрин верилмәсиндә тә'лимни методики васитәләриндән истифадә һаггында	4	14
Исмајылов А.—Сәһвләр үзәриндә шакирдләрин мүстәгил ишләринин тәшкилине даир	3	74
Манафова Н.—Азәрбајчан дили дәрсләриндә шакирдләрин мүстәгил ишләринин тәшкили тәчрүбәсиндән	1	38
Микајылов Ш.—Әдәбијат дәрсләриндә проблемли вәзијәтин јарадылмасына даир	1	9
Мәммәдов Д., Әлијев С.—Әдәбијат тә'лимни методларынын тәснифаты һаггында	2	24
Мәммәдов Н.—Шакирдләрә әдәбијатдан өз биликләрини мүстәгил артырмаг бачарығыны нечә ашылајырам	4	19
Мәммәдов Х., Мәммәдов Ш.—Шакирдләрдә әдәбијат үзрә еврестик тәфәккүрү формалашдырмагын бә'зи јоллары	2	30
Мәммәдов Х.—Өрәдичи јазылар васитәсилә шакирдләрин өз биликләрини мүстәгил артырмасы јоллары	4	30
Мәммәдов Ч.—Азәрбајчан дилиндән тәкрары нечә апарырам	2	47
Пиріјева О.—Орта мәктәбдә Ч. Мәммәдгулузадәнин нәсрини тәдриси һаггында	3	42
Равенски И. Ј.—Нитг инкишафы дәрсләриндә шакирдләрин ингилаби ән'әнәләр руһунда тәрбијәси	3	7
Рәһимов А.—Һәрби-вәтәнпәрвәрлик мөвзусунда иншаларын апарылмасына даир	1	30
Рзајев С.—Азәрбајчан дилиндән грамматик гајдаларын мүгајисәли тәдрисинә даир	1	51
Рзајев Т.—Драматик әсәрләрин өјрәдилмәсиндә тәдрис кинофилмләриндән истифадә јоллары һаггында	1	19
Салманов И.—V синифдә фразеоложи бирләшмәләрин тәдрисинә даир	1	47
Сәмәдов А.—Сов.ИКП XXV гурултајы вә әдәбијатын тәдриси мәсәләләри	2	3
Сәмәдов З.—Инша јазылар һаггында бә'зи гејдләр	4	9
Сейдималыјев С.—Мүрәккәб чүмлә бәһсиндә бә'зи четин мөвзуларын тәдрисинә даир	1	50
Ғачыјев И.—Мүәллим тә'лим ишини нечә планлашдырмадыр	4	3
Һүммәтов Н.—V—VIII синифләрин Азәрбајчан дили дәрсләриндә инша јазыја верилән тәләбләрин јеринә јетирилмәси тәчрүбәсиндән	3	53

Һүсејнов Р.—Грамматиканын тәдрисиндә поезијадан истифадәјә даир	1	44
Чәфәрөв И.—Грамматик чәһәтдән чүмлә үзвләри илә бағлы олмајан сөзләрин тәдриси просесиндә тә'лим үсулларындан истифадәјә даир	3	70
Шыхәлијева Ш.—Рус мәктәбләринин IV—VII синифләриндә Азәрбајчан дилиндә програм материалларынын планлашдырылмасы	1	55

Бәдин әсәрләрин дили

Аббасова Н.—Бәдин әсәрләрин дилини өјрәдилмәсинә даир	2	64
Әһмәдов Ф.—Бәдин әсәрләрин дилиндә фразеоложи семантика	4	61
Нәсрөва У.—М. Мүшфиг дилини мүасирлијини шакирдләрә өјрәтмәк тәчрүбәсиндән	4	58
Талыбов Г.—Р. Рзанын «Ленин» поемасынын бәдини хүсусијәтләринә даир	1	79

Дидактик материаллар

Балыјев Һ.—Шаблонла әкс әләгә јарадылмасына даир дидактик материаллар	4	65
Әһмәдов Н.—Шакирдләринин биликләрини јохлајын	1	89
Имла мәтнләри	3	79
Кәлбәлијев Ә.—VI синифдә мүһакимә характерли иншалар	1	85

Нәзәри гејдләр

Абдуллајева Н.—Сөздүзәлдичи шәкилчиләрин мә'на хүсусијәтләри һаггында	2	76
Ахундов Н.—Азәрбајчан дилиндә конверсија	1	66
Бегдәли Г., Сејидов Ф.—Әруз вәзи илә онун бәһрләри	1	75
Әлијев К.—Классик әдәбијатымызда вә «Нәсиһәтнамә»ләрдә мәдәни нитгә мүнәсибәт	3	94
Әфәндијев П.—Һ.Зейналлы вә Хулуфлунун әдәби-мәдәни фаәлијәтинә даир	3	81
Мәммәдов Ә.—Даш шәкилчисинин етимолокијасына даир	2	80
Пашајев А.—Комәкчи адлар һаггында	4	72
Чәфәрөв С.—Азәрбајчан дилиндә сөз јарадычылығы просесинин әмәлә кәлмәси вә инкишафына даир	1	71

Рә'јләр вә хүләсәләр

Вәлијев К.—«Китаби Дәдә Горғуд» орта мәктәбдә	1	92
Әһмәдов Н.—Әдәбијатдан V синиф програм вә дәрслијинин тәкмилләшдирилмәсинә даир	4	82
Микајылов Ш.—IV синиф үчүн әдәбијатдан програм вә дәрслијин тәкмилләшдирилмәси мәсәләләри	4	76
Һәсәнов Ф.—V—VI синифләрин дәрсликләри илә иш тәчрүбәсинә даир елми-практик конфрансда	1	95

Гурбанов В.—VII—VIII синифләрин дәрслији илә иш тәч-
рүбәсинә даир елми-практик конفرансын јекунлары . 1 98

Иш јолдашларымыз

Гәрибов Ә.—Сәнәтинин вурғуну 1 101
Мустафајева Р.—Јүксәлиш јолларында 4 88

Консултасија

Әфәндизадә Ә.—Суаллара чаваб 1 106
Әфәндизадә Ә.—Суаллара чаваб 2 106
Әдәбијјатдан програм материалларынын планлашдырыл-
масы 4 91
Мустафајева Р., Зүлфугаров И. — Әдәбијјатдан програм
материалларынын планлашдырылмасы 9 98
Рус мәктәбләриндә Азәрбајчан дилиндән програм мате-
риалларынын планлашдырылмасы 4 99
Мустафајева Р., Зүлфугарова И.—Әдәбијјатдан програм
материалларынын планлашдырылмасы 2 82
IX—X синифләрдә Азәрбајчан дилиндән факултатив мәш-
гәләләрә даир материалларын тәхмини планлашды-
рылмасы 2 99

Сизин китаб рәфиниз

«VI синифдә Азәрбајчан дили дәрсләри» 4 102
«IX синифдә әдәбијјат дәрсләри» 1 111
«IV—IX синифләрдә әдәбијјат нәзәријјәси материаллары-
нын өјрәдилмәсинә даир 1 111
«Әдәбијјат дәрсләриндә Ленин образынын өјрәдилмәси» 1 110
«Әдәби әсәрләрин сәнәткарлыг хүсусијјәтләринин өјрә-
дилмәси методикасы» 4 103
«VII—VIII синифләрдә Азәрбајчан дили дәрсләри» 3 112
«Орта мәктәбдә Азәрбајчан дилинин тәдриси» 2 111
«Орта мәктәбдә әдәбијјат тәдриси» 2 112
«Сејид Әзим Ширванинин јарадычылыг јолу» 4 104

Сизи унутмурут

Әли Аббас оғлу Фәрәчов 4 106
Дурсун Јәһја оғлу Мәммәдов 4 107

Редаксија һеј'әти: Ә. Әфәндизадә (редактор). А. Бабајев (ре-
дактор муавини). А. Абдуллајев, Ч. Әһмәдов, З. Сәмәдов, Ә. Кәлбә-
лијев, Ш. А. Микајылов.

Техники редактору Јусиф Әлијев.

Чапа имзаланмыш 9/I-1978-чи ил. Кағыз форматы $60 \times 84 \frac{1}{16} = 3,5$
кағыз вәрәги, 6,61 чап вәрәги.

ФГ 08006.

Сифариш 6079.

Тиражы 13462.

Редаксијанын үнваны: Бақы, Низами күчәси 58. Телефон: 93-55-82.

Бақы, «Коммунист» нәшријјатынын мәтбәәси.

25 гәпик

76302

**«ПРЕПОДАВАНИЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА
И ЛИТЕРАТУРЫ»**

(Методический сборник)

Выпуск 4

(На азербайджанском языке)

Приложение к журналу

«АЗЕРБАЙДЖАН МЕКТЕБИ»

Баку—1977